

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Tandori Dezső nyolcvanéves

MESTERHÁZY BALÁZS verse 1373
SZABÓ MARCELL verse 1376
MÉHES KÁROLY: A Tandori Dezső Grand Prix (*Eredmény a 80. körben*) 1381
KŐRIZS IMRE: A lét közelebbi ereje (*Tandori Dezső és a félhosszú vers*) 1387
BEDECS LÁSZLÓ: Sehová jutni (*Még egyszer Tandori Dezső költészetéről*) 1397
(Az összeállítást TANDORI DEZSŐ rajzai és a szerkesztőségnek címzett levelei kísérik.)

*

DEAN YOUNG verse 1404
TURI TÍMEA versei 1406
LANCZKOR GÁBOR verse 1409
ORCSIK ROLAND verse 1411
DEÁK BOTOND versei 1414
DOMJÁN GÁBOR versei 1416
SZÉKELY SZABOLCS versei 1420
DEBRECENI BOGLÁRKA versei 1422
SÁNDOR IVÁN: Budapesti séták (*regényrészlet*) 1424
MAGYAR LÁSZLÓ ANDRÁS: A mesterhegedű (*novella*) 1435
DEÁK JÚLIA: Zsé feltámadása (*novella*) 1438
ÁDÁM PÉTER: Négy „mitológia” – új fordításban 1444
ROLAND BARTHES: Mitológiák (*részletek*) 1445

*

LŐCSEI PÉTER: Bevezdés a *Tűzkút* regényéből (*II. rész*) (*tanulmány*) 1452
BODA MIKLÓS: Az Örök Város oldalában (*Csorba Győző Itáliája*) 1465
CSORBA GYŐZŐ: Római följegyzések 1969 1477
MEKIS D. JÁNOS: Ambiguitás és metafizikai remény (*Kukorelly Endre Azt mondja aki él című verséről*) 1485
BAJKAY ÉVA: A képtáralapító Hárs Éva (*II. rész*) 1489
GÁLOS ADRIENNE: A modernségtől a jelenkorig (*A Jelenkor 60 című pécsi kiállításáról*) 1499

*

BAZSÁNYI SÁNDOR: Költő (*Marno János: Szereposzlás*) 1503

2018

DECEMBER

DÉRCZY PÉTER: Volt, van, lesz (*Sándor Iván: A hetedik nap*) 1508
KOC SIS ÁRPÁD: Mi a macska? (*Pajtim Statovci: Macskám, Jugoszlávia*) 1513
WEISS JÁNOS: Az idegenségtől a világirodalomig (*Thomka Beáta: Regénytapszlat.
Korélmény, hovatartozás, nyelvvoáltás*) 1516

KÉPEK

A színes műmellékletben Cseri László fotói láthatók

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Filter Kultúrkávéház, Színház tér 2.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrássy út
45. – Magvető Café, 1074 Budapest, Dohány
u.13. – Líra Zrt. Rózsavölgyi Zeneműbolt, 1052,
Budapest, Szervita tér 5.

A LIBRI alábbi budapesti és vidéki könyvesbolt-
jaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

LXI. ÉVFOLYAM

12. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, MOHÁCSI BALÁZS, PÁLFY ESZTER

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszböveletben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Dél Takarékszövetkezet 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

JELENKOR 60. Folyóiratunk a székesfehérvári Vörösmarty Színház kávézójában tartott estet november 20-án *Ágoston Zoltán, Bán Zsófia* és *Darvasi László* szereplésével, *Bakonyi István* moderálásával.

*

IRODALMI DISZKÓ. A kiállítással és koncertekkel egybekötött fesztiválnak november 16–17-én a Made in Pécs kávézó adott otthont. Az irodalmi rendezvényeken *Ágoston Zoltán, Bartók Imre, Bojár Iván András, Géczy János, Havasréti József, Kiss Tibor Noé, Likó Marcell, Mán-Várhegyi Réka, Milbacher Róbert, Nemes Z. Márió, Németh Gábor, Szaniszló Judit, Szvoeren Edina* és *Totth Benedek* lépett fel. További közreműködők: *Happ Zuzsa, Hó Márton, Jónás Vera, Lenthár Balázs, Lesi Zoltán.*

*

CSORBA GYŐZŐ. November 21-én Csorba Győző születésének 102. évfordulójára emlékez-

tek a pécsi Tudásközpontban. A rendezvényen *dr. Nagy Imre* és *Miszler Tamás* igazgató mondott köszöntőt, majd *Mezey Katalin* és *Kende Kata* előadásai után a *Csorba Győző 100* című könyvet is bemutatták.

*

ROLAND SCHIMMELPFENNIG. A német drámaíró művéből tartottak színi felolvasást november 21-én a pécsi Trafik étteremben. Az előadók: *Frank Ildikóval* és *Zakariás Mátéval*, valamint *Szabó K. István* rendezővel *Ágoston Zoltán* beszélgetett az életműről.

*

LJUBLJANA. Magyarország volt a díszvendége a november 20–25. között Ljubljanában megrendezett 34. Szlovén Könyvvásárnak. A rendezvényen 23-án bemutatták a *Jelenkor* és az *Apokalipsa* folyóirat vendégszámait *Ágoston Zoltán, Méhes Károly* és *Primož Repar* részvételével.

Szerzőink

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Mesterházy Balázs (1974) – költő, író, Budapesten él.

Szabó Marcell (1987) – költő, kritikus, Budapesten él.

Méhes Károly (1965) – író, költő, Pécsen él.

Kőrösi Imre (1970) – költő, műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Dean Young (1955) – amerikai költő.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Turi Tímea (1984) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Lanczkor Gábor (1981) – költő, író, műfordító, Balatonhenyén él.

Orcsik Roland (1975) – költő, műfordító, a *Tiszatáj* szerkesztője, Szegeden él.

Deák Botond (1969) – költő, Budapesten él.

Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.

Székely Szabolcs (1983) – költő, újságíró, Budapesten él.

Debreceni Boglárka (1981) – költő, író, kritikus, az *Irodalmi Centrifuga* főszerkesztője, Budapesten él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

Magyar László András (1956) – orvostörténész, fordító, író, Budapesten él.

Deák Júlia (1943) – író, Budapesten él.

Roland Barthes (1915–1980) – francia író, irodalomteoretikus.

Ádám Péter (1946) – tanár, műfordító, újságíró, Budapesten él.

Kiss Kornélia (1969) – műfordító, a PPKÉ BTK oktatója, Budapesten él.

Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.

Boda Miklós (1934) – könyvtáros, irodalomtörténész, Pécsen él.

Csorba Győző (1916–1995) – költő, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.

Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Bajkay Éva (1943) – művészettörténész, Budapesten él.

Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, Pécsen él.

Bazsányi Sándor (1969) – irodalomkritikus, a PPKÉ BTK oktatója, Piliscsabán él.

Dérczy Péter (1951) – kritikus, Budapesten él.

Kocsis Árpád (1988) – író, filozófus, Kishegyesen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, Szűrön és Pécsen él.

folytatása legyen

Tandori Dezső 80. születésnapjára

I.

Az első könyvem, verseskötet volt, megjelenése után írtál nekem, pedig azon túl, hogy hősként, hogy szerettelek olvasni, személyesen nem ismertük egymást, nem találkoztunk sosem. De aznap, amikor hazaértem és nyitottam a postaládát, csak úgy, ahogy nap mint nap, rutin, semmi fontos, bedobált reklámokat, esetleg számlát találni manapság úgylis csak benne, levél volt, te írtál. Igazi levél, hahh, a boríték bal oldalán ott a neved, fent a sarokban, vékony fekete filc, emlékszem, az jutott eszembe, hogy ez most hogyan és egyáltalán, honnan tudod a címemet, aztán meg az, hogy biztos madaraid mellől írsz, és persze nyomban, még lépcsőim alján felbontottam. Aztán évekig, szépen, sorban jónéhány levél, merthogy levelezni kezdtünk, mennyeztünk néha kicsit, máskor a padló volt csak, olykor még az is felettünk. Aztán TD-m egyszer arra kért, írjak, írtam, hogy hol és merre járok, miféle remekségek, merthogy megírtad azt is, nem sétálsz már, abbamaradtak a nagy menések. Úgyhogy mentem én, helyetted is, gyalogoltam érted, Köln, Berlin, Róma, Öreg Djangómra gondolva róttam a kilométereket, Párizsból még fényképet is küldtem, Szajna-part, apró kis étterem, kiírva rá, Tandori-konyha. A felirat egyik o-ja esett le. Így lett hát az a hely nekem te, betűből készült nyelvi csoda. Fel-postázva. Le-potyogva.

II.

*Égi királyság földi lovag, ja
mit tagadjam, úgy képzellek, hogy madár
ül válladon vagy (lehet?) angyal akár,
hallani, szárnyait hogy suhogtatja*

*verébkéidnek apraja-nagyja,
és Főmedvéd, persze, szintén visszajár,
sőt, közös Eminemünk is talán már
Öreg Djangóm rímképletét lopja.*

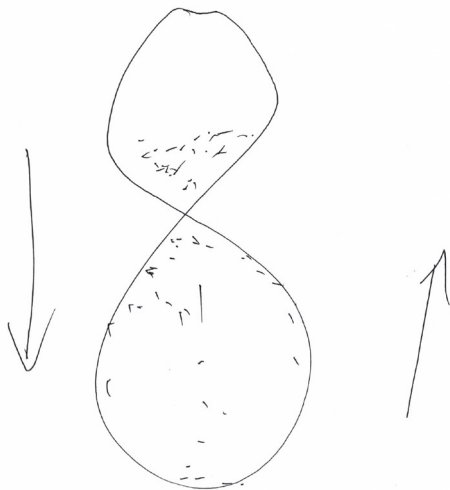
Aztán a múlt (lám) mindig jól alakul,
olykor még Szpéro is eljön, álmon,
átszáll a Tabánon, a Gellért-hegyen,

a fekete gyapjúsapka nem fakul,
alá begyűrve a lírakánon,
majd próbáld úgy, kérlek, hogy folytatása

III.

legyen TD
80 isten
éltessen

Je művel?!

"dejt ide -oda
toctom"

A.7. mal

B2003

Kedves Joltán,

2000 03 28,

leveled - kevés rá ez - nagyon jól jött. Köszönöm. Új helyzetet teremt.

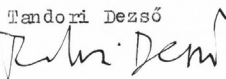
Nem ebből a levélből fogod megtudni, miért. Talán egy kis idő múlva küldök prózát, azaz Nektek küldöm. Abból megérted. De ne képzelj valami nagy ügyet. Az volt és van csak, hogy egyáltalán bajban vagyok az ilyesmivel: "küldeni", "oda", "ott" és így tovább. A Jelenkort egyetlen pillanatig sem "feledtem" el.

Akkor hát marad ez: amely mértékben nem viszem el mások helyét, boldogan dolgozom lapotokba. Persze, Tata. Én ma már nem járok sehova. (Még két kötelező utamat lebonyolítom.) Belső változások mindig is történnek, s én forma szerint eltúlzom a dolgok megnevezését. Nehéz "live up to them", eszerint élni, de valahogy így van. Persze, riasztóan sok idő lehet még hátra (80 éves korig, jézus, nem tudom). Kicsit megszakadt bennem az, hogy valakinek is valamit mondani akarjak. Mivel azonban épp ez a legnagyobb kifejezendő...

Lásd, így találkoztunk. Duna-parti vallomás. Köszönöm, hogy Lapod lazán állandó munkásai közé így meghívsz. S mint fentebb. Üdvözlöt Tiédnek ott a szakmában.

Próza megy májusig, vagy akkor.

Szeretettel

Tandori Dezső

A zseb vallási karaktere

részlet

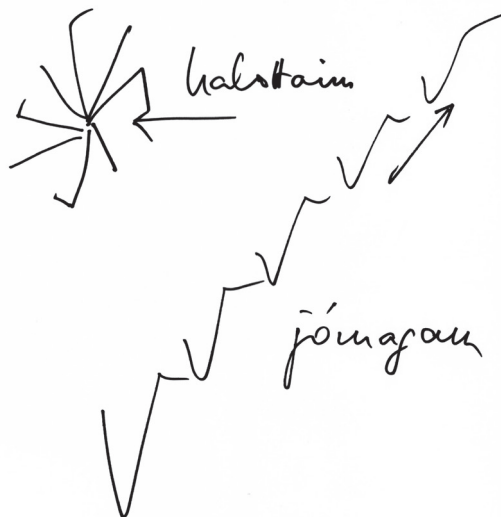
A 80 éves Tandori Dezsőnek

Az üdvtörténet bizonyítéka az oldalkidobós
 fűnyírótraktor váratlan megjelenése
 a gépjárműpiacon. Ennyire képes a faj,
 ennyire futja az első számológépektől.
 Pascal figyelmessége, apja felé, a fiúi
 gondoskodás bódult odafordulása,
 az István-napi meglepetés, a nemesfém
 dobozba zárt megannyi ünneplő és deriváló
 rovarláb. A szelencék útja méhszájból szájba,
 nőni, zsugorodni, átnyújtani, átcsúsztatni
 csendben, elrejtteni, sőt plántálni, ültetni,
 felnyitni a vasbeton héjat, csúsztatni halkan,
 vagy gurítani hosszan, az épület hideg gyomrába.
 A garázsba vezető néhány percnyi magányos
 ereszkedés, penetráció, forró magot hord
 a gerendák közé. Szóra bírni az anyagot,
 a szégyenlős teknőt, meglékelni a burkot,
 a mellkast, fészket, kagylót, önfejű tojást
 Baudelaire 1862-es beszámolójában. A felkelő
 nap robbanás, melyet az elemi közlés lelkesít
 és mozgat évmilliók óta: DE SZÉP A NAP, MIKOR
 FELJÖN A LÁTHATÁRON ÉS MINT EGY ROBBANÁS,
 MESSZIRŐL RÁNK KÖSZÖN! A természeti forgás
 mértékéhez illesztett emberi valóság, az üdvözlés
 mozdulata magát a robbanást is egy tervezet
 részévé változtatja. A robbanás, mely éppúgy
 lehet az emberi kéz, mint a földtörténet műve,
 a vulkanikus és terobe vett élet határán,
 akár egy eltévedt postás, köszönget.
 Az üdvözlés, mely mindig hiperbaton,
 és a napfelkelte természeti fenoménje között
 egyedül a robbanás, mindkettőjük szempontjából
 rögzítetlen valósága közvetít. Ez a közvetítés
 a kép valóságos értelme, ha úgy tetszik, mozgása.
 A köszöntés maga az üdvözlő robbanás minden

másból megalapozhatatlan képe. Mert nincs kétség,
 egy robbanás éppúgy képtelen üdvözlésre,
 ahogyan nem utal a nap forgására sem. A robbanás
 utalhat sikolyra, haragra, feszültségre,
 ahogyan a napfelkelte is oszthat el álmat,
 nyűgöt, kételyt stb. A kötések átlósak inkább:
 a napfelkelte a reggel emberi mértéke, a napszak
 kijelölte társas érintkezések rendje szerint kötődik
 az üdvözléshez, miközben a robbanás a keletkezés
 tisztán természeti fogalmát keveri el egy zsíros
 lucskos kézfogás mozdulatával. Mákos nudli?
 Vagy a robbanás száraz volna? Egy másik, nem
 diagonális változat hangozhatna így: a robbanás,
 mint egy napfelkelte, messziről ránk köszön.
 Mert a jelentés egyedül a nap kezdetéhez, a reggelnek
 nevezett, a Nap állásához, adott fényviszonyokhoz,
 az égítetek ismétlődő konstellációjához kötődő
 körülmények összjátékából és a különféle társas
 konvenciók iránti ragaszkodásból születhet meg.
 De az efféle kiigazítás nem is véthetné el jobban a lényegét,
 hiszen az üdvözlés a robbanás sajátja, a napfelkelte
 csupán a hasonlattal tesz szert a tulajdonképpeni
 kép hangzó köntösére. COMME UNE EXPLOSION
NOUS LANÇANT SON BONJOUR! A robbanás közöl,
 jelez, sőt jelentkezik, és nem egyszerűen
 az értelmező tekintet alapján tarthatjuk elrendező,
 társas, lelkesült stb. tevékenységnek, de a rejtett
 megszólítások, becézések, suttogások törvénye
 szerint is. A beszéd robbanás: a robbanás beszéd.
 A beszámoló folytatása egyértelműen előírja
 a viszonzás természetét. Szabó Lőrinc fordítása
 homályos ezen a ponton: BOLDG, AKINEK ÉPP
 ILY BARÁTI ÖRÖM A NYUGOVÁSA, MELY GYÖNYÖRÜBB,
 MINT EGY ÁLOM! Barátságáról nincsen szó itt,
 de a valóban boldog érintett, aki az üdvözlés
 fenti értelmében minden bizonnyal üdvözült is
 (»bienheureux«), szeretettel (»avec amour«),
 vagyis éppoly elevenen felel a napfelkelte gesztusára,
 MINT amire a robbanás hasonlata következtetni
 enged. Nem a nyugovás az öröm forrása,
 hanem a szemlélő azon képessége, hogy az üdvözlethez
 méltó intenzitással, erővel, tűzzel stb. válaszoljon.
 És mivel a kép logikája a planetáris mozgás
 csillagközi örvényétől halad a kisujj felé,
 ez a válasz, sejthető, egy ember-mértékkel
 belátható detonáció előkészítése, véghezvitele

és önfelszámolója lesz. A napfelkelte explozív köszöntése (genitivus subiectivus) a napnyugta szíves választ (genitivus obiectivus) vonja maga után. A szeretetteljes replika sikere – meghallgatásra talál, hallatja magát –, mely egyedül a képeséges egyén («qui peut») sajátja, teljes egészében a különös jelcsere kijelölte játékszabályok betartásától függ. A kép szimmetriája félreérthetetlenül jelzi, a kellő szeretettel, tisztelettel viszonzott üdvözlés egyes-egyedül az ember búcsúzásaként megvalósuló válasz alakját felöltő robbanás lehet. Ha a napfelkelte fényburkát és a felhangzó „jó reggelt”-et követő fokozatos elsötétítést, az apránként teret nyerő ENYÉSZETI CSENDET és vegetális félhomályt nem a tisztán a nyelvi érintkezést, de tágabb értelemben a karlendítést is megidéző saluer ige vezeti fel, akkor a robbanáshoz hasonlított szavakat a szavakhoz hasonlított robbanásnak kell követnie.

Az egyszerűsítés tárolása

Saint Eusebius emlékeztet is
18 05

Holi, kedves Jón,

tudom, év eleje, ezer dolgod...nem is zavargok
hosszan, biztos jön próza-levonat...Vviitgenstein etc. Bertók
értékelő kötete szép, jó érzés nk. nagymesterünkről illet
birtokolhatni. - De itt egy bizalmi dolog jön: bocs, hogy
11 oldal, de nekem Füzi, Glasz, Jenei (kis lap, nekem nagy ugyan)
Esojje és Te: négyen vagytok olyanok, akik dédelgettek engem (a
könyvfolyóiratok, Mari stb. más ügy), s csak bizalmian adhatom
ezt. Reméljük, a füllentő-igazmondóknak lesz igazuk, s nem
süllyed a ház etc.

De: rájöttem, ahogy ezt másképp prózában, itt Kereké
(Füzi, Glasz dugig van műveimmel, azaz 2-2 van ott, Kálád most
lesz csak 2) bizalommal elküldök, kérlek, gondozd, ha ősszel,
az is jó, ha nagy nyári végszám, az is...No, ahogy ezeket
írtam, megértettttem: csak a hamis malaccsipakolás lehet jó szín-
padi hatás, itt végső soron NEM TUDTAM azt MEGÍRNI, amiért és
főleg AHOGY NEKEM A VÉGPUSZTULÁSSAL EGYENLŐ ennek az ÉLETEMÉ
VÁLT zűrös kis lakásrésznek az elhagyása. Ezért nem utazom,
ezért nem járok sehova, már madárkát is ezért nem akarok, egve-
lőre. Ezért mondom, "szeretlek én téged" (nem Terád értem), "csak
mond meg, mi az". Ezt a lakást már az unáson túl testemnek-
lelkemnek érzem. És elnémultam, tényleg az élő abszurdumot is-
mertem meg a ház elleni "támadással" etc. Tudom, erős a temesvári
fogorvos, a palesztín, az indián - mégis, kérlek, vedd védő
köpenyed alá e verset, valamikorra.

2007-re, elejére, megírom a detekt. és kém regény kis
összefoglalóját (le Carré, Chanóler, Hammett, kicsit Maigret,
EdMcBain etc.), az idén végképp Virginia Woolfra és könyvcikkekre
megyek "rá" - boldogan. Szeretettel gondolok rád, hajrá lécs,
küldesz anyagot, pécsit, ugye, csak úgy? *Teles baráti D*

06. 02. 19 .
Izku Jenu
forever & more

Masekoko

PB
06

Young
Poe
of Ravens

A TANDORI DEZSŐ GRAND PRIX

Eredmény a 80. körben

Amikor 18-19 éves az ember és nagyon szeretné, hogy azért, mert verset ír, költőnek tartásák, minden apró elejtett szónak, gesztusnak örül, főleg, ha úgy érzi, valamiféle titok jut a tudomására – aminek amúgy leginkább végtelen tudatlansága az origója.

Ilyen mondat volt számomra 1984-ben, amit Deák László költő, későbbi kiadóm vetett oda, igazából nem is nekem, hanem csak úgy, beszélgetés közben; jelen volt még Parancs János, Keszthelyi Rezső és Bodor Ádám is, vagyis a régi, Vörösmarty téri Magvető egyik, cigarettafüsttől terhes szobájában kotlottunk, és akkor én még nagyon élveztem *ezt a fajta*, költői cigarettafüstöt is.

– Jól van, gyerekek, de akárhogy is nézzük, a Tandori akkor is jobb költő, mint a Petri.

Egyszerre három súlyos információval lettem gazdagabb és megterheltebb: van egy Petri nevű költő, van egy másik, a Tandori, ráadásul – állítja Deák, akit nagyon komáltam és akire felnéztem – a Tandori jobb a Petrinél.

Ennélfogva, hazatérve Győrbe, ahol akkor segédkönyvtárosként lézengtem, még csak epekedve az egyetemi lét után, Tandorit cipeltem haza. Gyakorlatilag az összes kötetet, ami a munkahelyem kölcsönzójében fellelhető volt – szomorúan állapítva meg, hogy a legtöbbször én voltam az első, aki kölcsönzése mellett döntött. Szegény Petrinek várnia kellett, majd csak bő egy évvel később, immár a pécsi egyetem egyik szemináriumán mutatott valaki pár agyongyűrtöt átütőpapíron elfolyó, lila betűs verset arról a bizonyos, Brezsnjev-féle „nagy októberiról”.

Tandorit hazacipeltem, és belemélyedtem. Vagyis igyekeztem belemélyedni, mert mi tagadás, a nagyjából József Attilával vagy maximum Kormos Istvánnal véget érő költészeti tudományom talaján az *Egy talált tárgy megtisztítása* nem volt kis feladat. De erőltettem, nem úgy, mint egy évvel korábban a matek érettségire való felkészülést. Ebben valahogy jobban éreztem az érést. Meg hogy ér valamit. Az értől az óceánig – na, szóval csupa ilyesmi ifjonti hév.

Legelőször angol-amerikai költők verseiből készült műfordításaimat küldtem el TD-nek (egyúttal Kálnoky Lászlónak és Vas Istvánnak), amire szinte postafordultával érkezett a válasz, miszerint:

*Kedves Méhes Károly!
Kedves Barátom!*

Ezek igen jó dolgok, a választásod, a kezdeményed. Végignézttem, hogyan csináltad. Pl. a Douglas Dunn Emblemes alig vitathatóan jó. A Theology-ban érzem a továbbtöprengés legtöbb szükségeltetőjét. Küldd el ezeket, vagy más darabokkal elegyítve, pl. a Nagyvilágnak. Mit szólnak hozzá, „csak úgy, ha betoppansz”? Küldd Kada Júliának, hivatkozz rám, én nem szólok neki. Ez a próba.

Kiderül. Röviden írok, mert elég sok a gyógyszerzet igénylő, műtétre váró egészségügyi baj a környezetemben, velem. Szó szerint, különben jól, a leveled örömevel is.

*Leveled tegezve várom,
sok üdvözléssel, drukkolva Neked*

Tandori Dezső

Kell-e bizonygassam, hogy a hájjal való kezegetés e levélhez képest smirglipapír lett volna, annyira odáig voltam és vissza. Tisztán éreztem, hogy e kedvességre és odafigyelésre úgy tudok igazán méltó lenni, ha olvasom és olvasom a Mester könyveit. Tényleg ezt cselekedtem, és egy nap jött a teljes döbbenettel vegyes ájulata: a *Még így sem* című, 1976-ban megjelent kötetben ezt találtam:

Szonett-tanulmány
(A „Forma-1” ürügyén)

*Mint a barcelonai versenyen
nagyjából más okokból Fittipaldi:
nem akarok több pályán rajthoz állni,
ahol a biztonság elégtelen.*

*Nem óhajtok, mint szegény Stommelen,
lángbaborult versenygéppel kiszállni,
a gyenge korláton át. (b./ További
vágyálmaimat nem ecsetelem.)*

*Ne kapjak idegösszeroppanást se,
mint a mögötte hajtó (rím-e?) Pace,
kivágódva, átcsapódva, miegymás;*

*(a versenyt, persze, azonnal leintik;
eredményt hirdetnek: „állás szerinti”-t;
győző Jarrier és Ickx előtt Jochen Mass).*

Hinni sem akartam a szememnek. Ez... lehet? Ilyet, hogy a Forma-1 és a vers egybefonódik, és nem csak úgy, viccből, hanem valódi költészetté emelkedik, és egy jeles poéta kötetének lapjain nyeri el helyét?

Igen, lapjain, mert pár oldallal később még ez jött:

Tizenhét sor a Forma-I 1975 köszöntőjéül

*Elkezdődnek a versenyek újra; a számra tizenhét
Egyes-Forma futam színhelye ismeretes.
Semmi közöm hozzá; s „így” – biztos – semmi közük nincs
Hozzám mindöknek, kik ma e hexametert
Olvassák. És mégis! Roppant-mennyi közünk van
Egymáshoz. Várom, mit hoz az új január
Laudának, Jacky Ickx-nek, Massnak, többije-mindnek;
Mint ha a könyvűjság rólam is így – soha így! –
Írna elő-jelzést: „Deux Mix”, Bulmár, Cs., Lapos és mind
Rajt-kész áll, várják még e Karácsony-utót,
És aztán, tizenegyedikén, lecsapódik a kockás
Zászló, indulnak; és hova érkezik így,
És mi hová, ha megérkezik is, majd ott mi lehet? s hol –
Zárul a kör; kezd így új formát a Mezőny;
És lecserélődünk, lecserélődöm, koaláim
Nem versengnek majd már soha MINT A NAGYOK.*

Akkor már rég ízig-vérig Forma-1-rajongó voltam, de az épp csak bontakozó irodalmi pályán kissé szégyelltem; illetve nem szégyenről volt szó, hanem az attól való félelemről, hogy ez amolyan komolytalan és léha, a költészet és a Parnasszus magaslataival soha fel nem érő, némiképp időrabló tevékenység. Ám íme: itt a feloldozás, az élő bizonyíték. Nemhogy léha és komolytalan, hanem egyenesen a vers tárgyát képező téma lehet az autóverseny, amit nem más, mint az egyik Mester, TD énekelt meg. Íme, egy költemény az 1975-ös szezonról, amikor Lauda először lett bajnok, hah! Aztán azon belül is a barcelonai, tragikus Spanyol Nagydíj – egyenesen szonettbe szedve!

Rajongásom az egetek ostromolta. Jobban mondva, a Lánchíd utca 23-at, a gyorsan mítosszá lett lakhelyet, ahol TD születése óta él, és – mi tagadás – akkoriban könnyebben becserkészhetőnek tűnt, mint Niki Lauda salzburgi villája vagy Enzo Ferrari főhadiszállása Maranellóban. Újabb és újabb, versekkel és fordításokkal kitömött, vaskos borítékokkal siettem a győri főpostára, TD pedig nem volt rest, és minden egyes küldeményre válaszolt – no, nem mindig olyan alapos precizitással, mint legelőször, hanem többnyire kalligrafikus kacskaringóival efféle levelek érkeztek:

Károlyom, jó, amit csinálsz s ahogy! Most rohanok, TD-d

Méltó karácsonyi ajándékon törtem a fejem – vagyis nem törtem, hanem amikor megakadt a szemem azon a pici Ferrari 312T2-es modellen, amit Bernben vettünk 1979 nyarán, rögtön éreztem, hogy bár nálam is nagyon jó helyen trónol a polcon, van egy hely, egyetlen hely, ahol még méltóbb körülmények közé kerülne: a Forma-1 költőjénél...!

Gondosan becsomagoltam, írtam mellé pár szokványos karácsonyi sort, és feladtam a Lánchíd utca 23-ba.

És december 24-én délelőtt levelet hozott a posta.

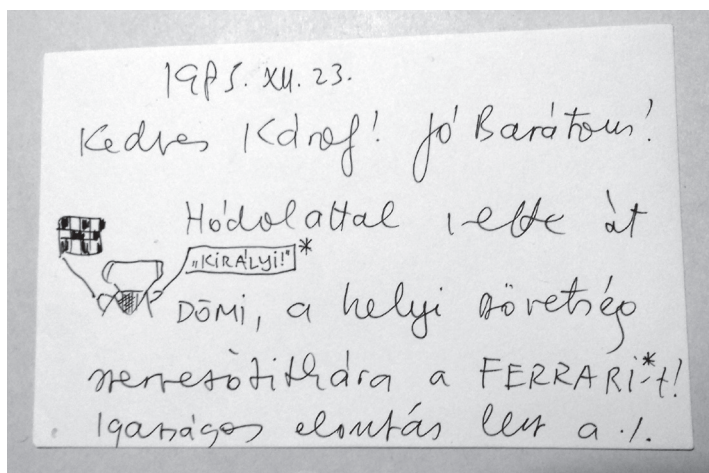
Kedves Károly! Jó Barátom!

Hódolattal vette át DÖMI, a helyi szövetség szervezőtitkára a FERRARIT!

Igazságos elosztás lesz a mi vegyes versenyünkön!

Egyebekben: az Angol Liga mezőnye és a Nagy és Kis Koala Kártyabajnokság minden klubja üdvözl!

És hozzá a rajzocskán Dömi maci kockás zászlóval integet.

Az angyal nekem aznap kicsit korábban érkezett a szokásosnál. És nem a mennyből, csak Budapestről.

Nem ragozom nagyon sokáig.

Egy biztos, hogy gyalázatos „TD-szerű” versek tucatjait vagy tán százait produkáltam akkoriban, lehet, hogy két éven is át. Tele idézőjelekkel és zárójelekkel, abban a hitben, hogy a költői(nek vélt) nyakatekertség emeli el a verset a rögválóságtól, abba a különös, intellektuális kozmoszba, amilyennek TD költészetét éreztem, érteni véltem. Felbátorodtam, hogy magánvilágom igenis ér annyit, mint az iskolában tanult Szabadság és a Szerelem, ahogy TD koalái, medvéi, kártyapartijai, madarai beköltöztek a verseibe, elhittem, hogy minden lehet költészet – ami különben teljes mértékben igaz.

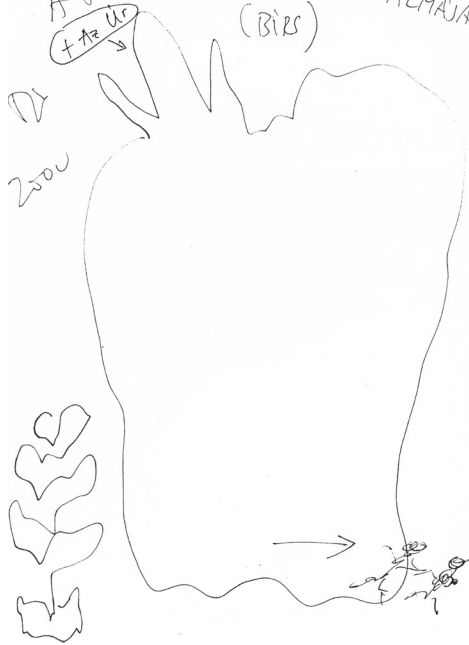
Külön vonzott TD rejtőzködő mivolta, és ha néhanapján a fővárosban jártam, nem volt olyan alkalom, hogy akár gyalog, át a Lánchídon ne vegyem arrafelé az utam, az – akkoriban – kopott-vörös házhoz. Lesni, hátha jön vagy megy, illetve, egyszerűen ott lenni, ahol ő él, ballag a szatyraival tyúkhúrt szedni... Néhányszor felmerészkedtem a harmadik emeletre, ott is füleltem, hallgatóztam, mint egy titkosügynök, és ha egy házbéli elbaktatott mellettem, még rá is úgy néztem a lépcsőház sötétjében, hogy milyen jó neki, itt lakhat... A legtöbbször úgy jártam, hogy csöngettem – és nem történt semmi. Kétszer nyitott ajtót TD felesége, és természetesen azt hozta tudomásomra, hogy TD nem tartózkodik otthon, és nem is lehet tudni, mikor jön haza. Amit hoztam, átvette, és megígérte, hogy átadja neki. A háttérből apró neszek, kalitkazajok hallatszottak, és már-már ez is elég volt.

Olvastam tovább, és ily módon feléig-meddig neki köszönhetem Beckettet, Rilket, Musilt, Bernhardot, Szép Ernőt, sokakat. De persze, amilyen a lángolás természete, egy idő után alacsonyabb fokozatra szelídül vissza. Aztán már nem ostromoltam sem a Lánchíd utca 23-at, sem TD-t magát. Amikor egy angliai kiadótól Forma-1-es könyveket rendeltem, a kézbesítés után kiderült, hogy az egyik, címében „racing tracks” kifejezést hordó kötet nem autóverseny-pályákról szól, hanem lóversenypályákról – nem volt kétséges, kit illet ez az opusz. Lelkendező, rajzos levélben köszönte meg, ami bekerült az archívumomba a korábbiak mellé. Ennél sokkal fontosabb pillanat volt, amikor a Dérczy Péter-féle *Magyar Napló*ban első kötetemről, a *Szombat délután*ról, ami inkább nézett ki valami vidéki buszvállalat menetrendjének, maga TD írt recenziót, és hát hogyne dicsérte volna azt a debütáló költőt, akit ő maga oly sokszor bátorított...

A tatai író táborban találkoztunk végre-valahára, ahová 1996-ban csodák csodájára eljött. A legszebb mégis az volt, hogy a délelőtti hosszú beszélgetés végeztével Németh Gábor Mazdájával hármásban mentünk vissza Pestre. TD hátulra ült, de kettőnk közé előrehajolva gyakorlatilag végigbeszélte a másfél órát – nem tudnám megmondani, miről, és ebből a szempontból igazából mindegy is. Ott voltam, együtt utaztunk az életben egyszer, valahonnan valahová.

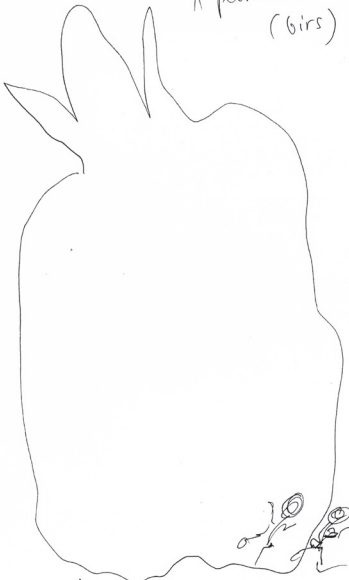
S lám, milyen jó, hogy ezek az egyszer-volt, aprócska történetek, mint fentebb áll, megvannak. Mert bizony nagyon igaz, hogy talált tárgyainkat egyfolytában tisztogatjuk, ápolgatjuk, és közben, néhanapján, eszünkbe jut, hogy *most, amikor ugyanúgy, mint mindig, legfőbb ideje, hogy.*

A PARADICOMI BONSAI ALMAJA
(BIRS)

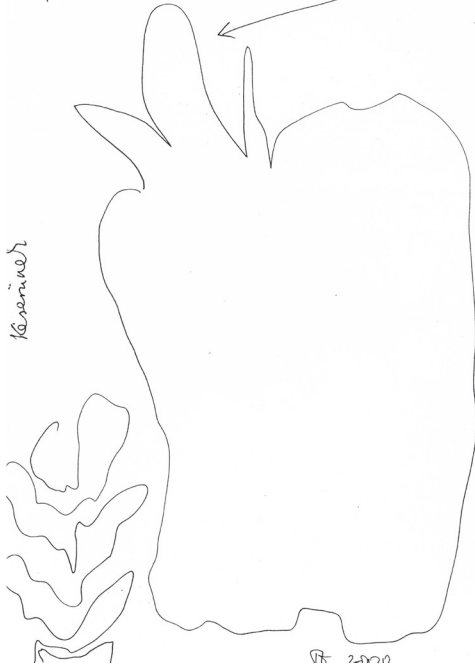
76

A paradicsomi kő
(BIRS)

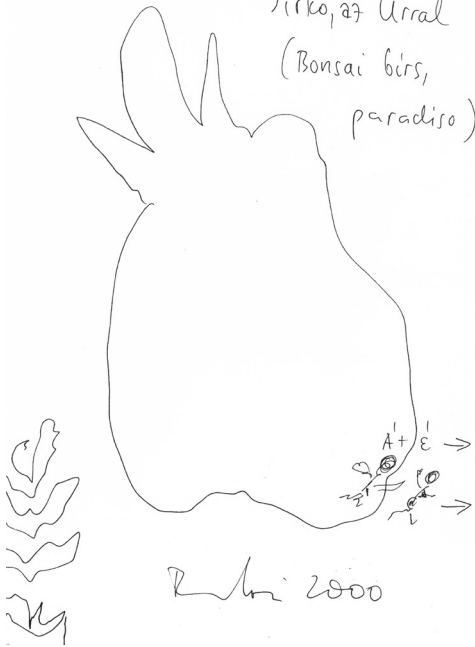

Adám és Éva átadja helyét kőbírónak

A paradisiomai bonsai fa + birse + az Ur!

Sirko, az Ural
(Bonsai birs,
paradiso)

A LÉT KÖZELEBBI EREJE

Tandori Dezső és a félhosszú vers

Tandori Dezső *Az erősebb lét közelében* című, 1981-ben megjelent verselemzés-kötete, az alcím szerint *Olvásónaplója*, a huszadik századi magyar irodalom úgynevezett (Tandori nevezési úgy) félhosszú verseivel foglalkozik. A könyv kétharmadát kitevő első rész – a Rilke *Duinói elégiáiról* szóló *Tárgy vagy ürrügy* című bevezető után – *Végpontok közt* címmel klasszikusok verseit elemzi. Ezek közül az írások közül talán a Szép Ernőről, Karinthyról és Kosztolányiról szóló esszék a legfontosabbak: Szép és Karinthy – a félhosszú verseknek a költői pályán betöltött szerepét tekintve – a műfaj legjellegzetesebb alkotói, Kosztolányi pedig a legismertebb. A kötet szűk egyharmadát kitevő *Egy-egy vers „ma”* című fejezetben kortárs művek elemzése kapott helyet. Az első rész írásai több félhosszú vers olvasásán keresztül mutatják be az illető költő életművének ide sorjáztatható darabjait, míg a kortársakról szóló, kisebb festsztávú tanulmányok egy-egy verset járnak körül, szorosabb terjedelemben. Ezek közül alighanem az *Apátlan éjszakákról* írt Jékely-elemzés a legérdekesebb: ha a kötet egy évvel később jelenik meg, ez az írás már a klasszikusokról szólók között kapott volna helyet, ami annál is jogosabb lett volna, mert az elemzett vers 1935-ben íródott, vagyis lényegében egyidős Karinthy félhosszú verseivel vagy éppen a *Hajnali részszegség*gel.

Tandori jól kitapinthatóan végig tartózkodik az egzakt definíciókba merevíthető kijelentésektől, ami oda vezet, hogy az első részben finom, elegáns, szellemes és pontos részletmegfigyelések tömege és óvatosan megfogalmazott általánosabb megfontolások rajzolják ki a félhosszú vers kívülről nem mindig és minden nézőpontból határozottnak érezhető, de mindig valami belső lényegét érzékeltető kontúráit. Ezek után a második rész írásai már kevesebb újdonságot ígérhetnek, és mintha meggyőző erejük is kisebb lenne: most úgy tűnhet, az 1970-es évek végén kortársnak tekintett költészetet a félhosszú vers, legalábbis a Kosztolányi, Szép és Karinthy által kidolgozott formájában, talán mégsem jellemezte olyan érvénnyel, mint ahogy esetleg akkor, testközelből látszott.

Érdeemes megjegyezni, és ez Tandori félhosszú versek iránti érdeklődésének jelentőségét nem csökkentti, sőt inkább növeli, miközben ennek az érdeklődésnek a formálódására is némi fényt vet, hogy már *A zsalu sarokvasa* címmel 1979-ben megjelent első tanulmánykötetének Kosztolányiról, illetve Szép Ernőről szóló írásaiban is fontos érvelések kiindulópontját jelentik az olyan félhosszúk, mint a *Hajnali részszegség* vagy a *Néked szól, A semminél kevesebb valami* és a *Magányos éjszakai csavargás*. És közben az *Itt volt benn a szívemben* vagy az *Adjátok vissza* sem marad említetlen – azaz épp csak említés esik róluk, hogy méltó értékelésüket majd *Az erősebb lét közelében* oldalain nyerjék el, immár kimondottan mint félhosszú versek. *Az erősebb...* és *A zsalu...* egyes esszéi között egyébként nemcsak témában és fogékonyságban van összefüggés, hanem keletkezésük időrendjében is átfedés tapasztalható: míg a *Weöres Sándorról – Az „Egybegyűjtött írások” ürügyén* és a *Jékelyről szóló Nagymesterség – negyvennégy éve* 1975-ben már készen volt, hiszen a *Tiszatáj* 1976. évi első, illetve 1975. évi hetedik számában jelentek meg, addig *A kimondhatatlan érzés, hogy mégis minden* címmel az *Iskola a határonról* írt esszé csupán 1979 novemberében látott napvilágot az *Irodalomtörténet* hasábjain – ekkor pedig *A zsalu...*-nál két évvel később megjelent *Az erősebb lét...* darabjai már elkészültek.

Amikor mindenesetre hozzáfogott ez utóbbi kötet esszéinek megírásához – ezek tehát a kötetben olvasható jegyzet szerint 1977 szeptembere és 1979 januárja között készültek – Tandorinak egy regényen (*Miért élnél örökké?*) és egy gyerekkönyvön kívül (*Medvek minden mennyiségben*) még csak két verseskötete (*Töredék Hamletnek*, *Egy talált tárgy megtisztítása*) jelent meg.

Két első kötetével a költő elment a falig, illetve átment a falon, sőt talán két egymással szemközti falon is. Várady Szabolcs rendkívül korai, mert a *Töredék Hamletnek* verseit 1972-ben a még csak készülő második kötet éppen megjelenő darabjaival összehasonlító jellemzése szerint (*Két költő – A rejtett kijárat* című kötetben): „Tandori tovább ment ebben az irányban – egészen odáig, hogy most már hosszú, összefüggő, grammatikailag hagyományosan szabatos szövegeket is ír (*Életrajzi töredékek*), olyanformán, mint Chesterton korhelye, aki egyre később feküdt le, mígnem oda jutott, hogy már este fekszik és reggel kel, mint a józan polgár”.

Már első kötetében olyan tartományokat hódított meg a magyar költészet számára, amelyekről korábban sejteni sem lehetett, hogy ott versek számára hely volna, vagy hogy amik ott lehetségesek, azok versek lennének. A második kötet újabb típusú Tandori-versével kapcsolatban Várady így teszi fel a kérdést: „egyáltalán költészetnek tekinthető-e, és mi teszi azzá?” Radnóti Sándor a második kötetről *Talált tárgyak költészete* címmel írt kritikájában hasonlóan fogalmaz: „Mi líra még? [...] mit kell még lírának elfogadnunk?”

Az első kötetet Radnóti egy másik, *Tandori szonettjeiről* című írása szerint (mindkettő megtalálható a *Mi az, hogy beszélgetés?* című kötetben) a hiányra irányuló metafizika komolysága határozta meg, míg a második „ironikus eszközökkel mindenre irányult, s ezért az üresség metafizikája lett”. Logikus a feltételezés, hogy az első két könyvnek értelem-szerű folytatása lehetett volna az elhallgatás – erre utal a második kötet eredeti, csak tervezett címe is: *A. Rimbaud a sivatagban forgat*. A kritikus szerint ezzel szemben a harmadik kötetrel Tandori „költészete klasszicizálódott. Visszatért a határokról”. Ezt az ítéletet azonban érdemes azzal a megfontolással együtt nyugtázni, amit Radnóti a műtárgyhamisításról szóló könyvében (Tandori költészetétől teljesen független összefüggésben) fejt ki: „a művészet határaihoz, ahol a műalkotás feloldódik a művészetbölcséleti gesztusban, el lehet jutni egyszer, kétszer, háromszor, mint ahogy a legmagasabb hegycsúcsot is többször elérheti a hegymászó. De nem lehet ott berendezkedni, és műalkotásokat folyamatosan termelő műhelyt alapítani”. Ezt a korai kritikáknál húsz évvel később megfogalmazott felismerést annál is inkább tanácsos észben tartani, mert időközben, a – Tandori verseskönyveinek sorában talán tizedikként megjelent és nyelvi roncs voltában nagyon is olvasható, de bizonyára felolvashatatlan – *Koppar Köldüs* sokak, például a kötetről a lelkesedés legmagasabb regisztereiben méltán megszólaló kritikát író Margócsy István szerint is mintha egy újabb sikeres csúcstámadás dokumentuma lenne. Ez utóbbi kötet esetében tehát immár nem ismeretlen a helyzet, amelyről doktori értekezésében Bedecs László a gyűjtemény utolsó versével, a (saját – és úgy sem csekély – becsénél a könyvbeli helyzeti értéke miatt rendre magasabban is tisztelt) *Londoni Mindenszentekkel* kapcsolatban ír: „az újfent az elnémulás határáig jutó költő visszanyeri a formát és a nyelvet a költészete számára”. Bizonyos távlatból talán nem lehetetlen Tandori költészetére úgy tekinteni, mint a megszólalás és az elhallgatás között hol kisebb, hol egészen nagy amplitúdóval oszcilláló hullámjelenségre. Amikor a legkülönbözőbb műfajokban olyan gyakran jelentek meg kötetei, hogy a kritikának már a pusztá mennyiséggel is kezdenie kellett valamit, akkor, vagy harminc éven át, a csönd nem jutott szóhoz. Ahogy Krupp József fogalmaz a *Vigiliában* 2008 végén *A fel-ügyelő Tandori* címmel megjelent írásában: „Hogy Tandori ilyen sok szöveget tesz közzé, megteremti azt az illúziót, hogy egyfolytában ír [...] hogy az írás ideje azonos az élet idejével. A versek mögé nem lehet odaképzelné a csönd idejét, mert nincs csönd.”

Egy kötetben mindeddig talán meg nem jelent írásában („Én itt nem éltem!”, *Új Forrás*, 2005. január) épp Tandori hívja fel a figyelmet arra, hogy ha a némaságot nem feltétlenül a szó akusztikus jelentésében fogjuk fel, akkor a fogalom összeegyeztethető az alkotással: „Ez a »némaság« nem okvetlenül csak a szavaké. Lehet »létezési«, kisebb szóval »megléti (némaság)«. Mely nem is az, hogy senkivel, semmiről, semmi céllal etc. Nem beszélni. Nem »társalogni, társaskodni.«” És a gondolatmenet végén Eliotra utal, a *J. Alfred Prufrock szerelmes éneke* című vers végére: „ha láttuk egyszer (jó, ó azt mondja, »álmunkban«) a tenger alatti termet, hallottuk lakóinak szavát, nos, nehezen reagálunk attól fogva az emberek szólító hangjára”.

Mindez persze szorosan összefügg Wittgenstein *Tractatus*ának Tandori által számtalanszor idézett utolsó mondatával: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Erről Tandori az „Én itt nem éltem!”-ben ezt írja: „E pontatlanul – de lényegien – idézett tétel nem variálható henyén, vagyis hogy például »amiről már beszélni lehet, az... « – és egy nagy legyintés.” Az viszont nem variáció, hanem a maga tautologikus voltában is értelmesnek tűnő kijelentés, hogy amiről viszont lehet beszélni – arról lehet beszélni, akár bőbeszédűen is. Már a *Töredék Hamletnek Koan III.* című darabja felveti a kérdést: „Némaság a hang helyett. / De a némaság mi helyett?” Ez talán úgy is értelmezhető, hogy a hangra, megszólalásra lehet alkalmi, általános (ezt jelezné a névelő hiánya) némasággal felelni – az azonban nem világos, hogy mi volna a világon a határozott névelős némaság ellentétes megfelelője. „A” hang? Aligha.

Ha egy költő olyan tartós szenvedéllyel foglalkozik valamivel, ahogy Tandori *Az erősebb lét közelében* esszéiben járja körül a félhosszú vers formáit, az nemigen lehet független a saját legbelső műhelyproblémáitól. A műfordító és a tanulmányíró ilyen, bár jóval alkalmibb és direktőbb összefüggéséről árulkodik *A zsalu sarokvasának* legalábbis a második, világirodalmi alkotásokat tárgyaló része is. Az itt olvasható kilenc tanulmány közül ugyanis hét olyan művel foglalkozik, amelyet maga Tandori fordított. Sajnos a folyóiratban közzétett írásként a Gergely Ferenc és Kovács Ákos által összeállított, és csak kötetben megjelent szövegeket, illetve Tandori kritikai fogadtatását tárgyzó *Miért ne élnél örökké?* című bibliográfia nem szolgál eligazítással, ezért azt nem lehet pontosan tudni, hogy ezek az írásként mikor készültek. A Salinger-, a Plath-, a Kafka- és a Bernhard-esszék mindenesetre a kötet legkorábbi darabjai közé tartozhatnak, hiszen ezek aligha függetlenek (a Kafka- és a Plath-tanulmány első bekezdéseik alapján egészen biztosan nem azok) a *Magasabbra a tetőt, ácsok* és a *Seymour: Bemutató* 1970-ben, az *Úvegbura* 1971-ben, az *Elbeszélések* 1973-ban és a *Fagy* 1974-ben megjelent fordításának munkálataitól. (Ugyanígy nyilván a Karl Kraus- és a Musil-tanulmány sem korábbi az írók Tandori fordításában 1977-ben kiadott könyveinél, illetve a Handke-írás a *Levél és búcsú* 1979-ben megjelent fordításánál.)

Érdemes számba venni, hogy a félhosszú vers fogalmának bevezetése előtt Tandori milyen formában írt a később a műfaj legszebb példái közé sorolt darabokról *A zsalu sarokvasa* lapjain, majd ezeket a megfigyeléseket összevetni az akkori újabb Tandori-versekről Radnóti által mondottakkal.

A *Hajnali részegségről* írt *Kosztolányi-kettőshangok* című tanulmányban szóvá teszi a „révült folytatáshoz” méltatlan kezdést – de ami érdekes, az a megszorítás: „Nem azért, mintha a versnek nyomban az elején föl kellene magasztosulni”. Utána a „további csevegő hangnemet” már nem kifogásolja, sőt azt írja: „elfogadnám; mindent elfogadnék”. Csakhogy „a vers nem így halad tovább, nem ez a játszma menete”, mert az új versszak új csevegése „már nem a nyitó versszak hangneme”, itt „váltás történt közben”: a „Várj csak, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam” már olyan „körülményeskedés, mely lenyűgöz”. A „töltelékanyag”-tól mentes harmadik versszak „ablakjelenete” után, „akkor, pontosan, hogy már mindent tehet figyelmünkkel, újra megszólít minket”. És ez ekkor már – csakis ekkor – nehezen kimondha-

tó, „keresett” (rég volt – kék folt – szétfolyt), sőt „gyenge és lejáratos” (Budapesten – ide es-tem) rímek révén is lehetséges, mintegy bevezetve az „egészen közhelyszerű”, s így (így!) „ellenállhatatlan közvetlenség”-et: „»En nem tudom, mi történt velem akkor...«” A *Hajnali részegségben* Tandori szerint Kosztolányi „minden eddiginél hatalmasabb ívet fog be verssel; ám ez nem a mennybolt íve, ez nem széles kézmozdulat – ez a magába roskadás mozgásösszege.” A végén aztán, az „ötödik sortól kezdve megint azt csinál velünk, »amit akar«, s most ezt már abba se hagyja. Így ér véget a vers.”

A Szép Ernő költészetéről „*Nem merek moccani ezen a padon*” címmel írt tanulmány egyik mondata mintha már kimondottan *Az erősebb lét közelében* félhosszú-tanulmány-sorozatát ígérné: „Ezek a dalai, mint a pados-mocccanatlanos, a veréb-cinke-tűnése, ezek a pókfonatok és szélhabzások ugyanolyan fanyarul vallanak róla, ahogy a fájó, töprengő, töredezett, már-már szabadverses Szép Ernő is mindig áhítatosan tündököl. Kosztolányi a *Szeptemberi áhítat* csendes ragyogásainak világát igen közelre írta oda hozzá; a magyar irodalom erős, mély árama ez is, nem Kosztolányival kezdődik, de Csokonainál is korábban, s hogy csak ezt a századát tekintsük, Nadányi, Dsida, egy-egy vonalnyit Jékely, Kormos, még sokan-sokan az egészen fiatalok közül, hozzájárultak sodra erejéhez, örvényeihez”. Szép Ernő verseiben is valamiféle kettőshangokat meghallva írja le: „hamar helye lesz [...] az ellebegésnek, sanzonszerűségnek a léttöprengések meglepően természetes közege szerepében”. Az *Egy kutyához* című monologikus – de tegyük hozzá, a hallgató jelenlétét folyamatosan érzékeltető – vers elemzése közben „szép motívum”-ok, „töltelék”, az egyes folytatásokban „megint másfelé” indulások kerülnek szóba. „Megmunkálva jól nincs; helyzete kicsit erőltetett; menete csinált; következtetése nem elég súlyos”. Később, a *Harapás* című verssel kapcsolatban írja: „Az elemekkel sem bánik válogatósan. Nála valahogy úgy összejön a vers, ahogy egy-egy sikerültebb nap az életben.” *Az erősebb...* kötetben később félhosszúként felismert *Magányos éjszakai csavargással* kapcsolatban az egyik első vonás, amit megemlít: „Milyen természetes beszédhang ez”. Aztán az egyenetlenségekre is kitér („folyton elengedi magát, úgy közbe-közbe”), de a kritikát a leírás keresztül roppant tapintatosan pozitív jellemzésbe, szinte dicséretbe fordítva: „Lassan mégis leereszt a vers [...] látjuk, Szép Ernő nem tud mindent egyképp jól megcsinálni. Ezért tud talán egyet-mást jobban, mint a legnagyobbak [...] nincs-e nagy társainál közel ugyanennyi egyenetlenség? S nem gyönyörű-e ez éppen?” Erről a két sorról: „A nyár elment. A terasz teli puszta asztallal, / Az asztalokon székek. Cipőim lassan visznek...”, ezt mondja: „Milyen csúnyán mer fogalmazni”.

Ez pedig már mintha nem is Szép Ernő verseiről szólna, hanem Tandori ez idő tájt bontakozó új költői korszakának önjellemzése lenne – hosszabb idézésre ezért külön is érdemes –: „Nem is hinnénk, hogy költészetünkben van valaki – s éppen ő az –, aki a leg-elemibb, szinte említésre sem érdemes mozzanatoknál úgy áll meg sorra, mintha kis lények parkjában járna”. Itt érezzük igazán fájni a Tandori-filológia hiányát: a kötet 1979-ben jelent meg, de mikor született ez az esszé? Vajon még az első madarak befogadása előtt, vagy már azután? Így folytatja: „Nemcsak »verstestet« öltének itt ezek a dolgok; mintha úgynevezett megváltásukat nyernék el, mert ez a költő annyira hisz bennük, annyira tud szeretni. Szakszerűbben szólva: Szép Ernő olyan elemekre bontja le a létezését, amelyekig mi magunk is örökké eljutunk, és nem a bonyolult versszervezéssel éri el különleges hatását, hanem egyszerűen csak azzal, hogy megemlíti a nem is említendő. Ezt olyan szerényen teszi, hogy cseppet sem tolvakvó, nem szándékolt; az úgynevezett fölfedezések fennköltségét mindannyiszor mellőzi ez a buzgó igyekezet. Úgy beszél, mint aki másképp nem is tud; s ezt is mintha hitelesítené sok gyöngécske pillanata: akkor is úgy beszél!” De a félhosszú vers kategóriája ekkor még nincs kész: „Az élőbeszéd költője Szép Ernő; túldolgozott dalai mellett ezek a hatalmasan áradó, hosszúforma versek szavatolják eléggé, hogy mint ilyet tartsuk számon.”

A később, *Az erősebb lét közelében* lapjain már nevet kapó félhosszú vers jellegzetességei tehát *A zsalu sarokvasa* Kosztolányi- és Szép Ernő-tanulmánya alapján így foglalhatók össze: nem muszáj nyomban az elején „fölmagasztosulnia”, a hangneme megszólítóan monologizáló, természetes beszédhangon csevegő vagy épp töprengő, közvetlen, töredezett, már-már szabad verses, esetleg a töltelékanyagoktól sem mentesen körülményes vagy közhelyszerű. Olykor éles váltásokkal indul új irányokba, de egyszer csak elér egy pontot, ahol teljesen megnyeri magának az olvasót, aki ott már a közhelyet sem helyteleníti. Hatalmas ívet fog be, „a léttöprengések meglepően természetes közeg”-én át eljutva a befejezésig.

Radnóti Sándor a *Talált tárgyak költészetében* a „személyesség elburjánzása”-ról beszél, azt mondja: „megütöztetést kelt a szövegek közelsége a mindennapisághoz”, és hogy „álpontoság” uralkodik a versekben (ez is, és a *személyesség* is Radnóti saját dőlt betűs kiemelése), anyagnélküliséget említ, és nemcsak azt regisztrálja, hogy a vers „a líra »alsó« határán” mozog, de azt is éles szemmel veszi észre, hogy ezzel együtt „nem kevés formafegyelmet követel látszólag szertelen tobzódása, látszólag mértéktelen fölöslegei ellenére.”

Nem könnyű ezek után *Az erősebb lét közelében* finom észrevételeit, sosem tolakodó, de mindig rendkívüli koncentrációt feltételező részletmegfigyeléseit, óvatosan levont tanulságait az olvasók definíció iránti sóvár vágyának megfelelően formalizálni. A kötet első, lényegibb része a bevezető Rilke-elemzéssel együtt összesen tizennégy tanulmányt tartalmaz, Füst, Ady, Kosztolányi, Babits, Szép Ernő, Tóth Árpád, Karinthy, Somlyó Zoltán, Dsida Jenő, József Attila, Radnóti, Szabó Lőrinc és Kassák félhosszú vagy ilyen jegyeket mutató verseiről. Tandori olykor egészen közel kerül a tételes meghatározáshoz, de szemlátomást mindvégig tartózkodik attól, hogy a definíció merev keretei közé szorítsa a félhosszú versnek nevezett képződményt. Mint írja, a versek „szerkezetéről, épületéről, szerveződéséről, eszköztáráról lesz szó; és ha meghatározásról nem is, legalább megközelítésről” (11. – a számok a kötet oldalszámára utalnak).

„A félhosszú vers kényszerkategória. Ám mint ilyen: elkerülhetetlen” – írja a bevezetőben (27.). Könnyen gondolhatnánk, hogy akkor leginkább valamiféle családi hasonlóságról van szó, és ennél egzaktabbnak talán nem is lehet lenni, hiszen csak az mondhatná meg, hogy hány sortól félhosszú egy vers, aki azt is tudja, hányadik hajszálnak elvesztésétől kezdve kopasz valaki. De a pontosságról Tandori mégsem mondhat le, ezért annak a szakadatlan, körültekintő gondosságnak a formájában gyakorolja, amely ha nem is azonos a matematikai egzaktsággal, annak eléréséhez is nélkülözhetetlen.

A terjedelem tehát nem egyedül irányadó, hiszen vannak rövidebb félhosszúak (ezeket egy helyütt, Füst Milánról szólva, „megnyújtott terű rövid” vagy „tömörített félhosszú” verseknek nevezi; 41.) vagy – és ezek a gyakoribbak – hosszabb rövid versek. Csakhogy ez éppen azért mondható ki, mert más ismérvek alapján ez a két típus mégis jól megkülönböztethető. Dsidáról írja: „gyakran írt terjedelmes műveket, ám – Karinthyval ellentétben – neki ezek arra adtak alkalmat, hogy kidolgozott (gyönyörűségekedő) formákkal töltsön meg minden lehető vers-zugot” (194.). Fentebb is láttuk: a félhosszú vers eszközei nem az apró részletekig menő kidolgozottság képzetének szolgálatában állnak, ami annál is megdöbbentőbb, mert az irodalomban talán mégiscsak a valamiképpen szükségeszerűség érzetével (hogy nem is lehetne máshogy mondani) párosult meglepetés-érzés (hogy nahát, így is lehet mondani) az esztétikai élmény alapja.

Tandori elemzéseinek a tétje mintha az lenne, hogy bemutassa, hogyan, milyen fogások révén nyeri meg magának az olvasót egy-egy vers – és ehhez idő, félhosszú vers kell, mert „ez rövid versben elképzelhetetlen” (85.) –, hogy a merész gondolatársítások, pontosság és bőbeszédűség „furcsa keveréke” (135.) révén közvetíthető legyen a tárgyába a tárgyra való rátalálás útját is elválaszthatatlanul beleértő „legszemélyesebb létezés-élmény” (34.). A terjedelem azért is fontos, mert a „félhosszú vers [...] az a forma (az a lehe-

tőség), amely az időt plasztikussá teszi; amely időélményt ad” (52.). „Nem »eldalolt« vers, hanem a szemünk láttára »végigélt« folyamat a félhosszú vers minden típusa” (55.). Ezekben a versekben – mond Tandori valami nagyon fontosat – „hiába győz az egyéni tragikum, a korábbi versszakok olyan önálló erővel mutattak be tényezőket, hogy ezeket a vers új tereibe építve nagy sugárzó erővel őriztük meg tudatunkban (élményünkében!) [talán nyomdahiába: „élményünkben” – K. I.] – és így a befejezés mégsem teljes zárás” (59.).

És ahogy a befejezés „aligha lehet csattanós” (9.), úgy rendszerint már a felütés is azt sugallja, hogy „itt nem rövid elintézésre számíthatunk, tehát elragad bennünket a nagy lélegzet” (16.). A félhosszú vers legfontosabb tulajdonsága tehát a nyitottság (9., 10., 25., 45. és még sok helyen).

Minden eszköze és módja erre, ennek elérésére és fenntartására irányul. Az egyén szerepének, lehetőségeinek módfelett eltérő megítélése mellett éppen ez az, amiért Tandori olyan ellentmondásosan és nem is palástolt távolságérzettel beszél egy – egyetlenegy – költőről, Szabó Lőrincről. Mint írja, „minden addiginál keményebb verstípust teremtett” (238.); „a magyar költészet Szabó Lőrincsel megtalált egy lehetőséget, a félhosszú vers nem teljesen nyitott, inkább jól szervezett típusát” (240.), „félhosszú kompozícióiban túl sok a »véglegesített« érzet: a gondolati formába öntött harag, düh, csalódottság” (242.); „a zárt típust képviselte, és csak sajnálhatjuk, hogy ez a végtelenre törő észelvény ilyen végsővel fizette meg nagy leleményeinek árát” (250.); „a félhosszú vers – végső soron – hideg típusa az övé; nem hidegek után érkezik valami forróbbhoz, de sokféle tudással felforrósulva is csak a hideget mondja” (251.).

A szerkezetéről van Tandorinak a legtöbb mondanivalója, itt már a címszavakból is csak a válogatásnak jut hely: „tartalmi töredezettség [...] elbeszélő elemek [...] drámai jelenetkezés [...] többszöri meg-megtörés, visszacsatolás” (13.), „a kidolgozás szakaszos tökélye” (14.), „vágások, egymásra-másolások, hangváltások, kihagyások bonyolult költői mozdulatsora” (20.). A félhosszú vers olvastán „nem homogén közegben, nem egészen értett vezérfonal mentén haladunk” (22.), „elemei megőrzik bizonyos fokú függetlenségüket; nem elkötelezettjei, inkább szövetségesei a teljes vers sikerének” (41.), felépítése „különrekesztet”, mint a tengeralattjárók klasszikus fajtájának belvilága; egy rekeszt mindig nyugodtan elönthet a víz, többet is, az egész – nem süllyed” (101.).

Tandori első és második verseskötetében is olvashatók terjedelmileg félhosszúnak tekinthető versek, ezek közül azonban mégis csak néhány tartozik a vizsgált kategóriába. A második kötet *Közjáték, képekkel* című versének első része például túlságosan egyenes vonalú, novellisztikus ahhoz, hogy ide sorolódhatna. Így kezdődik: „1960 vagy 61 nyarán (az / évszám nem fontos) barátom A. meghívott, / töltsék vele néhány napot / a S.-i (sümegei) művésztelepen, ahol / főiskolás osztálytársaival / néhány hétig szervezetszerűleg, mégis: az iskolai oktatás / megszokott formáihoz képest meglehetősen / kötetlen gyakorlatféleségen vett részt”. A pedáns hang később majd Kálnoky Homálynoky-verseiből lesz ismerős, ahogy az anekdotikus versformálás is: „1919 nyarának elején tanyára küldték a hétéves kislányt, / mivel fejletlen s vézna volt; tulajdonképpen súlyosabb beteg, / de akkor még nem gyanította senki, / noha alsókarján, lábszárán, combján néhány ártalmatlan lányszó, / kisebb-nagyobb rózsaszínű foltoscska támadt, / mit az emésztéssel összefüggő, csekélyebb rendellenességnek / minősített a háziorvos” (*Első olvasótermem*). A Tandori-vers második fele, a „képek” tételes leírása nem eleve idegen a félhosszútól – gondoljunk csak Heltai Jenő *Este* című versében a megszólított zsebtartalmának hosszas, szinte leltárszerű számba vételére –, de a felsorolás merev állaga itt mégis lehetetlenné teszi a félhosszúakhoz fűződő más minőségű kapcsolat felvetését.

Az első igaziban félhosszú vers talán *A félbemaradásra váró katedrális* (*A mennyezet és a padló* című kötetből) makámaszerűen rímelő első része, amelynek már megszólítón monologizáló, töprengve meg-megakadó, hétköznapi tónusú kezdősorai is jellegzetesen fél-

hosszúsak, akárcsak az ablakon át való kipillantásnak a – *Hajnali részegségtől* Heltai Ismeretlen jóbarátján át Kányádi Sándor *Az ablak előtt egész éjszaka* című darabjáig – félhosszú versek egész sorának menetét alakító gesztusa. (Később a vers az éjszakai séta Szép Ernő által tökélyre vitt motívumára is sort kerít.)

Egyszerre annyi mindent kellene mondani is, meg elhallgatni is; hogy: Melyiket ne? Melyiket előbb? már ez elég; már ez zene; de ha valaki sajnálja az időt, ne is kezdjen bele. – Ez most, tudom, megint egy alkalom; a magamét mondhatom, vonakodva, de legalább nem fuvakodva; miféle hurokat pengetve – és közben mintha valaki csengetne! –; és míg szól egy szépséges komonát, medvéim hangszere, az ablakomon át – hol is volt az, hogy „hárfa”? – be-be-nem-csinál-semmit az a pár fa, melyre az írógép mögül kiláthatok.

Többek közt a *Kondor Bélának* című verset is ide sorolhatjuk, formai alapon a szeszélyesen kötetlen rímélése és hosszú sorai vagy akár pusztá terjedelme alapján, illetve a felütés („Kezdjük jó magasan, hogy sok beleférjen”) később is fenntartott fesztelensége miatt, meg a nagyvárosi lórlálás már Horatius II. 6 szatírájában vagy II. 2 episztolájában, illetve Berzsenyi *Vitkovics Mihályhoz* című versében is fontos szerepet betöltő mozzanata révén. De talán még jobb példa a következő, *Még így sem* című verseskötet *Levél Tihanyból – Kosztolányinak* című darabja (a levél műfaján belül feltűnően népes a félhosszú versek csoportja, sőt, a levél talán inkább félhosszú vers, mint „levél”), amelynek fő motívumát Kosztolányinak az elmúlásról elmélkedő, *Hiénafog* című tárcája címében szereplő fosszília jelenti, és amely rögtön hatalmas, mégis személyes vonatkozásokkal közvetlenné tett időbeli távlatok átfogásával kezdődik:

*Az idő: lámpás est-idő; a színhely: íróasztalod;
a moccsatlan lámpafény örökmúlása összefog
és kihat a környező sötétből egyetlen kezét,
egy évszázad öt tizedén át ez az öt csont-ág: tied,
élő csontkosár-fonatod, a lámpa fényén forगतod,
benne idegen csont-lelet, hajdankori hiénafog.*

A 1976712/d – *Levél Villejuifbe II.* című versnek a terjedelme megvan ugyan, de nincs meg a szabadon alakuló, fürtös, fraktálos, vagy Tolnai Ottót, a félhosszú vers másik nagy kortárs mesterét idézve akár rizómatikusnak, hovatovább karfiolosnak is nevezhető szerkezete.

A félhosszú versek tehát nyomokban vagy főszereplőként a második, de legkésőbb a harmadik kötet óta jelen vannak Tandori költészetében. Ezek, akár megnyúltabb formájukban is, rendeződhetnek hosszabb struktúrákba, mint a *Celsiusban* vagy a *A megnyerhető veszteségben*, amelyeknek nemcsak alapszövege, hanem szinte kivétel nélkül „betétversei” is bőségesen mutatnak ilyen jegyeket, a pálya közepe tájának pedig a maga gyönyörű esendőségeivel hibákból katedrális emelő ilyen – de nem csak ilyen – természetű csúcsa tulajdonképpen az egész *Koppar Köldüs*.

A korainak tekinthető félhosszúak első klasszikus darabja talán az 1976823/a2 – *Előszó Paul Klee-hez* című vers, amely szinte mintha *en priemeur* illusztrációja lenne az egy-két évvel később papírra vetett elmélkedésben felismert vonásoknak.

„Itt most mindjárt pillantást vethetünk / egy festő életére” – kezdődik közvetlen han-

gon és komótosan, a hallgatót is rögtön beölelve a monológ terébe. Önleírása, nem sokkal később, máris mintha egyenesen a félhosszú versé lenne: „Itt majd egy textúra / s nem valamiféle textus jegyében emlékezünk Klee úrra. / Ez a könyv: ennyi. / Itt nem valahonnan valamerre fogunk menni, / bár egy élet rajza is kirajzolódik”. Emlékezzünk a Szép Ernőről mondottakra – „Nála valahogy úgy összejön a vers” –, és úgy olvassuk ezt: „Itt minden úgy: adódik.” Az egzaktyságról ezt mondja: „Minden annyira pontos”, de nem sokkal később hozzátézi: „minden szellős, minden szoros, / de ez a szoros azt is jelenti: -szeres, / ami nem a szertelen ellentéte, / csak azt kéri: ne tegyünk számot elébe.”

„Megkötött dolgok szabad lebegése; és szabad dolgok lebegő megkötése: ez a félhosszú vers nyitottsága” – áll majd *Az erősebb lét közelében* bevezetőjében (26.). „Ezért neki mintha mindig minden épp ott lenne, / anélkül, hogy bármit mímelne; / anélkül, hogy csorbát ejtene a világ állapotán” – mondja ez a vers. Idő-, tér- és művészetértelmező közepe után személyesre fordítja:

*mikroszkóp-mód hajol le minden szeszélyhez,
amit törvénynek nem kötelességből érez;
s ha érez is: nem sokszorosíthatónak.
Nem „minősít” semmit jónak,
de nem is kifogásol,
nem „akar”, amikor csinál valamit abból a forgácsból,
amit az érzékszervek hasítanak.
Beáztatja feltétlenítő szerébe;
átbocsátja magán tényfékező gépe;
kész az „anyag” –*

A vers már rég „megnyerte magának” az olvasót, és most elért a saját végéig. Csoda, ha így fejeződik be: „És abba is hagyhatjuk, ennyi erővel. / Minden csak idéző jel”?

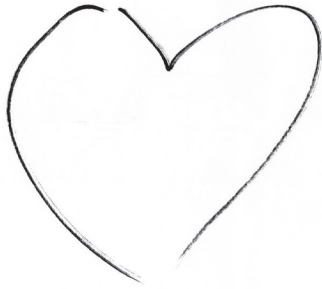
Végül egy utolsó, Szép Ernővel kapcsolatban megfogalmazott, de azóta nemcsak rá, hanem megfogalmazójára is vonatkoztatható mondat: „Ezek a félhosszú versek, bárhogyan álljanak is rangban e század magyar nyelvű lírájának többi remekműve között, alighanem a legküzdelmesebbek, a legnagyobb árat fizetik létezésükért; fizetik önmaguk gáncsolhatóságával, vegyes-állagukkal; ám ez megtérül mind, mert amikor a telitalálat-soros versek vagy a leszorított, kicsontozott, hiányokkal ékes, pontosság-hajhászó, mívesen adagolt anyagú stb. költemények már fárasztani fogják élményformálásunkat, ezek a nem is oly lazán szervezett, nem is oly szervezetlen versek továbbra sem avulnak; mert magát az avulást vállalták azonnal, tulajdonképpen a *szegénység* egyik módját.”

05.07.07

Dr. Zolikám, nagyon jó nyarat OTT (empátiával!), lennék bár
jó kabala. Üreg fejemnek még Irod. szád fedele lehet egyszer.
Közben mégis kéne egy madár, jövőre, meglátjuk. Egy sérült pl.
Hüha, hogy Neked tetszett kis irományom. Nem volt
ám könnyű. Gyorsan menjen levelem, rövid, inkább
rajzok. Egyre szívesebben inkább "rajzolok".
Szeretteidnek is minden jót, szeretettel TD-s

TD

A

kor

megújulás

karó

05.10

(Rajánjelleggel) 10-08
Pórosult

"A rose is a rose is a rose"
p. Stein

o
o

A róza : a róza = a róza

Na a róza minden íj
esperi róza.

SEHOVÁ JUTNI

Még egyszer Tandori Dezső költészetéről

Már az is kérdés lehet, érdemes-e Tandori Dezső költészetéről mint még ma is bővülő egészről gondolkodni, vagy inkább szerzteágazó kísérletekről, utakról és tévutakról érdemes-e beszélni, a jelentős állomásokra és felejtethető megállóhelyekre rámutatni. Meg tudná-e bárki is rajzolni az immár ötven éve, az 1968-as első kötettel indult költői pálya ívét vagy íveit, meg tudná-e bárki is fogalmazni, hogy ez a költészet honnan hová tart? Van-e centrum, van-e kiemelkedő kötet vagy valami olyasmi, ami szavatol az egységért és a kontinuitásért, és jelen vannak-e, mondjuk, az első kötetek a mai Tandori-olvasatunkban, vagy azok már csak történeti előzmények?

Annyi bizonyos, hogy még ma is szokás Tandori költészetét, sőt az egész életművét az első két kötete, a *Töredék Hamletnek* és az *Egy talált tárgy megtisztítása* miatt ünnepelni, szokás az életművet a második kötet után meghúzott határvonallal egyszerűen két korszakra osztani, és szokás elfeledkezni az utóbbi másfél évtized könyveiről, különösen a legutolsókról. A költő maga viszont sokat tett (próbált tenni) azért, hogy ez épp fordítva legyen: az első köteteket átírta, kommentálta, volt, hogy szinte megtagadta, zsenégnek nevezte, egy-egy megoldását vállalhatatlannak bélyegezte. Azaz tulajdonképpen a szerző maga került szembe saját munkáinak történetiségével: ami történetileg jelentős, az lehet túlhaladott, ami viszont friss, újszerű, az lehet jelentéktelen. A 2009-ben, voltaképp az első Hamlet-könyv megjelenésének negyvenedik évfordulójára kiadott *2 és fél töredék Hamletnek* című kötet egyenesen versenyzeteti a régi és az új verseket: balra a korabeli kötet versei, jobbra pedig az azokhoz írt, azokat kommentáló, kiigazító új versek sorakoznak. Alighanem arról szól ez a játék is, hogy a szerző az olvasói figyelmet a ma már klasszikusnak számító, minden magyar verskedvelő által ismert régi kötetéről az újabbak felé fordítsa – mert ezek, nem nehéz észrevenni, sokkal kevesebbekhez jutnak el, sokkal kisebb kritikai visszhangot keltenek, eseményjellegük pedig már alig-alig van. „Rossz ízlésre vall, ha valaki az ilyet szereti” – írja például a *Koan II.* margójára, ami, úgyszólván, felszólítás az újabb művek meg- és persze elismerésére.

Az *Egy talált tárgy megtisztítása* ehhez képest kevés támadást kapott a szerzőjétől, és ennek az lehet az oka, hogy amíg az első kötet a líraiságra helyezte a hangsúlyt (bár épp az imént is idézett koanok már más irányba mutattak akkor is), a második kötetből kezdődően a gondolatiság, a filozofikusság vette át a főszerepet – ezeket a szövegeket már nem lehetett lírainak nevezni, ahogy aztán a soron következőket is csak nagy ritkán, megkötésekkel, feltelekkel. Lírainak a különböző hangulatokkal dolgozó, a hangulatok mögötti érzelmekre fókuszáló költészetet nevezem én is, intellektuálisnak pedig azokat, ahol a nagyvonalúan filozófiainak nevezhető problémák kerülnek az előtérbe, ahol egy-egy gondolat a fontos. Ez a gondolat kapcsolódhat az élet és a világ nagy problémáihoz éppúgy, mint a nyelv vagy az irodalom mibenlétének kérdéseihöz, ezek kritikájához, magának a versnek a létezéséhez. Az *Egy talált tárgy...* neoavantgárd ihletettséggű tömbje ez utóbbiakat járta körül, ezekről gondolt és mondott a hetvenes évek Magyarországon forradalminak bizonyuló dolgokat: a jelversek, a totó-jelek és a sakk-jelek vagy épp az ábécén kívül eső nyelvi jelek (a zárójel és társai) segítségével tudott épp a lírai költészet válságáról, folytathatatlanságáról, illetve az irodalom

nyelvi kereteinek szűkösségéről beszélni. Arról a kérdésről, hogy miért van egyáltalán a vers. Minek verset írni? Minek olvasni? Mi a vers? Mitől vers a vers?

A hetvenes évek közepén, amikor naponta írt 10-15 vagy még több szonettet, amikor, Szigeti Csaba szavaival, tömegtermelésre állította, sportteljesítménnyé degradálta a szonettet (Sz. Cs.: *Transz, Tisztatáj*, 1988/12., 32.), amikor a szonettek egy része épp arról szólt, hogy mennyire nem akar szonettet írni és egyáltalán verssel foglalkozni, ugyanezt a kérdést feszegette tovább. Megpróbált elfordulni egy bizonyos vershagyománytól, egy verses konstrukciótypustól, és odafordulni egy másik verses konstrukciótypushoz. Amikor pedig ezzel egy időben beindult a rendkívüli szövegtermelés, ami évi 3-4, sőt nem ritkán 5-6 könyvet jelentett, és ami egészen az utóbbi évekig tartott, megint csak a szöveg határait, a műalkotás értékére, az írás és az olvasás értelmére kérdezett rá. De mint a jól ismert svéd gyerekversben a bélyeggyűjtő kisfiú, akinek az apja egyszer három szatyor bélyeggel jön haza, úgy járt a Tandori-életművet követni próbáló olvasó: onnantól a legtöbbször „nem gyűjtötték” a Tandori-könyveket, azaz nem olvasták őket, vagy csak keveset közülük. Vagy egy másik, talán ennél is rosszabb hasonlattal élve: a műtét sikerült, de a beteg meghalt, azaz az irodalomról zajló végtelenített beszéd, mely az örökölt irodalmiság kereteit igyekezett felszámolni, végső soron, legalább saját világában, felszámolta a meghaladni vágyott irodalmat, de saját olvasóit is. Az olvasók nem követték Tandorit ezen az úton. Ezt végül, mára, maga a szerző is belátta, ahogy például a 2010-es *Kényszerűen* című verse mondja: „A költészet hasztalan. (...) Hasztalan. Csak haszna van” – a szójáték mögött mintha az lenne: csak a megélhetésért érdemes csinálni, másért, az olvasókért vagy bármi hangzatosért nem.

A *Kényszerűen*-ben ugyancsak megtalálható „Minek csinálom?”-kérdés persze végigkíséri az elmúlt ötven évet – ha az életmű egységét szavatoló érveket keresünk, ez például biztosan köztük lehet. Közismert, hogy már az első kötetek a lezárás, a Rimbaud-i gesztus ismétlésének lehetőségével játszottak, aztán az 1978-as *Még így semben* is ott van ugyanez a kérdés: „»Miért csináljuk?« Hány s hányféle választ / tőr e kérdés, mely maga: túrhetetlen” („*A nyugalom pillanata: bizonyos nyugalom biztos halála*”) – de ami akkor még indulatos felvetés (az indulatra utal a „túrhetetlen” szó), az utóbbi évtizedben már az elkeseredés, a belenyugvás vagy a teljes kiábrándultság hangján szólal meg. A 'kényszerűség', a szenvedés, a hiábavalóság mostanra kézzel fogható változásokat hozott: az életmű bővülése lassult, a publikációk száma csökkent, és immár öt éve nem jelent meg új Tandori-verseskötet. A tudatos elhallgatás, amiről ez az életmű oly régóta és oly sokat beszélt – sokszor épp a róla való beszéddel akadályozva meg a megvalósulást –, most újra lehetőséggé vált. Ahogy a szintén 2010-ben megjelent *Még mit mondhatnak?* mutatja a belátás és a feladás keserűségét és indokoltságát: „Mit próbálhatnak. / És kinek. És így mi nek. / Most meghallgatják? / Ha nem olvasták. / Hol megírtam. Versemet”.

Drámáinak látszik, de kicsit megmosolyogtató ez a panaszos hang, a szerző panaszkodása arról, hogy nem vagy csak kevesen olvassák a műveit. Azért megmosolyogtató, mert egyrészt ez irodalomtörténeti klisé, majd mindenki elégedetlen a ráirányuló figyelemmel, másrészt azért, mert Tandori igazán sokat tett az olvasók elriasztásáért, elvesztéséért. Ugyanakkor, tudom, nehéz dilemma ez: mennyire lehet a szerző tekintettel az olvasókra és az olvasói igényekre? Szabad-e kompromisszumokat hoznia azért, hogy olvassák? Ha nem hoz kompromisszumokat, illik-e panaszkodnia?

Lassan negyven éve zajlik a beszélgetés ezekről a kérdésekről a Tandori-életművel kapcsolatban, sokszor csak szóban, de nemritkán írásban is. Farkas Zsolt a kilencvenes évek elején mondta ki az azóta a költő életművére bélyegként ráragadt mondatot: „Az ÉLET rövid, Tandori hosszú” – és azt kell mondanom, a jelen állás szerint Farkas Zsoltnak lett igaza, és ezt, például az iménti keserű idézetekkel, mintha maga Tandori Dezső is elismerné. Nyilván bántónak és igazságtalannak érzi, de kénytelen belátni: végérvényesen eltört valami.

Nem ma kezdődött ez a folyamat, hiszen már Farkas tanulmánya is ezt a problémát járta körül. Tandorinak lett volna alkalma szembenézni mindezzel, és voltaképp meg is tette, de rossz válaszokat adott. Tudjuk, a 'nem olvasnak'-problémára azzal válaszolt, hogy még többet írt, még többet ismételte önmagát, és még többet beszélt az önisméltések szükségességéről. Szerinte azért volt erre szükség, hogy ha itt vagy ott nem, akkor majd amott elolvassák, amit mondani szeretne. Aztán ha amott sem olvasták, lett egy negyedik, ötödik, hatodik ismétlés is – amit nála egyébként már az 1970-ben írt Hérakleitosz-vers tanulmányai mentettek: nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni, magyarán a kétszer vagy többször mondott *ugyanaz* nem ugyanaz, már maga az ismétlés gesztusa megváltoztatja a jelentést. És persze az is kérdés, valaha is csinálta-e Tandori ugyanazt, követte-e az általa előállított mintákat, vagy mindig módosított rajtuk, esetleg mindig újakkal jött-e elő.

De ha lehet is poétikája az önisméltéseknek, ha lehet is a 'mindent leírás'-nak és a mindent publikálásnak ideológiát gyártani, ezekhez okos magyarázatokat keresni, ha el is lehet mondani, miként működik az ismétlések technikája, milyen lehetőségeket nyit a variációs lehetőségek végigskálázása, milyen filozófiai háttére van 'az ugyanaz sohasem ugyanaz'-elvnek, ha lehet is azt mondani, hogy mindez magáról az irodalomról, a versről szól, egyfajta meta-poétika – mégiscsak másért örülünk neki. Másért örülnénk. Aminek örülünk, az például a *Londoni Mindenszentekben*, *A Semmi Kézben*, az *Egy lélekcsel*, *egy testcselben* – tehát mégiscsak azokban a versekben található, ahol a líra szólal meg. A líraiság pedig ebben a költészetben a halálhoz, a hiányhoz, a nosztalgiához kapcsolódik, és még akkor is ez a maradandó, ha minden, ami a líraiság felé vezet, ami kitárulkozásnak látszik, az épp az önreflexiók miatt alárendelődik a gondolkodásnak. Ugyanígy: amikor történetet, azon belül is halál-történetet mesél el a versben, hiába penget egészen érzelmes romantikus húrokat, jellemzően nem az érzelmi azonosulás a tét, hanem az írás mint a gondolkodás gesztusának felismerése. Mégis ezt a legjobb olvasni. Még akkor is, ismétlem, ha az intellektuális érdeklődés mindig nagyobb és előrébb való ebben a költői világban, mint az érzelmek lírai megragadása.

Azt állítom tehát, hogy jobb válasz lett volna a kevesebb, a megszerkesztett, az átgondoltabb publikációs gyakorlat. Ha lett volna ilyen, akár egy jó kiadónak, akár egy jó szerkesztőnek köszönhetően, akkor most bizonyosan nem afelől kellene keseregni, hogy hová lettek Tandori olvasói, és miért kerülnek évről évre más, kisebb kiadóhoz a kéziratjai. Ahogy már említettem, a hetvenes évek második felében volt az első nagy menet: akkor öt év alatt 23 Tandori-könyv jelent meg, de a kilencvenes évek végén, ha oldalakban nem is, de számosságban még erre is rá tudott licitálni: akkor öt év alatt 27 könyvet jegyzett. Ezt nevezem a problémára adott rossz válasznak, mert ezzel megint csak zavarba, lehetetlen helyzetbe hozta, bizonyára le is rázta magáról a kevésbé hűséges és kitartó olvasóit.

És az is rossz válasz volt, hogy ezzel párhuzamosan elkezdődött a vitája a kritikával. Könnyű belátni, hogy senki sem ír mindenről, amit olvas (bár: ki tudja), ám a dolog alkalmasint fordítva is igaz, hisz a kritikus néha olyasmiről is ír vagy pláne beszél, amit nem olvasott. Tandori esetében ez a probléma különösen élesen jelentkezik (lehet-e egyáltalán írni róla, ha nem olvastunk 'mindent?') – és épp az elolvashatóság kérdésének felvetésében volt Farkas érdeme –, mivel az életmű, és nem is csak a terjedelme miatt, már-már átláthatatlanná vált. Farkas Zsolt az (el)olvashatóságra, és az ebből következő alulinformáltságra kérdez rá, amikor azt mondja: „Tandori általános kritikai értékelése nem téved, amikor a legnagyobbak között tartja számon, de, hangsúlyoznám, ezt inkább csak elhiszi, mint megvalósulni látja” (F. Zs.: *Mindentől ugyanannyira*. Bp., 1994, 156.) Szerinte az életmű átláthatatlansága miatt meggyőződni erről senki nem tud, ezért szinte mindenki elhisi a recepció 'előmunkásainak', hogy Tandori miben és miért kiváló.

Egyébként a Farkas Zsolt írására elsőként reagáló, és annak beszédpozícióját határozottan elutasító Szilágyi Márton is elismerte (mit tehetett volna mást?), hogy az elolvasha-

tó könyvek száma meglehetősen szűkre szabott (az élet rövid), ám szerinte tarthatatlan az ebbe belenyugvó kritikus attitűdje: „csak egyet tehetünk: ne adjuk fel a reményt, hogy egyszer majd mindenre sort kerítünk” (*Nappali Ház*, 1994/3., 139.). Szabó Szilárd pedig egyenesen úgy fogta fel ezt a sajátos olvasói pozíciót, hogy a szerzőt afféle szuperolvasóvá és -értelmezővé tette meg, mondván, a szerző az egyetlen, aki végigolvasta az életművét, azaz ő ismeri a legjobban, és ebből következően egyben a legkompetensebb annak megítélésében. Ezzel meg is született a Tandori mint Tandori-kutató metafora: „Tandori műveiről csak Tandori beszélhet hitelesen” (Sz. Sz.: *Az egyetlen töredékei*. Tatabánya, 2000, 92.).

Bármilyen hihetetlen, úgy tűnik, ez a szerep magának Tandorinak is megtetszett, és odáig ment, hogy minősíteni kezdte a kritikusait, vagy épp előszót írt a munkáiról szóló kötethez. Előbbire a legjobb példák a 2003. decemberi *Beszélőben* és a 2004. februári *Forrásban* megjelent esszék. Mindkettőnek Payer Imre néhány hónappal ezek előtt, a *Bárka* 2003/2-es számában megjelent, amúgy nagyon is visszafogott hangú, és nem annyira az értékelésre, mint a megértésre hangsúlyt helyező tanulmánya adott apropót. Tandori nem is csak Payerrel vitatkozik – „talán nem is Payer beszél Payerből” –, ehelyett állítólagos kirekesztettségének és szándékos alulértékeltségének okait kutatja, számos, a Tandori-kritikában gyakran előkerülő megállapítást kommentálva, szája íze szerint kiigazítva. Tandori legfőbb érve a vitában mégis az előző bekezdéshez kapcsolódik, amikor is arról beszél, hogy mivel (szerinte) a kritikus nem olvasta életművének ezt vagy azt a részét, illetéktelenül nyilatkozik arról is, amit olvasott: „Payer, véleményem szerint, egyelőre nem bizonyult alkalmasnak dolgaim érdemi tárgyalására” (*Beszélő*, 2003/12, 44.). A szerző persze azt tesz, azt mond, amit akar, de magam szereptévesztésnek érzem a kritikus minősítését vagy egyenesen eltanácsolását az életmű tárgyalásától, pláne a szépirodalmi szövegekbe szöve mindezt. Egyébként is: ki lenne alkalmas? Úgy értem, magán a szerzőn kívül.

Doboss Gyula talán alkalmas, legalábbis az ő, 2003-ban megjelent, amúgy valóban hasznos és érzékeny, a *Költészetregény* címet viselő, Tandorit olvasó könyve előszavából ez derül ki. A vállveregető előszót ugyanis, egészen egyedülálló módon, maga Tandori írta. Szereptévesztés, mindkét részről. Nyilván a kritikus is téved, amikor a szerzőtől vár visszaigazolást, mintegy az ő jóváhagyására utalja a saját munkáját – de, mondanám, rossz ízlésre vall, hogy ebbe a játékba a szerző is belemegy. A mintegy tizenöt oldalnyi előszó ráadásul azzal az ironikus sorral zárul, hogy „Tanár Úr, készültem!”, és csak arra tudok gondolni, hogy ebben a leosztásban is a szerző a tanár, a kritikus pedig a rossz tanuló. Már megint.

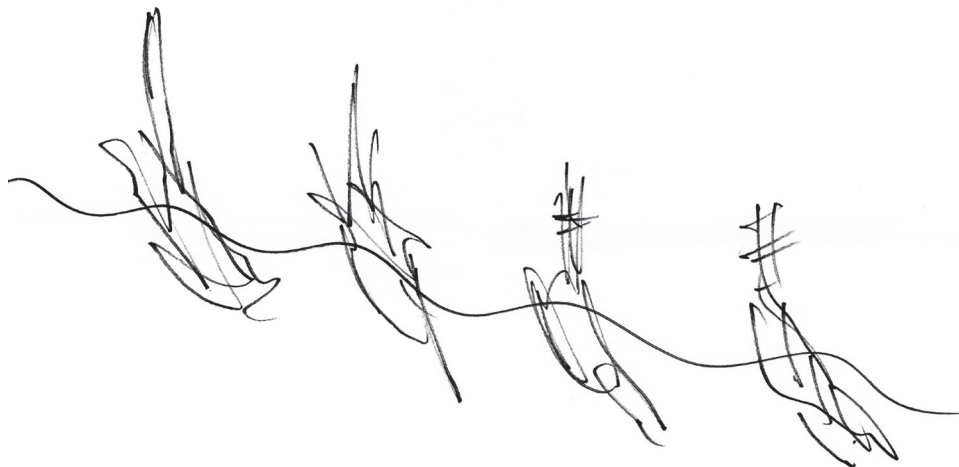
Az imént említett Tandori-írásokban ráadásul még egy összeesküvés-elmélet körvonalai is feltűnnek. Azt feltételezi ugyanis, hogy sorsáról az 1979-es siklói találkozó résztvevői döntöttek, akik akkor és ott elhatározták, hogy a későbbiekben a prózát kell nagyobb figyelemmel követni, és azt is, a prózaírók közül kiket. Innentől pedig őt és a költészetét elhallgatták, a prózájáról pedig tudomást sem vettek. Ez a furcsa magyarázat új elem volt a Tandori-önértelmezésekben. Az korábban is előfordult, hogy az ő igényéhez képest csekély kritikai visszhangot vagy a kritika fanyalgását a meg nem értéssel, az életmű megkövetelte olvasói munka hiányával vagy más külső okokkal magyarázta, ám az új elem, hogy mindezt bizonyos kritikus körök tudatosságában, évtizedeken átnyúló manipulációjában látja. Az ellenfelet néven is nevezi: szerinte Balassa Péter volt a siklói találkozó meghatározó szónoka, és így a sorsáról döntők vezetője: „Kimondottan vesztesnek szavaztak meg.”, „Nem kellett.”, „Nem voltam kanonizálva. Siklós elintézte.” „Magam azóta sem tudtam-tudok visszatérni a diskurzusba” stb. (*Forrás*, 2004/2., 30–31.).

Mindezt csak az újabb hibás, az olvasókat inkább elriasztó döntések illusztrációjaként hoztam szóba. Olyan döntések sorában, amelyekkel sehová sem jutott, amelyekkel biztosan nem segítette a művek befogadását, olvashatóságát, és ami még fontosabb: a művekről folyó nyílt beszélgetések elindulását. Nem segítette megtalálni írásművészetének középpontját, központi helyét vagy magaslatát, ahonnan az egész belátható lenne. Az ő

javaslatai szinte mindig az aktuálisan legújabb szövegeire estek, de ezek a javaslatok nem összeegyeztethetők az olvasói tapasztalattal. Persze az is lehet, hogy még sincs ilyen központ, csak részletek, egymás melletti életmű-darabok vannak, melyek között nem is érdemes hierarchikus viszonyokat keresni. Ha ebbe az irányba gondolkodunk, akkor is találhatunk kapaszkodókat, kezdve a töredék és a töredékesség fogalmától az első kötet sokat idézett két során át („Aki elveszti egészét, / megleli részleteit.” – *Egy sem*) a legutolsó időszaknak a töredéket előtérbe állító, aforizmatikus szövegeiig.

Az azonban biztos, hogy ez a minden ünneplést és nagyrabecsülést megérdemlő és remélhetőleg meg is kapó költészet, ez az egészen egyedi költői világ csak akkor tud élő maradni, ha a szakma megvonja az egyes pályaszakaszok mérlegét, azaz ha kiemel-kíválogat olyan szövegeket, melyeket az életmű fő műveinek lehet nevezni, és ezzel párhuzamosan megnevezi a tévutakat és a zsákutcákat, a rossz döntéseket, a sikertelen, túlírt vagy épp kidolgozatlan műveket is. Ha valaki engem kérdezne, a rendszerváltás utáni évtized versesköteteit emelném ki, *A járóbeteg*, *A Semmi Kéz*, a *Vagy majdnem* az verseit, illetve ennek az időszaknak a kisregényeit, a *Döblingi befutót* meg az *És megint messze szállnakot*. A kétezres évek lóverseny, zenes, kártyabajnokságokat leíró prózájától viszont mindenkit óva intenék. A kettő között pedig még rengeteg más könyv is van, drámák, esszék is, és tudjuk, több mint száznál van szó. Számomra a verseskötetek tűnnek maradandóbbnak, olvashatóbbnak, a nagyobb regények, mint amilyen a *Sár és vér és játék* vagy az *Egynyári vakjátzsma*, felejthetőnek és felejtendőnek. De a fontos az, hogy legyenek ajánlatok, és azok ne a szerző ajánlatait és értelmezéseit kövessék – abból nem jöhetünk ki jól. Abból sem mi, sem ő, sem a művei nem jöhetnek ki jól.

Herakleitosz hajói

Ötödik szöveg / 10. sz

Zoliban,

Jó Barát, 08 08 02 és

perceffer,

Pécs szomorú!!! De a levél többi része nekem öröm, olyan, hogy kedves Leveledet az itteni örökgyűjteménybe rakom, medvék mellé. Ó, Istenem! Néha érezni, érdemes. Majd látni fogod, 2009-re gyártogatom a - leoninusos mottójú - kicsiny aforizmagyűjteményt, élménytörredékekkel...a Lapba, nem lesz sok...és ott Miattatok módosítottam egy keseményes megjegyzést, jelezni fogom. Boldog vagyok ily téren ezzel, akkor.

Leoninus, persze, de ahol a rigmus miatt kell (bocs., a versritmus okán), ott maradjon í, jelöltem.

Mennyi idő telt el, mennyi eltelt!

Aztán, ígérem, abba hagyom a leoninus-ban-ben-beszélést. házatok??

Nálunk ez lakásdarabokból áll, és messze nem ház. De egy vicc, hogy pont "a" konyha és "a" fürdőszoba használhatatlan. Szerencsére (értékelni fogod) van ragyogó gázos, van vizes mesteremberünk is. Pesten óriási szó! Nem is nyúz meg.

Vacakolgotok közben, de a lényeg: ^{nyáron 2008!} 4 verset "kellett" írnom, egyet Nektek, egyet Juhász Teriről, egyet stb., meg még egyet. Nekem már ezek a kis lelki virtuózkodások jelentik a vitézkedést; nem vigéckedem. Fordítás is volt 2 jó: egy medvés klasszikus meg stb.

Egészségemért rettegtek! Ezt tudod. Szervezetem belülről, autók kívülről, haha. Zoli, csináljátok, ism. jaj Pécs...

Az én aforizmás (szikár) írásom aug végén küldődik, és 2009-re, amikor befér. Baráti szívvel üdv.

(Zoli) DEZSO

DEZSO

Kedves Zolikám, ezer-figyelmű ember! Plusz, hogy gyönyörűen
értékeled szerény dolgaimat, hála ég, hogy a rajzolatok
ehhez-ahhoz eljutnak jól, s nem akárcikkezhez, nyilván.
Keserűt boldogan írtam, sok friss beszélg. volt köztünk.
Jakor hozod, s jól, két decemberi (körményéki).

2009 meg tavasszal újabb Jelenkor-ünnep nekem.
A Városnak jobbakat, Neked házad örömét, szép lapokat, mint
az októberi, kész gyönyörűség, végigmentem rajta!!
Drukkoljunk az országnak (benne magunknak, mind).

Kösz és kösz és kösz újból,

baráti szívvel

TD-d

J. Dem

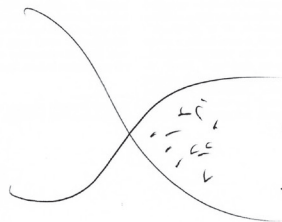
08 10 19

290825.
Szoblatáron,
er so jó círl
Ez az a fel. megálló
van értelme!
re (No) több ak,
me, Tóth's Fésenc
(Várográdi u. eleje,
inkább, megles)
Hajir-PEG!
Wendell TD-d

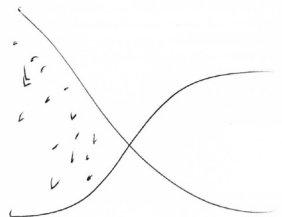
Francia a felismerit! Na a nyugatit!

Wacc! Prout!

2009

A elment ló

A vándor ló

Zúzadal

Gizzard Song

Dean, Harry vagyok. Nem fészkelnek madarak
 a madáretetőmben. Vajon mit jelenthet?
 Nem tudom, miért vettem fel a telefont,
 így is sűrű az élet Nacogdochesban,
 erre semmi szia. Harry,
 meg sem kérdezted, hogy sikerült a műtét.
 Beteg vagy? Nem, szívátültetésem volt.
 Azt ma már lézerrel csinálják, nem? Lapra-
 szokópiásan? Nem, az enyém bonyolultabb volt,
 szikékkel. Aú, kap észhez, de most már
 bizonyára jól vagy. Agancs bokrozik a padlóból,
 egy hóember, egy gonosz hóember kézbesíti a postám,
 és annyi gyógyszert szedek, hogy lila a nyelvem
 és szőrös a homlokom, szóval nem, nem vagyok jól.
 Hát, igazán sajnálom, de te vagy az egyetlen,
 akit felhívhatok. Nem ismeri úgy más szárnyas
 barátaink szokásait, ahogy te. Egy lelenc
 csibe, egy szeszélyes kakas, egy önbizalomhiányos
 bagoly, és te vagy az, akihez fordulni érdemes.
 Ha úgy is érzed magad, mint egy darab sajtba szúrt
 ócska fogpiszkáló, te vagy az,
 aki képből vagy, nemcsak a szárnyas,
 de az atmoszferikus ügyekben is: üstökösök
 és marslakók az erősséged, angyalok és az isten
 szerelmére, a felhők is. Mégis mihez kezdenénk
 nélküled? Egy nap: madarak sehol, aztán a csillagok
 hullanának le, aztán? Semmi! Az úr! A nagy nulla
 sötét zúzája. Szép lassan egészen belejött,
 meg kell hagyni, még ha visszaöklendett gilisztával
 tömte is a fejed, képes volt rá, hogy különlegesnek
 érezd magad, és a fájdalmaim, halmozott fájdalmaim
 egyetlen apró panaszocskává zsugorodtak, mint amikor
 rosszul használnak egy szót. Vándor, azt tanácsolom,
 takarítsd ki a régi fészket, odúid alighanem
 mások ága és sara és egyéb holmija tömíti.
 A madarak, mint mi is, szeretik a tiszta lapot,

*és ahogy ezt mondtam, éreztem, új szívem bevackol
mellkasomban, kidüllesztí kékpíhés mellét, és keres
valami csipegetnivalót, hát így mozgatja a világot
a könnyöriületesség és a költészet.*

MOHÁCSI BALÁZS fordítása

Nem

*Nem mondtam el,
mert sokáig bántott,
és aztán túl voltam rajta.*

A gyönyörű gát

*Beszélni szerettem volna.
Előttem álltál, és olyan jó lett volna
valami olyasmit mondani,
hogy Szeretlek, Hagyd abba, Fáj.
Pontosan akartam fogalmazni
és szépen. De a pontosság és a szépség
összekeveredtek, összevesztek egymással,
és én ott álltam kukán és bután.
Makacs bizalommal építettem egy gátat:
toluljon közénk a féken tartott indulat,
zúduljon minden a kellő időben:
mert persze volt bennem számítás,
igazából nem is hozzád akartam szólni,
hanem abban bíztam, hogy más majd megdicsér.
Annyira akartam hozzád beszélni,
hogy te már nem voltál elég.
Azóta sok minden történt.
Elléptem, elléptél, sokaknak sok mindent
beszéltünk összevissza.
De a gát, a gyönyörű gát még mindig ott áll
nélkülünk, közöttünk.*

Szavak

Tandori-gyakorlat

*A szavak neked luftballonok,
csupa levegő, csupa szín,
és aszerint dobod még följebb és följebb,
hogy ki hogyan tapsol.
Látom a szemeden, hogy figyeled a hatást.*

*De nekem bizony kövek a szavak.
Kavicsok, amikbe belerúgnék az úton,
de a betonba vannak kötve.
Nehéz kövek. Máskor fel tudom őket emelni,
elhajítom, és véletlenül megsebzek valakit.*

*Mennyi vágyakozás, mennyi fájdalom.
Mennyi szót szórtunk egymás felé régen,
a kollégiumi szobában leoltottuk a lámpát,
és álomba beszéltek magunkat.
Miről volt szó?*

*Miről beszéltek annyit annyi évig,
kiket beszéltek ki, kik beszéltek ki minket,
és fáj-e nekik, hogy róluk beszéltek,
hogy rólunk beszéltek, észrevettük-e?*

*És a felnőttkor törekvései:
nem mondani olyan szót senkinek, amelynek hatására
látod, ha a beszélgetés véget ér, a másik
rémülten, izgatottan keres valakit,
akinek mindezt továbbmondhatja.*

*Nem lenni lánclevélnek, nem lenni sortűznek,
nyári áradásnak, téli befagyásnak,
minél kevesebbet ártani,
minél kevesebbet érdekelni –
az érdeklés régen simítást jelentett.*

*A szavak bóják:
a felszínen soha nem látni,
hol van a mélyben a horgony.*

Amikor nem vigyáztam a számra

*Amikor megsértettem valakit,
amikor nem akartam megsérteni, és ezért hitegettem,
amikor tiszteletlenül beszéltem valakivel,
vagy valakiről a háta mögött, de az ajtó
résnyire nyitva volt, és ő épp mögötte állt,
amikor a szülésről beszéltem a meddőknek,
amikor az anyámra panaszkodtam az ároáknak,
amikor hallgattam annak, aki meg tudott volna érteni,
amikor azzal osztottam meg a titkaim, akivel nem kellett volna,
mert észre se vettem, hogy amit elmondok, azt titkolni kéne,
amikor másnak kellett volna vigyáznia egy titokra,
de véletlenül elmondta nekem, és én már tovább is adtam,
amikor csendben maradtam a vigaszra váró előtt,
amikor be nem állt a szám, pedig csak figyelnem kellett volna –
istenem, hogy én mennyit nem vigyázok a számra!
Ha visszaemlékezem mindezekre, nem tudom,
hogy hogy tehetném jóvá.
Akihez túl közel lépsz, attól bocsánatot se kérhetsz,
mert bocsánatot kérni csak túl közel lépve lehet.
Hogyan lehet kiszellőztetni egy parkot?
Mint elefánt a porcelánboltban, leverek minden finom holmit.
Mégvan a véleményem magamról.*

Zen

részletek

1.

Egyszerűen csak menedékbe
akartam húzódní, és csak magam elől,
nem előled –
vízbe fulladva, szénné égve,
míg perzselt bőröm újranól.
Míg beolt napsugarával a reggel.
Az öled mosolya.
Be vagyok oltva nyersességgel,
akár egy hóvirág vagy ibolya –
kiúz a földből a fiatal évszak,
kiúzöl magamból, megtérek –
égett szag ébreszt, fényszag –
tűzfészek,
hol a tudat
hajnalt hasad.

2.

Az orgazmus utáni egyszerűség
lett az alapja
a toronynak, ami a hűs ég-
szövetbe, mint a szablya,
úgy hatolt be
ezen az áprilisi reggelen.
Azt írtam, egyszerűség? Vakfehér
a szemedbe vakult szemem –
ameddig a torony fölér,
ott érinti meg a torony a földet –
nem ott: fél perccel hamarább –
elfekszik két egymás-nedvével-fölkent,
és a menekő isteni arány
úgy törli el a nyomait,
hogy végletes tisztaságot hagy itt.

3.

*Ötéves lányom, a testtartásodban
van valami királynői, vagyis
inkább japános – nem nevelhet udvar
ki hasonlót, csakis
én, én. Tebenned ez az én, elsőszülöttem,
ki úgy teljesedett,
mint a húgodban,
ahogyan mogyoró vesszők nőnek keresztben
egy juharfa vízszintes alsó ágai közé, ilyen textúra ott van,
efféle belső rímes idegenség.
Japán egy absztrakt
Zen-száraskert a szent ég
alatt; egy land art-attak
a profán ellen; Japán neve nem
vadidegen.*

4.

*Talán anyám kisgyerekként.
Erős fokozatok:
nálad jobban engem még nem szeretett senki.
Nem láthatok
beléd, miként tudsz így szeretni,
nem, azt se látom,
melyikőtök vagy,
az egyik lányom
vagy
a feleségem,
esetleg más: az isten.
Meggyűlnek a felhők a júniusi égen,
akár a van a nincsből; mint a van a nincsből,
felleget udvarral fényeskedik a nap,
zúgnak a diófák a szélvihar rohamai alatt.*

5.

*Kisebbik lányom, a kemény fejed,
homlokod íve:
az enyém. Ha falba vered,
a földdel dobban meg halott dédapád szíve.
A fal szimbolikus, a szív is,
Kemenesalja földje: nem –*

s van itt egy másik fű is
(nem ez az élők-

halottak közötti), íjé, mit most megfeszít ke-

zem:

a temetőtől nyíllövésnyire emelkedik a Somló.

Az eltemetett koponya
a kihűlt vulkánhoz hasonló –
amint az termő zátonya
a vérnek, mely borból lett,
ez kelyhe a talaj

vizének, amiből a menyegzői bor lett.

ORCSIK ROLAND

Őz

Az alsóvárosi temetőben
fekszik egy barátom.

Néha meglátogatom
halottak napján.

Első alkalommal
néptelen volt a temető.

Pusztán a mécsesek
fényei világítottak
a beton- és márványsírokon,
mint a tej-
út szét-

szórt

csillagai.

Feleségem meggyújtotta
a vörös mécsesünket;

akár egy eleven
szobor, az enyhe szél-

lökésektől
táncolt
a láng.

Hallgattunk,
barátunk neve akkor még
nem, csupán az apjáé
szerepelt a sírkövön;

még nem lakta be
az új otthonát.

A szél hangokat
sodort felénk,
valami vi-
sí-
tást,
míg föl nem fogtam:

a közeli hús-
üzem vágó-
hídjának az ipari zajze-
néje.

Barátom kézfogása kemény volt
és száraz.
Magába temetkezett.

Amikor eltűnt,
többszöri hívásomra vette
föl a telefont.

Hangja olyan volt,
akár a kézfogása:
szálkás deszka.

Kórházba került,
ám ezt nem tőle tudtam meg.

Mi lesz itt,
mintha nem is nekem,
mormolta maga elé.

Egy hónappal rá kaptam a hírt,
harmadjára sikerült:
érvágással kombinált akasztás.

*Egy éjjel
gyalog baktattam
haza az Alsó-Nyomási soron.*

*Az utcával szemben
a fákkal teli temető,*

*egy őzgida bukkant elő
a nyitva hagyott bejáratánál.*

*Lehajtott fejjel,
kecses lábaival
kapirgált a fűben.*

*Nem volt agancsa.
Bak vagy suta?
Megneszelt,
teste pattanásig feszült.*

Meg ne riadjon.

*Ő sem mozdult,
kémeleltük egymást
a villanyoszlop fényében.*

*Pár pillanatig tartott:
mint aki visszatalált,
belépett a temető
kapuján,
a holtak
sötétlő ligetébe.*

A Sanya

Egyébként tényleg Leningrádba vágytam, vágyok, és tényleg fogni egy baltát és megölni, aki gonosz. De azért' nem, persze, meg semmi, mer' milyen dolog ez?!

Szóval, egyszer volt egy találkozónk Baján többedmagammal, ilyen szervezés, és akkor nagyon köhögtem, rekedten beszéltem, és megittattak a gregor-pálinkával, ami abból áll, hogy megeszed a cseresznyepaprikát, és ráiszol egy deci ágyaspálinkát, hát ezt abszolváltam, de aztán a Sanyával stopoltunk haza. Hogy hol üljek az IFÁ-ban, hát, mondom, Te hol akarsz ülni? Maradt a forró közepe persze, és volt két ventilátor a kocsiiban, ilyen sima ventilátorok, és nem bírtunk megmoccanni, de elutaztunk Pécsig. Mondta a Sanya, hogy neki nincs pénze, mondtam, hogy nekem sincs pénzem, de vesziünk egy kiló kenyeret, és elfejezzük. Te viszel haza fél kiló kenyeret, és én viszek haza fél kiló kenyeret, így jöttünk haza Bajáról, és onnan persze gyalog a Tettyéig, mert ott már akkor is csak elől lehetett a buszra szállni, ugyanis Pécs már olyan régi höppön város volt. Ugye.

*A Sanya akkor még élt. Én nem szerettem, nem utáltam, nem volt közömbös, de valahogy ezt is akarta megteremteni, és ennek benne szexuálisan is volt egy ilyen része. Hozta az első epret föl a Tettyére, amíg élt. Szerintem az volt a problémája, hogy nem azon a szinten jönnek át a dolgok, ahogy, amit ő gondol. Segíteni akart, így, úgy, amúgy, de minden dugába dőlt, félreértődött, csak az asztali bor nem, az saját magába dőlt, és minden erőpróba, meg utolsó kísérlet, hogy akkor forgatókönyvet írunk, vagy novellát ketten, minden. Szóval, Ő nekem, Ő nagy veszteség, mert bármivel fordultam hozzá, itt leginkább esztétikáról és művészetfelfogásról van szó, miközben annyi kegyelmi állapotot megélt, olyan érzékeny volt, hogy azt a sok kegyelmi állapotot, amit megéltünk vele, azt Ő csinálta. Valahogy így bolondulhatott meg. Így juthatott el arra a szintre, hogy a többedik kísérlete után, semmiféle orvosi segítséget igénybe nem véve, bár elég sok pszivel kezdődő végzettségű barátunk volt, megölte magát. Nem merte fölállalni, hogy **Ő a Kiss Sanya**, és ott belül elfogyott, vagy valami performanszt akart csinálni a végére. Négy nap múlva törték rá az ajtót...*

Időkérés

Ilyet ihat, meg teát és kváaszt, úgy ül a padon, mint a pénzhamisító, annak teljes alázatával és eltökéltségével, tömzsi orrából folyik a takony, a hosszú, igazi őszi Dunát bámulva. Egy olyan régi típusú, babakocsis nő ül mellé. Minden hirtelen eszébe jut, egyszerre örög és szent, miképp megvalósult a gyermekáldás (miért hívják gyermekáldásnak, ja, hát

persze, de mégis), és a TGV-k száguldottak alattuk egy alagút felé a folyóparton. A nő az ölébe fekiüdt, és gondolkoztak a szerelmükről, és úgy egyáltalán.

Néha szavakat ad a kezem alá a folyó, mint mikor kiabálok valakinek, hogy mit hogyan is írnak, vagyis én hogyan írom, hogyan írják a többiek? Méltatlan ez az írás közben gondolkodás, de azért bizonyos erőforrásokat elhiszek, fölhasználok. Ilyen az időkérés. Kérek egy kis időt, meg hogy mennyiért, mert mindennek ára van. Kérek egy rúd szalámit, fizetni kell, hacsak nem hitelbe, de időt nem lehet hitelbe kérni, mert képtelen azt visszaadni. Egy órát lehet kérni, vagy egy percet, de időt úgy általában lehetetlen. Pontosabban általában lehet időt kérni, mondjuk, Istenem kérlek, add, hogy megérjem a kislányom esküvőjét. Így talán.

S a fehér bolyhok fölrepennek, és repülnek a nagy, folyékony Duna felé.

A Bodóval

Lementem vízért a kúthoz, ha már itt a Sanyi. Azt mondja, a Damoklész kardja van fölötte, de ellopta, így maximum magára ejtheti. Jól van, mondom, főzzünk teát. Nagyon nagy csomaggal jött, ami nem nehéz, és nagy. Festmények. Eláztak, nem baj, szedgetjük szét, szárítgatjuk az amúgy jéghideg házikóban. Fát vágunk, begyűjtünk, nevetgélünk. Körbeüljük a teakályhát, könyvekről, Istenről, az Ő örült művészeti terveiről beszélgetünk. Azt mondja, csinál egy hullámszámlálót, elhiszem. Beállítjuk a világvevőn a Petőfit, a Bartókot nem lehet. Nézzük ki az ablakon. Kiderül, van valami pénze, leme gyűnk kenyérért, borért. Beszélgetünk és elalszunk.

Szerintem boldogok voltunk.

A kerületünk

Mielőtt elindultunk, azért levette a Mészégetőt Thomas Bernhardtól, azt úgyse kell végigolvasni, csak beleolvasni, hogy mi van. Én nem akartam menni sehova, Ő akarta, ma nincs szülinap, csavargás van helyette. A barátom itt az utcában, a Púpos Géza, az mindig ad egy búcsúlevelet havonta, másfél havonta, komolyan, most már őrzök ötöt vagy hatot, vagy hoz valami krimit, amit aztán olvashatok, nem is krimit, inkább ilyen krimi-elbeszéléseket, pedig Ő már nem lát, vagy nem nagyon, vagyis csak azt lát meg, amit akar. Furcsa, hogy mióta itt élünk Pesten, tényleg ezek a házak sem nagyon tudnak másmilyenek lenni, pont ugyanolyan az Andrássy úton, vagy pont ugyanúgy nem érzed jól magad, pont olyan, mint a Józsefvárosban, ahol pont nem vagy otthon. Aztán van ez a Te kis kerületed, ahol azt gondolod persze, hogy jobbak az emberek. Hát, ilyen nincsen, ugyanolyanok a 15-ben, mint a 10-ben, sőt még messzebb is mehetnénk, csak annyi kerület nincs. Annyi kerület nincs, amilyen messzire el lehetne menni.

Kinizsi utcai elégia

*Virágos ágak hullanak!
Kinizsi utcai gesztenyék,
meguntalak.
És meguntak titeket
az itt lakók is,
belefáradtak a söprésbe,
s hogy széthordja a szél
a gondos halmokat.
Terméstek kopog a tetőn,
megrepszti a palát,
gyökereitek felnyomja a járólapot,
bajt okoztok az autósoknak is,
és nekem: golyózáporotokban
deknivel védem a fejem.*

*Félek tőletek, mikor az ágak kezét
elengedik az utolsó levelek,
mint a viadukt korlátját
az öngyilkosok.*

*Tűzbe veletek, Kinizsi utcai fák!
Kémek voltatok, belestetek
a házak ablakán,
ti voltatok az árulás!
Túl sokat tudtok,
rólam is,
kihallgattátok monológjaim,
méltatlankodásom a gyanúsítások miatt:
kivel beszélek és kiről?
Eltűntök, mint a régi lakók,
ezer ágbogú viszállyaikkal.
A pletyka is kihál az utcából,
nincs, aki ablakban könyökölve
szóval tartsa a postást, szapuljon
testvért, szomszédot, hivatalt.
Kosaras autóval, láncfűrésszel
jönnek ellenetek, Kinizsi utcai fák!
Kint áll a házak népe,
s legyilkolt testetek
behordja majd az udvarába.*

Cipruslombok a sírról

Metszőollóval és kézfűrészsel dolgoztam.
A felső ágaktól haladtam lefelé,
amíg a csonkolt váz maradt,
amit körbeástam, majd óvatosan
kifeszegtettem a földből.
A csontkemény gyökér tompán
koppant a konténer alján.

Fertőzés támadta meg a ciprusokat,
s hiába jártam ki naponta,
nem vettem észre,
miként az ismeretlen tartalmú
szomorúságot sem arcodon,
s a megváltozott csendet
szobádban.

Mire felfedeztük, menthetetlenek voltak.
És sovány vigasz, hogy ráuntunk az
időközben kis fákká erősödő cserjékre.
Elnyomtak minden más növényt,
s búvóhelyül szolgáltak
kártvóknak.

Pedig ha innen nézzük,
a későn felfedezett fertőzés
csak előbbre hozta,
amit egyébként is akartunk.

Elnyújtott hang

Apaaa! Hogy vaaagy? Mit csinálsz? –
kérdetted éneklő légysággal.

Megrémültem a hangodtól,
mint akit bolti lopáson kapnak
szigorodó büntetések idején.
Nem illett hozzád,
húszéves nagyfiúhoz

*a gyöngédség, még úgy sem,
hogy volt benne gúny is.
El kellett titkolnod,
páncélt növeszteni rá.
Egy jövőendő rendőrtiszt
nem lehet érzelmes.*

*Előttem egy tornatermi
jelenet is: várod, hogy
valamelyik asztalnál
felszabaduljon egy hely.
Csupa bizalom,
készséges mozdulat vagy,
mikor visszadobod
a feléd guruló labdát.
Örülsz, hogy hasznossá
teszed magad. Nagyon
soká kerülsz csak sorra,
szinte vége az edzésnek.
Én persze játszom, s
nem adom át a helyem.
Hazafelé szememre veted.
Sporttáskádban száraz póló
a szomorúság.*

*Hangod már sajátomként hallom:
Apaaa! Hogy vaaagy? Mit csinálsz?
Mit is.*

Nézz tükörbe

*És az is milyen szörnyű volt,
amikor vezetni tanítottál!
Nem akartam,
de te erősködtél.
Megmutattad, milyen
egyszerű autót vezetni.
Aztán helyet cseréltünk,
mert mindjárt az eredményt
is látni akartad. Láthattad.
A fék helyett a gázra léptem.
Nekitolattam egy parkoló autónak.*

*Ordítottál, de annyi lélekjelenlét
nem volt benned, hogy
behúzd a kézféket.
Lett volna időd megtenni,
csak nem készültél fel
erre az eshetőségre,
mint ahogy semmire sem,
amibe belefogtál.
Mindig csak rögtönöztél,
mert neked szabad.
Nézz a tükörbe, könnyörgők!
Anyá, szólj rá, hagyjon békén.
Szarok az autójára, a vezetésre is.
Csináljon, amit akar,
kit érdekel?!*

Tükör előtt

*Fölvettem zöld farmeringed,
s a tükörből vissza te néztél.*

*Arcod merev, nehézkesen
mozdul törzsed, ahogy
álmomban a temetés után.
Azt mondod: élni jobb.*

*Kacatok közt akár.
Hamis a farmering is,
olasz Levi's utánpótlás
első nyugati utamról.*

*Ifjúságom lázadó divatját
akartam átörökíteni,
de te jó érzékkel
csak pulóver alatt viselted.*

9.

*Először azzal ártasz, hogy ártasz,
azután azzal ártasz, hogy arra kérsz,
ne érezzek úgy, ahogy érzek,
mert erre kérsz: ne haragudjak.*

*Haragszom, szívem, édes és
forró arany ez, át a kis vérkörön
és a nagy vérkörön át, elönt:
csésze éjszaka a bántó délutáni fényre.*

*Mihez kezdek a vággyal: bosszút állni rajtad.
Zúg a harang, egy botjával hadonászó
öreg és gonosz teremtmény a zebrára lép.*

*Fekete szíve van, és aranyszemüvege.
Segítsük át a gyalogátkelőhelyen.
És nem kérlek arra, hogy ne félj.*

12.

*Jogomban áll, elhiszem-e végre.
Kicsi szégyen, ez az én szégyenem.
Hibáztathatom vagy megeléghetem
magam, édes, az Isten szerelmére.*

*Magam, édes, az Isten szerelmére
megeléghetem, hibáztathatom.
Elhiszem-e végre, van hozzá jogom.
Szememre, szégyen a szemére.*

*Útnak indul az egyetlen halál.
Tankolni benzinkutaknál meg-megáll.
Kávézik, szélvédőt mosat.*

És újra indul, még mennie kell sokat.
És persze: már nem kell sokat mennem.
Ki végzi el majd ezt is én helyettem.

13.

Ásós fiúk hordják a koszorúkat.
Temetni formát, porladjon a rögre.
Gyásznép vagy násznép fogadhat örökbe.
Ravatal, menyegző: egyforma gyertya gyullad.

Négy sarkán a sírnek: alkalmazottak –
vállalatnak, pázsitos temetőnek.
Álmodnak: álldogálnak, beledőlnek
a többiek, kövek közé követni a holtat.

Toros vigasság készül a panasszal.
A lelkészasszony kisfiút vigasztal,
piros arcát kerek kezébe fogva.

Semmi baj, felment a csillagokba, mondja.
Semmi baj, felment a csillagokba, mondjuk.
Halála üres és hasznos, mint a gomblyuk.

20.

A test egy izmot mennyi ideig feszít,
amíg megéri, hogy egyébként nem muszáj.
Összehúzásait, elengedéseit
figyeli a mozdulat, a hús, a száj,
a tekintet, a lassú ébredés,
a meghalás: az egyirányú körtér.
A balkon, mely a hátsó udvarra néz.
Fáskamrányi csöndet örököltél,
mely a tükörterembe átcipelhető.
Milyen halálhoz passzol milyen csinos cipő.
Már nem tud se többet, se kevesebbet,
elvesz, megtart és elenged
a test – erre emlékezik: hogy halni kell.
Ami előtte volt, először azt felejt el.

Semmi nem marad

*Sokat kockáztattunk,
de nem eleget.
Belevesztünk a hallgatásba,
és egyedül maradtunk,
én, te, ő – mindannyian.
A tér beszűkült,
mint az elfolyó idő.
Választottál.
Hajad fakulni kezdett,
deresedtél és feloldódtál,
amikor szembogarad elzizegte,
nem leszek létezésed részese.
Mert mindent akartál,
már nem vagy senkié,
hiszen az enyém se vagy.
Láthatatlanná válunk.
Ahogy növekszik benne az élet,
úgy huny ki bennünk,
mintha mi táplálnánk,
míg belőlünk semmi nem marad.*

Idegen testek

*Fel kell dolgoznunk
egymást.
A szívet, a májat,
a vesét, az epét.
Idegen test vagy
idegen kezemben,
és a te kezében
én is idegen test vagyok.*

Vesztegzár

*Semmim sincs, csak a hóka háttér,
a kísértés, hogy elengedjem,
amit nem bírok tartani,
a veled rám testált magánya,
visszajukra forgatott szavak,
poklodon parázsló szárnyaim.
Csak a vestegzár,
amiben velem rostokolsz,
a titok, remény helyett,
és a történet vége,
amit nem akarunk hallani,
mert ha tudnánk,
nem lenne érdemes...*

Budapesti séták

Kétezertizenhat június huszonkilencedikén reggel kilenc órakor Z. leszállt a Ferenciek terén a 7-es autóbusról. Átment a zebrán, elsétált a déli Klotild-palota mellett, megállt az építési hálóval burkolt épület előtt, ott, ahol a régi Belvárosi Kávéház bejárata volt, a baloldali sarokban állt egykor a törzsasztala

keres valamit, uram?

hajnalban zápor zúdult a városra, a reggeli napfényben a Duna felett lebegő párát áthajtotta a szellő a térre. Esőköpenyes, csuklyás férfi szólította meg. Őrző-védő cég tagja lehet, gondolta

a három szó, *keres valamit, uram?* mintha az épületből, mintha az Erzsébet híd pillérei felől, a folyó mélyéből, a szétnyíló felhők közül hallatszott volna, a csuklya a kapuőr homlokába csúszott, Z. nem látta a tekintetét

keres valamit, uram?

egy percre bemennék

nem lehet

valamikor sokat jártam ide... egy percre

Z. úgy érezte, a csuklyás feleslegesnek tartja, hogy megismételje a három szót a feleséggel is... finom volt a franciakrémek... remek a presszókávét tett egy lépést a bejárat felé

az őr megragadta a csuklóját, visszarántotta

nem lehet átjutni?

nem. Utasítás...

a csuklya a tarkójára csúszott

egy senki, gondolta Z. a düllelt szemét, a vastag ajkát, a rendezetlen szakállát figyelve, hatalmi ember, nem fogok átjutni

Z. íróasztalán volt egy szobrocska. Lillel vásároltuk Athénban, mikor lejtünk az Akropoliszról, emlékezett. Az íróasztalával szemközti falra néhány éve két méter hosszú, egy méter széles fehér kartonlapot erősített. Fotókat, képeslapokat, külföldi hotelszámológát, újságcikkeket rajzszögezett rá, a figyelmeztető évszámokat színes filctollakkal írta fel a lapra

fogták egymás kezét Lillel, mikor lefelé haladtak az oszlopsorban az Akropolisz fennsíkjáról. Az egyik árus asztalkáján fedezte fel Lill a kis szobrot, végre, kiáltott fel, a Vatikáni Múzeumban van az egyetlen fennmaradt Mnemoszüné-szobor, mikor ott jártam, restaurálták a műhelyben, hiába mondtam, hogy én is restaurátor vagyok, nem engedtek be. Alkudott a szoborra. Másolat, mondta, de mégiscsak Mnemoszüné, képzeld, mind a kilenc lányáról, a múzsákról jó sok festmény maradt fenn, de a kedves mamáról csak egy tizennyolcadik századi német festő képe, meg ennek a szobrocskának az eredetije

Egy készülő regény első fejezete

Z. szerette együtt látni az időben, térben távoli eseményeket. Ezt a tulajdon-ságát időtér-érzékelésnek nevezte. Kétezertizenhat június huszonkilencedikén kora reggel leemelte a kartonlapra erősített egyik képeslapot. Évtizedekkel előbb idősebb barátja küldte a nápolyi Capodimonte Múzeumból. „...de honnan? és hová? – Laci.” Ennyit írt rá. A képeslap az idősebb Pieter Bruegel *Vak vezet világtalant* című festményét ábrázolta. Fél tucat vak egymásba kapaszkodva. Az első már felbukva egy árokban. A második, amint utána zuhan. A többiek tántorognak mögöttük. A festmény ezerötszázhatvannyolcban készült, amikor spanyol, németalföldi, német zsoldosok pusztították egymást, vallásháborúk, parasztlázadások, égő kastélyok, fellobbanó máglyatüzek, olvasta Z.

régi barátjától nagy időközökben érkeztek üzenetek Párizsból. Egyik este fiatal lány csengetett be. Átadott egy könyvet. Csak annyit mondott, hogy bizonyára tudja, ki küldte. Köszönés nélkül elsietett. Akkoriban a nyugatról érkezett küldemények tiltott áruk voltak. A fedőlap alá csúsztatott papírlapon ez állt: „Főképpen a 328. oldal – Laci.” A *Korunk szellemi körképét* az Occidental Press adta ki New Yorkban, Trasciatti nyomtatta a magyar fordítást Rómában. Gaëtan Picon, a nyugaton ismert esztéta az *Előszó*ban azt írta, hogy minden korábbinál nagyobbak a változások a világban, a tizenkilencedik században a szellem még ébren tartotta valamilyen rend szükségességét, a világos eszményeket, de hogyan tudnánk ítélni a valóságról ma, amikor előbb még fel kellene fedoznünk

Z. fellapozta a 328. oldalt. Az első bekezdést lemásolta, a kartonlapra erősítette Pierre Le Piennek, a párizsi Pasteur Intézet igazgatójának szavait: „Mi az élet? A titok titok marad. Bármilyen magyarázat, amit az életről adni tudnánk, kevésbé lenne világos, mint az életről alkotott intuitív felfogásunk.”

a kartonlapot üzenőfalnak nevezte. A régi családi komód alsó fiókjában megtalálta apja naplójának egy lapját. „1941. június 11. Ötéves házassági évfordulónk alkalmából ma öt szál vörös rózsát ajándékoztam Rózsámnak. Ma volt az Atlanti-óceánon a nagy hajócsata. A londoni rádió bemondta, hogy elsüllyesztették a Bismarck hadihajót. London szerint Hitler meghirdette Európa új rendjét, Rooseveltet értesítették a Szovjetunió megtámadásáról. Az észak-franciaországi légi csatában huszonnégy német gépet lőttek le.”

apja naplólapja mellé André Malraux 1946-ban az UNESCO első konferenciáján elmondott szavait erősítette fel: „Dosztojevszkij nagy és sötét arkangyala jött vissza a világba. A kísértetvárosok és romvárosok felett borzalmas jelenség terjeszkedett el Európában. Ezen a világon olyan természetű volt a szenvedés, hogy itt maradt velünk metafizikai jellegével, és az ember arra kényszerül, hogy felelősséget vállaljon nemcsak azért, amit tett, amit tenni szeretne, hanem azért is, amit önmagáról gondol.”

előző éjjel kiült az erkélyére. A csillagtalán ég mintha lélegzett volna, beszívta a felhőket, a gyérülő utcai forgalom hangjait, a felvillanó fényeket, úgy érezte, hogy őt magát is, s ez bizalommal töltötte el, ha csak a másodperc tizedrészéig, de eggyé vált, jobb szót nem talált rá, a mindenséggel, s mikor aztán a kartonfalra pillantott, úgy érezte, hogy az ott halmozódó sorsok benne találnak menedékhelyet

próbálta sorba rendezni a megismert eseményeket, a gondolatokat, amelyek szüntelenül foglalkoztatták, hitt a történetek hagyományozhatóságában, de azt is tudta, hogy a belőlük nyerhető ismeret nem tapasztalat, próbálta az üzenőfalát

úgy nézni, mint azokat a festményeket, amelyekbe kitartó figyelemmel be lehet hatolni. Évtizedekkel előbb Lilian egyik fényképét is felerősítette, de levette, mert elégedetlen volt azzal, hogy csak a hajdani exponálási időtartammal megörökített tekintetét láthatta, holott sokféle tekintete élt benne, a fénykép helyét üresen hagyta, s így Lilian bármelyik tekintetét odaképzelhette

Lill a Lövölde téren lakott gyermekkorától, apja órásüzlete a Király utcában volt, a nagy római számú faliórát, amit a tizennégy éves születésnapjára kapott apjától, a különböző lakásaiba magával vitte, egyszer azt mondta, tudod, nem lehet mindenre emlékezni, de az óra sok dologra emlékeztet. Z. az órát az üzenőfal fölé erősítette, évtizedek óta minden reggel felhúzta, a pontos időt folyamatosan mutatta, nem kellett beállítani

néhány nappal június huszonkilencedike előtt olvasta az üzenetet a Facebookon, találkozára hívták azokat, akik 1956. június 29-én ott voltak a Petőfi-kör sajtóvitáján a Magyar Közösségi Bank, a régi Tiszti Ház, még régebbi Tiszti Kaszinó Váci utcai épületében. Indulás előtt még megnézte a szakmai füzetecskében, hol van a lakásához legközelebbi szerviz, mert a gépe nem működött. A 7-es autóbusról a Ferenciek terén szállt le, átment a zebrán, a párafelhőben hatalmasnak látta a köpenyes, csuklyás őrt, aki a déli palota egykori bejáratánál újtát állta, némi szóváltás után, mikor mégis elindult a hajdani kávéházi bejárat felé, megragadta a csuklóját, visszarántotta, Z. ráhelyezte a szabad kezét az őrs csuklójára, nagyobb volt a tenyere, így a saját bőrért is érintette, mindeközben megjelent előtte az építkezési hálóburkolaton, a falakon túl az egykori kávéház belső tere a sarkasztalával, Lill éppen belépett, a Nemzeti Múzeum alagsorában, a restaurátorok műhelyében dolgozott többnyire római kori leleteken, ebédszünetben átsietett a kávéházba, Karcsi úr, a főpincér már tolta alá a széket, rendelés nélkül hozta a franciakrémest, Z. beszámolt Lillnek, hogy halad a munkájával

a kapuőr erősen szorította a csuklóját, de Z. szorítása erősebb volt, lassan hánthotta le az őrs ujjait, miközben maga előtt látta, hogy Karcsi úr már viszi is el a tányért, Lill sietett vissza a Múzeumba, köszönöm a kérdését, mondta volna az őrnek legszívesebben Z., miután kiszabadította magát a szorításából, segített az emlékezésben, de jobbnak látta, ha továbbsiet, befordult a Váci utcába, a Duna utca sarkáról megpillantotta a bank épülete előtt várakozó tömeget, megtorpant, a pillanat törtrészében látta magát tizenhat évesen a csoportban, amelyik be akar jutni a Tiszti Ház kapuján, átirányították a többiekkel a magas falakkal körülvett udvarra, a nagyteremben már nem volt hely, a lépcsőkön is sokan ültek, Z. lehunyta a szemét, mintha hallotta volna a hangszórókon az egykori beszédeket, a beköszöntő sötétségben hajdan fényszórók világították meg az udvart, olyan szorosan álltak, emlékezett, hogy a testek érintkezése mintha összeforrasztotta volna az ismeretleneket is, tizenhat évesen átjárta az öröm, hogy a felnőttek ily módon maguk közé fogadták, civil ruhások, katonák, férfiak, nők, azok is egymásra mosolyogtak, akik akkor találkoztak először, felismerte a filmszerepekben már sokszor látott híres színészt, a férjébe kapaszkodó híres színésznőt, elég volt, zúgott a hangszórókból, elég volt, ismételte az udvaron a tömeg, egy harminc év körüli férfi átkarolta, figyelj, most tanuld meg, hogy soha ne fogadd el az önkényt, éjfél lett, a férfi karon fogta, kivezette a tömegből, lementek a vízpartra, leültek a lépcsőre, soha, ismételtette felhevülten a férfi, ne engedj magadból

szolgát csinálni, emlékezett Z., miközben a Duna utca sarkáról a várakozó tömeget figyelte

hány éves vagy?

ültek a lépcsőkön

tizenhat

a szüleid tudják, hogy a gyűlésre jöttél?

nem... majd elmondom nekik... a barátaimtól hallottam, hogy ez lesz...

hívj csak Lacinak, mondta a férfi,

nem ismerheted a kiszolgáltatottságot... ami volt... ami van... hallottál a sárga csillagról, a sárga karszalagról?

nem

kussolnak... elhallgatják...

Z. sokszor felidézte a szavait, akkor is, azóta is, mikor visszagondolt rájuk, úgy érezte a szóáradatból, hogy Lacinak, el kell valakinek mondani a történetét, és amit a gyűlésen hallottak, úgy megrázta, hogy végre nem tudta magában tartani

ezerkilencszáznegyvennégy május negyedikén kapta meg a behívóját munkaszolgálatra, a hátizsákcom már elő volt készítve, mondta a vízparti lépcsőn, apám átadott egy okmánymásolatot, mindig tartsd magadnál, ez tanúsítja, hogy magyar állampolgár vagy, ismerőseim között voltak olyanok, akiket már évekkal ezelőtt elhurcoltak és megöltek, mondta az apja, mert nem volt ilyen okmányuk, először a gyűjtőhelyre kellett menni, folytatta, sárga karszalag, bevagonírozás, Bustyaházára vezényelték a századot, a Latorca partja közelében leszállópályát kellett építeni, kisrepülőgépeken szállították a frontról a sebesülteket, a vöröskezes szakasz ellátta őket, aztán tovább a debreceni, miskolci kórházba, szép zöld rét vadkörtefákkal, hordtuk az ötvenkilós cementzsákokat a leszállópályára

felálltunk a vízparti lépcsőről, elindultunk, emlékezett Z., egymásra rétegződött előtte a Duna utca sarkáról a régi Tiszti Ház és a banképület előtt várakozó tömeg, öröndetes volt számára, hogy amiközben közeledett, sok fiataalt is látott, farmerek, rövid, feszülő szoknyák, voltak idősebbek is, leginkább fehér ingben, sötét nadrágban, hosszú volt a sor, beállt a végére

a bejáratnál asztal, két műanyag szék, két fiatal hölgy előtt iratok, messziről úgy látta, hogy aki az asztalhoz ér, bemondja a nevét, az egyik hölgy kikeresi az iratokon a nevet, a másik átad egy műanyag lapocskát, mikor az asztalhoz ért, mondta a nevét

a hölgy böngészte az ívet

nincs regisztrálva, uram

nem tudtam, hogy szükséges, mondta Z.

rajta volt a meghirdetett programon... az e-mail cím is a jelentkezéshez

ilyesmit nem olvastam

gyorsabban, kiáltották a sor végén

kérem, álljon félre, rövidesen kezdődik a program, sokan várakoznak

Z. barátságosan arcokat látott

miféle program?

a hölgy az ajtó mellett függő plakátra mutatott

helytörténeti előadássorozat a belvárosi kávézók, cukrászdák múltjáról, olvasta én az egykori ötvenhatos sajtóvitáról kaptam hírt

karon fogták. A mögötte álló férfi kivezette a sorból
leállították, nem engedélyezték, mondta halkán, a Facebookon megjelent,
hogy helyette ez a program
a gépem nem működött, gondolta Z., ezért nem tudtam a cseréről
leállították, de ez a program is érdekes
engem nem ez érdekel... de miért?
a férfi továbbvezette
az önkény elleni lázadásnak az emlékétől is félnek, súgta
Z. figyelte a férfit
csak négy hónap telt el a sajtóvita óta és megszólaltak a fegyverek, mondta az
ismeretlen barátságos tekintettel... ez a program is érdekes... ha talán volnának
emlékei a régi szórakozóhelyekről
hát... vannak
nagyszerű, mifélek?
Z. felsorolt néhányat a kávéházak, eszpresszók közül, ahol dolgozott, idegen-
nek érezte magát a tömeg közelében, elindult, átment a zebrán, megállt a Klotild-
palota északi épületénél, a férfi követte
mi már találkoztunk
nem emlékszem, mondta Z.
néhány éve... konferencián... az első világháború következményei... váltot-
tunk néhány szót
lehetséges
én voltam az egyik előadó... a szünetben megemlítette, hogy azért jött, mert
regényt írt az első világháborúról... később olvastam...
ezért volt olyan nyílt az imént, gondolta Z.
a férfi átadta a névjegyét. Véri Márton, Történettudományi Intézet
hálás lennék az emlékeiért... könyvet írok a belvárosi szórakozóhelyek múlt-
járól
miről beszélgettünk a konferencián
arról, hogy mi kezdődött száz éve... a vakság...
most a szórakozóhelyekről ír?
a fő kutatási területem az emlékezet és a felejtés a huszadik században... a szó-
rakozóhelyek, pénzkereset... de összetartoznak... az emberek élni próbálnak... az
eszpresszók, a cukrászdák búvóhelyek, találkozási alkalmak zord időkben
Z. megtorpant
valóban, mondta
Véri Márton az épületre mutatott
nemrégiben itt nyílt meg a Buddha-Bar Hotel, de a ház múltja tanulságos, sok
mindent elárul arról, hogy hol is élünk
mikor Lacival felálltunk a vízparti lépcsőről és elindultunk, itt haladtunk el,
gondolta Z. Úgy érezte, hogy a régi lányomaiban jár, miközben Véri Márton
folytatta, száz éve, mondta, mikor az Erzsébet híd építése miatt lebontották a
hídfő közelében álló régi épületeket és kialakultak az üres telkek, József Ferenc
főherceg felesége, Klotild Mária főhercegnő megvásárolta a telkeket és építkezni
kezdtek, az akkoriban újdonságnak tekintett vasszerkezetet kőlapokkal takarták,
a kályhákat a Zsolnay csempegyárból hozatták, az üveglakokat Róth Miksa

híres műhelyében készítették, az első világháború előzményeivel foglalkozva ismertem meg mindezt, képzelje, a liftet külföldről hozatták, az emeleten lakásokat, a földszinten üzleteket, kávézót rendeztek be, Laci százada Bustyaházán kapta a parancsot, emlékezett Z., miközben a Klotild-palota történetét hallgatta, általános visszavonulás, mesélte Laci, el voltunk gyengülve, sokan nem bírták már a hajszát, a halottakat az útszélen kellett hagynunk, összesodródunk a menekülő katonákkal, irány Németország, Miskolc előtt a sötétségben egy társammal megszóktunk, megbújtunk egy elhagyott tanyán, száraz kenyერünk még volt, a kulacsban némi víz, átment fölöttünk a front, Klotild főhercegnő férje lovassági tábornok volt, folytatta Véri Márton, a hadsereg egyik főparancsnoka, a család történetét dokumentumok őrzik, az egyikben olvasható, hogy a főhercegnő egyik ugyancsak főhercegi felmenőjének tizennyolc éves korában szenvedélye volt a dohányzás, mikor egy alkalommal titokban rágyújtott, apja éppen belépett a szobájába, ő ijedtében eldobta az égő cigarettát, lángra lobbantak a függönyök, súlyos égési sebeket szenvedett a feljegyzések szerint, Z. úgy látta, hogy Véri Márton tekintete megváltozott, mintha éppen olvasta volna a dokumentumokat, a szemrése szűkült, miközben folytatta, de lehet, hogy az emlékezés igyekezetétől, gondolta Z., a feljegyzések szerint mindez éppen azon a napon történt, ezernyolcszázhatvanhétben, amikor hosszan tartó tárgyalások után aláírták a kiegyezésről szóló okiratokat, mondta Véri Márton, negyven évvel később éppen ugyanezen a napon írta alá a császár elhíresült okiratát a harcok elindításáról, Klotild Mária akkor már öregeen, visszavonultan élt ugyanabban az alcsúti kastélyban, ahol valamikor a parázsló cigarettától a függönyök lángoltak, naplója szerint a fogadóteremben megállt a császári rokonát díszegyenruhájában ábrázoló festmény előtt és azt suttogetta, eljött a tizenharmadik jóslat

megkerülték az épületet. Leültek a Buddha-Bar Hotel Kígyó utcai teraszára, sört rendeltek

mi volt a tizenharmadik jóslat? kérdezte Z.

két japán turista közeledett a Ferenciek tere felől, angolul érdeklődtek, hogyan juthatnának el a Szépművészeti Múzeumba, a Vörösmarty téri földalatti-megállóhoz irányították őket. A legény meg a lányka mosolygott, meghajoltak

ezernyolcszáznegyvenkilenc október hatodika után, folytatta Véri Márton, mikor Aradon kivégezték a tábornokokat, a legenda szerint fennmaradt egy, a császárnak üzent átok arról, hogy familiája tizenhárom tagjának kell bűnhődnie a vértanúkért, a szomszéd asztalnál két farmernadrágos lány üdítőt rendelt, suttogettak, felcacagtak, a jóslat beköszöntött, mesélte Véri Márton, Ferenc József első gyermeke, Zsófia alig több mint egyéves korában meghalt, sógornője, a mexikói császárnő megőrült, utána a tizennyolc éves hercegnő égési sebei, rövidesen agyonlőtték öccsét, Miksát, Rudolf trónörökös öngyilkos lett, Vilmos főherceg lovasbaleset áldozata lett, unokatestvére, László főherceg vadászbalesetben halt meg, Zsófia főhercegnő sógornője tűzvészben, ezernyolcszázkilencvennyolcban egy anarchista Genfben leszúrta Erzsébet királynét, mérgezésben halt meg egy másik rokon, Szarajevóban meggyilkolták Ferenc Ferdinánd trónörökös

hallgattak. Ittak néhány kortyot a sörből

erre kanyarodtunk be Lacival, gondolta Z., éjfél után üres volt a Kígyó utca, egy rendőr jött, igazoltatott, mit keresnek ilyenkor az utcán? az iskolai leckéiről

beszélgetünk az unokaöcsémrel, mondta Laci, segíték a dolgozatírásban, a rendőr bólintott, továbbment, mikor átment fölöttünk a front, folytatta Laci, emlékezett a teraszon Z., elindultam Budapest felé, Gödöllőnél elkaptak az oroszok, a falhoz állítottak, mutattam az állampolgársági papírt, jevréj, jevréj, ennyit tudtam oroszul, jött egy tiszt, beszélt valamit németül, dadogtam neki, legyintett, mehetek, elindultam, de úgy éreztem, hátulról lönek le, január közepén értem Pestre, a szomszédoktól csak annyit tudtam meg, hogy a szüleimet november közepén sorakoztatták, a menetet az Óbudai Téglagyárba hajtották, aztán tovább

hallott a hegyeshalmi halálmenetről, kérdezte Z. Véri Mártont
a kutatási témáimhoz tartozik
a szórakozóhelyek mellett?

ülnek a cukrászdákban, körülöttük a borzalom, mondta Véri Márton, ezerkilencszáznegyvennégy november hatodikán indították el az Óbudai Téglagyárból az első menetet. Naponta harminc kilométert kellett megtenniük... öregek, asszonyok... betegek is... akik nem bírták, azok az útszélien maradtak. A hideg éjszakákat a szabadban töltötték, Gönyűnél a dunai uszályokon, sokan a vízbe fojtották magukat. A nyilasok már a Téglagyárban elkobozták az ékszereket, széttépték az irataikat, a dokumentumok szerint útközben száznál több embert végeztek ki, mert szökni akartak, a Kígyó utca és Váci utca sarkán egy hosszú hajú fiú gitáron kezdett játszani, a társa, a lány varázsbottal mutatványokat rögtönzött, kalapjába gyűjtötte a turisták adományait, Hegyeshalomnál átadták az életben maradottakat a németeknek a magyar tisztnek, folytatta Véri Márton, jött a felszolgáló, rendelnek-e még valamit, egy idős férfi megkérdezte a felszolgálót, van-e a környéken órás, a felszolgáló nem tudta

Z. ragaszkodott hozzá, hogy idősebbként ő fizessen, miért választotta ezt a kutatási témát, kérdezte

Véri Márton nem válaszolt

Z. fizetett

ha van még néhány perce, átmehetnénk a régi Kedves presszó helyére... az emlékek miatt, mondta Véri Márton, Váci utca tizenkilenc

átsétáltak. A 19-es szám üzletház volt. Bementek. A folyosón kétoldalt selyem nyakkendők, drága illatszerek, ékszorsorozatok, márkás női ruhák a kirakatokban. A kiszélesedő kiscsarnokban kávézó, kisasztal, két szék az ajtó előtt. Leültek. Presszókávéval rendeltek. Szemközt egy magas férfi zakókat próbált a nyitott ajtajú üzletben

miért kutatta a halálmenet útját is ilyen részletesen?

Véri Márton nem válaszolt, kavargatta a kávéval

Z. a tekintetéből úgy érezte, hogy megnyílnak előtte egy bejárható út a magas férfi rátalált a megfelelő zakóra, forgolódott a tükör előtt

apám soha nem beszélt a család történetéről, mondta Véri Márton, nem is érdeklődtem, egyszer régen erre jártunk, váratlanul azt mondta, hogy olvasta valahol, itt az utcakövek alatt a mélyben holttestek lehetnek... a nagymamámtól hallotta, mikor az apja az én nagyapám után érdeklődött... a régi Kedves kerthelyiségénél is... a föld alatt

ültünk ott is Lillel, gondolta Z., a krémes a Kedvesben is finom volt. Figyelte Véri Márton tekintetét, mintha egy kapu előtt állt volna, de nem a hajdani

Belvárosi Kávéház kapuja előtt, ez egy másik múltba nyílik, gondolta, a magas férfi az újonnan vásárolt zakóban elsétált előttük, barátságosan intett, egy délután, folytatta Véri Márton, az esőben nem tudtam leckeírás után a focipályára menni... rendelnék egy vodkát, lehet kettőt? Intett. A kisasszony hozta, lehajtották, unalmamban keresgélni kezdtem a régi komód alsó fiókjában, kezembe akadt egy fénykép. Katonatiszt. Hadnagy. Antantszj, kitüntetés a zubbonyon

azok a régi komódfiókok, gondolt Z. apja naplójára

este megkérdeztem apámat, kit ábrázol a fénykép, a nagyapádat, mondta, kértem, beszélne róla, sohasem láttam, válaszolta, egyéves voltam, mikor a háborúban meghalt, később is érdeklődtem, de apám szótlan volt, nem értettem, miért nem érdeklődött az apjáról, nagyanyám velünk lakott, hozzá fordultam, hallgattott, makacs voltam, leültem mellé, aranselyem huzatú, régi berzser foteljében üldögélt, először csak annyit mondott, hogy fess ember volt a nagyapád, mikor megismerkedtek, tisztiiskolás volt, nagyanyám emlékezete már nem volt tiszta, a szavakat is kereste, várj... várj csak, hajtogatta. Nem csak az emlékezete volt homályos, az is, hogy mi történt a nagyapámmal, soha nem derült rá fény, talán ez az oka apám hallgatásának, gondoltam. Próbáltam összerakosgatni az emléktöredékeket. Tisztiiskola, osztályelső, arra nagyanyám nem emlékezett, hogy utána hová került, valami sárga karszalagos csapat parancsnoka lett, eszembe jutott, kiáltott fel az egyik este, parancsmegtagadásért büntetésül kiküldték a frontra, a parancsmegtagadás az volt, hogy szökni engedte a sárga karszalagosokat... Oroszországban valami megtorló csapatba osztották be, mondta nagyanyám... nem bírta... ezt az egyik katonatársa mondta el a háború után... embereket kellett kivégezniük egy orosz faluban, régi dokumentumokban, állománylistákban sem találtam később, mikor már kutattam, a nevét, folytatta Véri Márton, lehetett kemény tiszt, segíthette a munkaszolgálatosokat, vezényelhetett tüzet partizánvadászként, lehet, hogy fellázadt, az is, hogy orosz fogságba került

végül megtudta, hogy mi történt vele?

soha

talált valakit, akinek végre elmondhatta, gondolta Z., otthon feljegyzem, valahol itt ültünk a régi Kedves kerthelyiségében azon az éjszakán Lacival, Lillel is ettünk itt krémest

nem Hegyeshalommal kezdődött, mondta Véri Márton... a deportálások már negyvennégy nyarán közel félmilliót... de negyvenegyben már tizennyolcezer zsidót adtak át Kamenyec-Podolszkijban magyar tisztnek a német kivégzőosztagoknak, június tizenegyedikén, egyéves voltam, mondta Z., apám naplója szerint azon a napon adta anyámnak a vörös rózsacsokrot, gondolta

lesz Kamenyec-Podolszkijról egy konferencia, mondta Véri Márton

mikor?

még nincs meg az időpont... halogatják, azt is próbálják eltussolni... addig még le kell adnom a könyvem a szórakozóhelyekről

egy régi éjszakán ötvenhat nyarán itt ültünk valahol ennek a presszónak a helyén a Kedves kerthelyiségében a barátommal, a belső teremből kihallatszott a zeneszó, mondta Z.

Chopin Ász-dúr polonéz, mondta Véri Márton

lehet

biztosan... utána kutattam, Cziffra György játszott... korabeli slágereket is... *Holdfénykeringő... Ketten tudjuk...*

erről is ír?

hozzátartozik. Dúdolt. Kettőnk titka, senki más meg ne sejtse, miért is volt oly szép tegnap este, csitt, ne szólj, mi ketten tudjuk jól

kire hasonlít most a tekintete? futott át Z. emlékezetén, ott érezte magát újra tizenhat évesen a Tiszti Ház udvarán, felismerve a híres színész sokszor látott arcát, de ott, akkor más arc volt, mint a filmekből jól ismert férfias mosoly, miközben a közelében állókra pillantott, mintha befelé nézett volna, önmagába, ilyen volt dúdolás közben Véri Márton tekintete, s Z.-ben együtt gomolyogtak a hajdani hangszórón közvetített izzó beszédek, Klotild Mária főhercegnő története, a hegyeshalmi halálmenet rémképe, a *Ketten tudjuk* melódiája, arra gondolt, hogy jól döntött, a régi helyeket kell felkeresnie, szerencsém is volt, gondolta, hogy a történésszel összetalálkoztam, próbálta rögzíteni a gomolygás elemi részecskéit, az íróasztalánál is hasonló volt a módszere, a különböző emléknymokat különböző filctollakkal jegyezte fel

soha nem derült ki, mi lett a sorsa a nagyapjának?

soha... több lehetőség

választott közülük?

ha nincs alternatíva, nincs választási lehetőség

minden egyre megy?

Véri Márton nem választott

próbáltam úgy kutatni, mintha nem az én nagyapám lett volna, mondta egy idő után... hányan vannak, akik nem tudnak a felmenőikről... hol?... mikor?... miért? történt, ami történt... látszatok... az elfedett, lehazudott, meghamisított tények... a folyamatok megismerhetők, de... belül a lelkekben... ki, miért dönt úgy, ahogy dönt... mitől, miért nincs választási lehetőség... tudja, hogy mi történt a régi barátjával? ... nem tudták, ki ült itt a zongoránál... Cziffra György... hallott róla?

hallottam

mit?

nem sokat, híres zongorista volt

az apja cigány cimbalomművész volt. Cziffra már nyolcévesen bekerült a Zeneakadémiára. Tizenhat évesen külföldön turnézott. A származása miatt nem fogadta be a művészvilág. Bárokban játszott, hogy eltarthassa a családját. A háborúban fogságba került, mikor hazajutott, újra a lokálok, megpróbált átszökni a határon, elfogták... kényszermunkatábor, szabadulása után újra a mulatók, akkor hallhatták a régi Kedvesben

akkor mesélte Laci, hogy nem találta a szüleit, emlékezett Z., miközben Cziffra György történetét hallgatta. Laci munkát vállalt, érettségije volt, munkaszolgálat előtt a régi Szent Domonkos utcai zsidó gimnáziumba járt, beiratkozott az Építőipari Egyetem esti tagozatára, néhányszor magával vitt az Építés Pincébe, miután megismerkedtünk, október huszonkettedikén ott volt a Műegyetem aulájában a lázas hangulatú gyűlésen, felvonult másnap a Bem térre, miután leverték a forradalmat, röpcédulákat osztott, aztán eltűnt, a forradalom napjaiban Cziffra György átszökött a határon a családjával, folytatta Véri Márton,

európai sikerei voltak, London, Párizs, New York, De Gaulle meghívta az Élysée-palotába, kitüntette, végül is mi történt a barátjával?

egy idő után képeslapot, könyvet küldött. Mikor lehetett már utazni, meghívott Párizsba, várt a repülőtéren, átadott egy várostérképet, elmagyarázta, hogy kell a metrón közlekedni, váratlanul utaznia kell, az egykori munkaszolgálatos társa üzent Jeruzsálemből, de még elvitt a Café de la Paix-ba, innod kell itt egy kávé, mondta, ahol a nagy írók üldögéltek egykor, Zola meg a barátai, az Opera mennyezetfreskóit, a Chagall-festményeket is megmutatta, bemutatott a feleségének, mosolygós magyar asszony volt, együtt mentünk a Notre-Dame mögötti holokauszt-emlékhelyre

Z. elhallgatott. Megjelent előtte a Citére vezető kis híd előtt a Szajna szintjére süllyesztett emlékhely természetes kőből kialakított bejárata, a még mélyebbre vezető lépcsők, a tompa fényekkel megvilágított belső tér, mintha kriptába lépett volna, sok millió halottra emlékeztető sok százezer rögzített üvegdarabka, írók vésett sorai a feketemárvány falakon, Laci felesége egy szál fehér liliomot helyezett el az egyik héber betűs felirat alá, a régi munkaszolgálatos társam kérte, hogy utazzak hozzá azonnal Jeruzsálembé, mondta Laci már fent a folyóparton

Véri Márton rendelt még két vodkát, lehajtották, Z. arra gondolt, hogy Laci felesége talán éppen akkor helyezte el a fehér liliomot, amikor De Gaulle fogadta Cziffra Györgyöt az elnöki palotában, rövidesen levelet kaptam Jeruzsálemből Laci feleségétől, a régi sorstárs fogadta őket, repülő tiszttá lett, azért hívta Lacit, hogy még lássák egymást, Laci ott maradt a repülőtéren, jelentkezett a kiszolgáló személyzetbe, azt mondta, megtanulta Bustyaházán, két napja tartott már a háború, ami aztán gyorsan véget ért, a repülőteret a harmadik napon érte bombatalálat, Laci barátja éppen felszállásra készült, együtt haltak meg, írta Laci felesége, mondta Z. a presszóasztalkánál, csak akarom, írta, hogy tudj róla és gondolj néha rá, írta a felesége

hallgattak

a légitámadásokban Egyiptom, Szíria, Irak is részt vett, mondta Véri Márton, páncélos egységeket vonultattak fel a támadásra, az izraeli légiflotta a Földközi-tenger felől váratlanul csapott vissza, a legnagyobb páncélos csata a Golán-fennsíkért folyt, az izraeli csapatok a túlerő ellenében is hat nap alatt felülkerekedtek, a dokumentumok szerint hatszáznyolcvan izraeli katona esett el, a túloldalon több száz volt a veszteség

lehet igazságot találni?

mindenki a magáét ítéli igazságnak, mondta Véri Márton, sok milliárd igazság szálldos a levegőben, egymásnak ütköznek... minden ismétlődik... a kezdetek... felálltak

legközelebb a régi Nácisz kávézóról lehetne... talán a Darlingról is...

legközelebb ki is fizet?

Z. álmában nyitva volt a Belvárosi Kávéház ajtaja. A csuklás ór elállta az útját, félretolta, bement, Liliannal krémet ettek. Felriadt. Kiült az erkélyre. Csillagtalán volt az éj. Enyhe fuvallat járt a Városliget felől. Úgy érezte, hogy minden, amit az előző napon megismert, mintha együtt bolyongana abban a térben, amit átélt, a történeteket elmossa az Idő, gondolta, az érzés marad meg jóról,

rosszról, bűnről, a megismerhetetlen küld kaján üzeneteket, ha nem találkozom
régen Lacival, soha nem ismertem volna meg Lillt

mikor kijöttek a Szajna-parti emlékbunkerből, a Citéhez vezető hídnál egy nő
állt. A korlát fölé hajolt, mintha az áramlás mélyén keresett volna valamit.
Megfordult. Nézte Z.-t. Lassan elindultak egymás felé

a felmenői? talán a családja? kérdezte a nő, hallottam, hogy magyarul beszél-
nek

a barátom szüleinek emlékére

az én nagyanyám egy pogrom elől menekült Galíciából a tizenkilencedik szá-
zad végén, kislány volt, a budapesti gettóban halt meg ezerkilencszáznegyvenöt
januárjában... Lilian a nevem

elindultak

néhány lépést tettek csak, mikor megfogta Z. kezét
volt már a Jean de Pome-ban?

nem

mehetnénk holnap együtt

A mesterhegedű

Zoli 1930-ban született Szeghalmon. Apjának, az egykori atlétabajnoknak fatelepe volt a község határában, a vasúti sín mellett. A család a telepen álló földszintes, fehérre meszelt, háromszobás házban élt. Az egyetlen gyermek, Zoli a helyi gimnáziumba járt, tagja volt az önképzőkörnek, sőt, a borszagú, szakállas Miskolczy tanár úrtól hegedülni is szépen megtanult. Esténként bécsi klasszikusokat, keringőket és magyar nótákat játszott a konyhában, míg édesanyja a cseléddel a levest főzte, apja pedig ingujjban és nadrágtartóban az üzleti könyveket ellenőrizgette a konyhaasztalon.

A fiú zenei tehetségének híre hamar elterjedt a nagycsaládban, és Zolit, barmicvója alkalmából, egyik, jómódú anyai nagybátyja igazi mesterhegedűvel lepte meg. No, nem egy Stradivarival vagy Guarnierivel, hanem csak egy aranybarna, cirmoshátú, meleg-telt hangú, hazai mesterművel, amely a legendás Pirátműhelyből került ki egykor. Zoli imádta a hegedűjét, ezüstkapcsos fekete tokban, kordbársony kendőbe csavarva tartotta polcán, az ágya fölött. Megesett, hogy nem is kívánt játszani rajta, mégis elő-elővette, simogatta, nézegette, tisztogatta, és lehunyt szemmel szagolgatta a hangszer barna testét.

1944. március 19-én Magyarországot megszállták a németek. Két nap múlva Zoliék házában három udvarias, de szigorú magyar detektív jelent meg, akik Zoli apját mint sportköri vezetőt, vagyis prominens zsidót letartóztatták, majd magukkal vitték Budapestre. Zoli a ház ajtajában állva láthatta, amint csokornyakkendős apja szürke zakójában mosolyogva integet a vonat ablakából, és biztatóan azt kiáltja, „Vigyázzatok magatokra! Hamarosan hazajövök!” Szavát megszegte: soha többé nem jött haza.

Májusban azután a szeghalmi zsidókat mind gettóba terelték. Mielőtt Zoli elhagyta volna otthonát, bélyeggyűjteményét barátjára, Bartos Lacira, hegedűjét pedig zenetanárára, Miskolczy tanár úrra bízta, akik mindketten ígéretet tettek arra, hogy e kincseket mindaddig megőrzik számára, amíg a munkatáborból haza nem tér. Zolit és édesanyját, Ancsit még május végén előbb Szolnokra, majd vonaton Auschwitzba szállították. A szelekciónál a sovány, de erős Ancsi a munkások közé került, Zoli pedig tizenhat esztendősnak hazudta magát. „Sechzehn”, kiáltotta vigyázban állva, apjáéhoz hasonló érces hangján, jutalmul életben hagyták.

A táborban anya és fia külön részlegbe került. Csupán nyolc hónap múlva, a láger kiürítésekor, a januári menetben találkoztak újra, és miután az őrseg elmenekült, egymást támogatva, rongyosan, kopaszon és csontsoványan együtt is indultak vissza Magyarországra.

Zoli az egyik romos raktárépületben talált egy kétkerekű kézikocsit, ezen húzta haza Szlovákián át harminckilós, tífuszos édesanyját. Budapesten kissé megpi-

hentek, majd vonatra szálltak, leutaztak Szeghalomra, ám a fatelepet és a házat kifosztva találták, ismeretlen személyek még a tisztaszoba parkettáját is felfejtették és elvitték. Bartos Laci azonban hamarosan megjelent a bélyeggyűjteménnyel, néhány egykori szomszéd pedig hosszas magyarázkodás közepette vagy titokban a ház elé csempészve néhány bútort és edényt is visszaadott. Sajnos Miskolczi tanár úr az oroszok elől nyugat felé menekült, így Zoli a mesterhegedűjét nem szerezhette vissza.

Zoli Szeghalmon fejezte be a középiskolát kitűnő eredménnyel, majd 1948-ban, édesanyját otthon hagyva Pestre, rokonokhoz költözött, ahol a bölcsészkaron orosz nyelvet és népművelést, a pártiskolán pedig marxizmus-leninizmust, valamint politikai gazdaságtant tanult, nagy lelkesedéssel. Mikor '53-ban elvégezte az egyetemet, orosz tanári állást kapott a pártiskolán, és végre elvehette feleségül szerelmét, Jutkát. Az ifjú pár a pártiskola kollégiumában lakott egy kétszer háromméteres szobában, amelyben csak egy ágy és asztal fért el, ám Zoli nem is kívánt többet az élettől. Csupán a hegedűje hiányzott neki nagyon.

Időközben, 1953-ban anyja, Ancsi Pestre költözött, eladta a házat és a telepet, és a megtakarított pénzén vett a fiának egy tűrhető hegedűt, ez azonban semmiképpen nem pótolta az igazi mesterhegedűt. Zoli minden úton-módon igyekezett felkutatni Miskolczi tanár urat, ám a tanár neve sem az élők, sem a halottak hozzáférhető névsoraiban nem szerepelt. Zoli nappal lelkesen építette a kommunizmust, esténként azonban Maximka-hajú felesége kerek vállát átölelve gyakran álmodozott arról, hogy egyszer majd kinyitja a hegedűtok ezüst kapcsait, a kordbársony kendőből előveszi mesterhegedűjét, simogatja, nézegeti, és behunyt szemmel szagolhatja a hangszer barna testét.

Elérkezett '56 ősze, és Zoli ifjú nejevel együtt lelkesen írta és nyomtatta az orosz nyelvű röplapokat, amelyek a szovjet katonákat a magyar nép jogainak elismerésére, illetve hazájukba való visszatérésre buzdították. Csakhogy a szovjetek nem hallgattak Zoliékra, hanem november 4-én hajnalban tankjaikkal elfoglalták a várost. November 5-én reggel Zoli és felesége, Jutka szomorúan és tanácstalanul feküdtek az ágyban, mikor kinyílt az ajtó és Ancsi lépett be rajta. Rekedt hangján ráparancsolt fiára, hogy azonnal keljen fel, s utazzék asszonyostul Bécsbe. Zoli megpróbált ellenkezni, ám mikor Ancsi életében először felpozta, majd kiabálva kijelentette, hogy nem kívánja egyetlen fiát akasztófán lógva látni, mégiscsak engedett az anyai akaratnak. Judittal együtt összepakoltak hát, és mindent hátrahagyva három nap múlva Bécsbe, onnan egy olaszországi táborba, újabb néhány hét múltán pedig Londonba értek.

Londonban ekkoriban nem volt szükség orosz tanárra, ráadásul se Zoli, se Jutka nem tudott egy kukkot sem angolul. A segítőkész angolok azonban mindent jól megszerveztek. Először is Zoliék kaptak egy, a korábbinál jelentősen nagyobb szobát valamelyik iskola kollégiumában. Jutka hamarosan álláshoz jutott egy textilüzemben, Zolit pedig beírták rádióműszerésznek. Az éles eszű fiú hamar kitanulta a szakmát, és eközben felébredt érdeklődése a fizika iránt is. Az '56-os menekülteket támogató alap, illetve az egyik lelkes tanár segítségével beiratkozott a londoni egyetemre, ahol munka mellett öt éven át fizikát hallgatott, majd 1963-ban fizikusi diplomát szerzett. Furcsa módon egy Észak-Atlanti Szövetség által pénzelt atomfizikai projektnél kapott csak jó állást, úgyhogy fele-

ségével, nemrég született kislányával, Katalin és kisfiával, Tamással a hatvanas évek végén, mindenét hátrahagyva Olaszországba kellett költöznie. A következő évtizedeket a család felváltva hol Angliában, hol Franciaországban, hol pedig Olaszországban töltötte. Zoli elismert atomfizikus, majd oxfordi fizikaprofesszor lett, Jutka pedig szorgalmának, intelligenciájának, valamint kényszerűen sokoldalú nyelvtudásának köszönhetően különféle múzeumokban talált mindig érdekes munkát.

Zoli ekkoriban, noha fékezhetetlen kamasz leánya elég sok fejfájást okozott neki, alapjában boldog életet élt. Feleségével általában baloldali meggyőződésű kelet-európaiakkal járt össze, oroszul beszélgettek egymással filozófiai, művészeti és politikai témákról, illetve a disszidensek lelki problémáiról. Zoliék emellett bejárták Európát, sőt, a hetvenes évek közepétől még Magyarországra is eljutottak, ahol elkésérítette őket az itthoniak gyáva nyomorúsága és cinizmusa.

Zoli legszívesebben a műemlékekben gazdag és kellemes éghajlatú Olaszországban töltötte nyarait. Ilyenkor Jutkával ősi városok lépcsőit rótták, múzeumokba jártak, vagy csak üldögéltek a kabócapirregéses, tengerillatú, tintakék estében, és figyelték az akkoriban még szenvedélyes, hangos és sokgyermekes olasz életet. Éjjelente azonban Zoli őszülő hajú felesége vállát átölelve gyakran álmodozott arról, hogy egyszer majd kinyitja a hegedűtok ezüst kapcsait, a kordbársony kendőből előveszi mesterhegedűjét, simogatja, nézegeti, és lehunytt szemmel szorgolgtatja a hangszer barna testét.

Telt-múlt az idő, Ancsi a nyolcvanas évek elején meghalt, Zoli pedig még a huszadik században nagyapa lett. Először lánya ajándékozta meg egy szép, angol fiúunokával, majd fia is három szép, német gyermekkel. Lánya megtérve a kalandos ifjúságból, egyetemi tanárként dolgozott Londonban, fia, Tamás pedig egy szintén londoni biztosítónál töltött be igazgatói állást.

Zoli hetvenesztendősen nyugdíjba ment, feladta oxfordi lakását, és mindenét hátrahagyva Olaszországba költözött. Egy Róma alatti kis faluban vett emeletes házat. Feleségével együtt itt élt teljes nyugalomban, hol a soklépcsős hegyi falu utcáit róva, hol esténként Rómába buszozva, koncerteket, múzeumokat és mozikat látogatva. Jutka néhány év múlva megbetegedett és elhunyt. Zoli megsiratta szeretett asszonyát és kedves társát a száműzetésben, ám addigi életmódján mégsem változtatott.

Zoli most nyolcvannyolc éves. Barna bőrével, ősz szakállával, élesen metszett profiljával jellegzetes olasz öregúrnak néz ki. Amennyire az ilyesmi nyolcvannyolc esztendősen lehetséges, boldog. Ám éjjelente, Jutka hiánya mellett, nyitott szemmel fekvé ágyán gyakran álmodozik arról, hogy egyszer, valamikor tán csoda történik, s hipp-hopp meglesz az igazi hegedűje is.

Akkor majd ismét kinyithatja a tok ezüst kapcsait, a kordbársony kendőből előveheti cirmoshátú mesterhegedűjét, és kedvére simogathatja, nézegetheti, szorgolgtathatja a hangszer barna testét. Aztán talán még játszhat is rajta egy kicsit, a konyhában, a szüleinek.

Zsé feltámadása

Zsének rejtélyes módon köze van a dolgainkhoz, mintha csak mi találtuk volna ki őt. De nem. Zsé egyszerre csak volt, lett.

Amikor a fiam egy este hazahozta az utcáról, szólni sem tudtam a dühtől. Úgy néz, mint egy ember, mondta a fiam erőtlenül, mert jól tudta, mekkora marhaságot csinált. Akkor éppen fogalmunk sem volt róla, hány hónapig a miénk még a lakás, és mikor lép életbe a bíróság kiutasító határozata. Mégis, ahogy a nyitott ajtón át kinéztem, a nagy, fekete kutya már visszavonhatatlanul ott várakozott a kertben.

Zsé betelepődése a lakásunkba ily módon kétségbevonhatatlanul megtörtént, próbáltunk tehát tovább élni, ahogy lehet. A kutya intim bűze egy csapásra véget vetett minden elhatárolódási kísérletünknek, hogy azután a fakó szőr, a szenvedésektől puffadt has láttán végül mindannyian megjuhászodva igyekezzünk jó gazdák lenni, ahogyan az illik.

Kerestünk egy pórázt, a többi majd jön magától. Csakhogy már a kezdeti bizonytalankodásaink közepette is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Zsé (valamilyik korai nevének a kezdőbetűje maradt végül rajta) nem olyan kutya, mint a többi, és ezt inkább aggodalommal figyeltük, semmint büszkeséggel, mivel túlságosan jól tudtuk, milyen az, ha valaki körül nem úgy alakulnak a dolgok, ahogyan az elvárható lenne. Pedig nagyon is jó lett volna, ha már így hozta az élet, Zsé póráza mögött menve békésen elvegyülni a kutyás gazdák magabiztosan csevegő társaságában. Sajnos Zséről hamar kiderült, hogy nem ő lesz az a lény, aki által bebocsátást nyerhetünk az ilyesfajta meghitt közösségekbe. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Zsé valami egészen hihetetlen szerzet, mindazonáltal több köze van hozzánk, mint gondoltuk volna. Már akkor sejtettük ezt, amikor még csak bátortalanul kerülgettük őt a lakásban. Ez a kutya még a mi mércénk szerint is furcsa, megkockáztatom, olyan zavarba ejtő lény volt, hogy komoly nehézségembe kerül miben- vagy kibenlétének a meghatározása. Sajnos a Zsével kapcsolatos zűrzavaros érzelmeink tisztázására nincsen már mód, a Zsé-aktát lesüllyesztettük a tudatunk legmélyére. Ehhez köze van annak is, hogy Zsé kilépése az életünkből szintén nem volt semmilyen tekintetben szokványos, és itt végre azt mondhatom: természetesen. Nemcsak arról van szó, hogy a mi kutyánk tényleg valahogy más volt, mint a többi kutya, hallottunk ilyesmit már sokszor, csakhogy a mi kutyánk, és ez véletlenül sem üres állítás, *tényleg más volt*, és nem úgy, ahogy ezt a büszke gazda szeretné, hanem idegesítően és zavarba ejtően más. És ezt a másságát önkéntelenül ugyanúgy kezeltük, mint a gyermeke másságára ráébredő szülő, kínosan, szépítve, szóval kutyánk másságát el kell hinnie bárkinek, aki ezt olvassa, mert éreznie kell, hogy milyen nehéz erről pontosan és tárgyilagosan beszélnem.

Tehát abban mindannyian egyetértettünk, hogy kutyánk viselkedése semmiképpen sem normális. És akkor persze rögtön a saját baljós félelmeim, hogy minálunk minden így alakul, hogy még a talált kutyánk sem olyan, mint egy átlagos talált kutya. Ez az átok már örökké kísér minket.

Intő jel volt már az is, amikor kiderült, hogy a kutyával nem lehet sétálni, mert nem érti, mi az a séta. Amikor a gazda szabadon megy, akkor a kutya is szabadon mehet, és nem az ő baja, ha a kettejük vágyai nem vesznek közös irányt. És ha már a kutya végérvényesen leszakadt a közös ösvényről, akkor sem következik lélekvesztett rohangászás a gazda után, inkább hadd történjen minden a maga törvényei szerint, a többit majd elrendezi a sors. Hamarosan kiderült, hogy Zsé nem szakképzetlen kóbor, hanem gyakorlott illuzionista. Észrevétlenül távolodott el a bokrok árnyékában, és nem hittél a szemednek, mert ahol még az előbb Zsé volt, ott csak a mozdulatlan növényzetet láttad, és körötte a kutyátlan tájat. Mintha folyton egy puska célkeresztjében lenne, a legvékonyabb fatörzs mögé is el tudta rejteni magát, hívásra néha leleplezte a mutatványt, és ártatlanul előjött. A hívást általában regisztrálta, de teljesítésére ritkán talált ésszerű okot. Egyáltalán, az engedelmissége iránti igényünket fölösleges nyűgnek tekintette, de elfogadott minket az ilyen zavaró makacskodásainkkal együtt is, szomorú eleganciával tűrte, ha szidtuk, vagy egyéb módon adtunk hangot a felháborodásunknak. Tudomásul vette, hogy mi ilyenek vagyunk, senki sem lehet hibátlan, kár.

A betegsége is a zsenik betegsége volt, az első rohamával komoly riadalmat keltett maga körül. Arra futottunk be, hogy a jövevény minden előzmény nélkül hörögve rángatózik a szőnyegen, a szája szélén hab csüng, amely olyan sűrű, mint a borotvahab. Azután inogva feláll, rögvést sétálni akar, eszetlenül futkározik a lakásban, olyan, mint egy kezdő narkós belövés után. Mögötte menve rémülten várjuk, hogy lázas jókedvében mire szánja még el magát. A gyanakvóan figyelő háziúr előtt színészkedve szölongatjuk. Lábhoz! Meg: igazodj! Így vonulunk a kapu felé a kutyával, aki nem is hall minket, mert szédelegve csak megy neki a világnak, észre sem véve, mi történik körülötte.

Eleinte ünnepeltük a bátorságát, hogy nem fél az idegen kutyáktól. De azután hamar elcsendesedtünk. Ahogy kutyánk könnyedén lerázta magáról a vicsorgó ebeket, ahogy nem keveredett a falkákkal, csupán a nagyon barátságosan közlekedő egyedekkel futott néhány udvarias kört, az nem bátorság volt, hanem közőny. A kutyánkat nem érdekelte a harc. Nem akart győzni, ezért nem is félt. A támadó kanok is észrevették, hogy valami nem oké itt, és rövidesen elbizonytalanodtak. Az ebeiket csitítva hergelő gazdák, akik elől a rémült pincsitulajdonosok mindig elillantak a mellékösvényeken, nem értették a dolgot. Miért nem fél ez a farkas fazonú újonc, ha még meg sem verekedett az erősebb állatokkal. De kutyánk olyan szórakozottan ügetett el a harci ebek és gazdáik mellett, hogy azok rövidesen elkotródtak a környékről, és Zsé egy darabig nagyon népszerű volt a parkban. De azután az ünneplők is gyanút fogtak valamiért, és Zsé végül kivívta magának, amit mindig is akart, a teljes magányt.

Nemrég együtt kirándultunk valahová, amikor Zsé szokása szerint eltűnt. Csakhogy ez most nem volt vicc. Hova jön majd haza, amikor még mi sem tudjuk, hol vagyunk. Mögöttünk sztrádák és kietlen iparvidékek. Nem mondom el, milyen hangulatban futkároztuk körbe a hegyet, mert Zsé mégiscsak állat, itt a

bizonyíték, aki ostobán a saját veszét keresi. Csak rohangáltunk körbe-körbe, nem néztünk fel, minek. Pedig ott állt. Ott állt egyedül a legfelső sziklán, és elmerülten bámulta a panorámát. Higgadtan szemlélődött, már régen felmérte az egész tájat, benne minket, ahogy szölongatjuk, és önmagát, ahogy onnan fentről mindezt tudja, érti, és ezért nem lát okot a sietségre. Aggódó hívásaink megnyugtatták afelől, hogy nem veszünk el. Még néhány perc, azután úgymint vissza kell illeszkednie a nem túl szerencsés kutyaszerepbe.

Mit tegyünk, ha kifogtunk egy kutyát, aki csak külsőre volt kutya, mások akár kutyának is hitték, de mi pontosan tudtuk, hogy Zsé kutyasága körül valami nincsen rendben. Zséből teljesen hiányzott az a tulajdonság, amelyet a kutyák legfőbb erényének tartanak. Ő nem függött a gazdájától, ő éppen hogy független, azt is mondhatnánk, arcátlanul független volt, ami már számunkra is túlzásnak tűnt, pedig mindannyian arra törekedtünk, hogy lehetőleg ne mások irányítsák az életünket.

Igazi vérprofi – mondta rá a fiam, aki a gyerekkori megpróbáltatásain túllépve már jó ideje a függetlenség nagymesterének számított a családjában.

– Hozzá képest mi csak reménytelen amatőrök vagyunk.

Zsének nem lehetett valami könnyű élete. Ez abból is látszott, ahogy egykedvűen kivonta magát a parki kutyák mű-csetepatéiból. Csak hadd csinálják. Szemmel láthatóan unta őket. Zsé másképp használta a parkot, mint ők, pontosan tudta, hol lehet innivalót találni az odvas fatörzsekben, és merre van a legtöbb nyitott kuka meg konténer.

Ürüléket is evett. A frissen kiszórt trágyát jóízűen lakmározta. Ezeket a szűk esztendőkből átmentett szokásait még a kedvünkért sem tudta elhagyni. Ő mindig minden eshetőségre készen állt. A korábbi sorsa tanította meg erre.

Éjszakai sétáinkon váratlanul leült, és vizsgálgatni kezdte az eget. A földtúrától még sáros orrát a csillagok felé fordítva, elmerülten figyelte, mi történik odafent. Hívtuk, de semmi jelét nem adta annak, hogy hall minket. A sötét égen éppen egy villogó pont haladt előre, azt követte a szemével. Mint aki egy magasabb rendű világban él, és csak vonakodva ereszkedik alá a mi érthetetlen korlátokkal teli életünkbe. Képtelen viselkedésén csak nevetni lehetett, végül kénytelenek voltunk megvárni, amíg elszakad az égtől, és hajlandó tudomást venni rólunk is, akik ott téblábolunk körülötte.

Szóval a repülőről a megérkezéskor egy mobillal hazatelefonálva. Az egész repülő hallja a megszokott mondatokat. Mi van otthon. Már készülnének, de az ajtó még nincsen kinyitva. Már megtapsolták a pilótát, hogy ügyesen földet ért. Már a leszállás előtti bonyodalmakra gondolnak, az otthoni megnyugtató menetekre, amikor én újra megkérdem, mert nem jól hallom a mobilt. Mi van? Mi történt? M. is megkérdi. Meghalt, mondom. Ki halt meg? Mondom a nevét. Minden tisztán hallatszik, a motor sem búg, az ajtó kinyitása előtti néhány feszült perc. A repülőgép utasai dermedten hallgatnak. A név egy ember nevének a kezdőbetűje lehet. Lám, most megjelent a sors, míg odavoltak, a hozzátartozójuk egyszerűen meghalt. Akkor miért mentek el. Lám, ilyenek vagyunk mi, emberek. De hogy éppen most, itt, ahogy így állunk. Most kellett nekik hazatelefonálni. Nem tudták volna

később. Behozni a halált egy ilyen szűk helyre. Amikor már éppen örülnénk egy kicsit. A szerencsés megérkezésnek. Már majdnem mind ott görnyedeznek a repülőgép folyosóján, féllábon, mert sok a láb és a csomag, nem kell ránk nézniük, mert úgyis ránk néztek már lopva, és most csak hallgatják a szöveget. Ki halt meg? M. nem hiszi el. M. a váratlan dolgokkal soha nem tudott mit kezdeni. Ő talán még nálam is jobban szerette Zsét, de még most is úgy viselkedik, mintha az előbbieket meg se hallotta volna. Nem tud váltani. Közben megmozdul a sor. Bőröndök, ablakok, a helyzetek adják magukat. A figyelem lekerül rólunk. Hazafelé M. a vezetővel társalog. A taxisok nehézségei, az időjárás. Mintha semmi nem történt volna. Én hátul próbálkozom, sírással is, hogy valami azért a helyére kerüljön, de nem nagyon megy. M. nem néz hátra, de tudja, mi folyik ott, a taxis úgy tesz, mintha mindezt nem látná. Biztosan összevesztek, gondolhatja.

Zsé legújabb dobása. Így lelépni a színről, ilyen teljesen képtelen módon. Hogy az embernek ne legyen ideje viselkedni. Semmire se legyen ideje. Csak puff.

Találgatás: megállt a szíve.

Esetleg rosszabb, de most ne gondoljunk erre. Elképzelem, ahogy a fiam nézi a mozdulatlanul fekvő Zsét.

Ahogy elhagyja a lakást, és nem nyúl Zséhez három napig. Nem is alszik a lakásban. A sokk abban nyilvánul meg, hogy nem beszél senkivel, járja az utcákat. Zsé hirtelen halálával nem tud mit kezdeni. Semmi előzmény, csak elfeküdt és kész. Közben tudja, hogy vissza kell mennie előbb-utóbb. Rá maradt a feladat. Eltüntetni a holttestet. A holttest. A szőnyegen. A kutya szeme nyitva, világít a szeme fehérje. Csendesen elfordítani a kulcsot a zárban. Hátha jön valaki a lépcsőn, annak majd köszönni kell. Csak mindent úgy, mint máskor. A kutyának el kell kerülnie innen. Nem maradhat itt addig, amíg mi hazajövünk. El kell tüntetnie a nyomokat. Esetleg már szaga is lesz. Mintha már lenne is. A fiam teljesen elzárja az érzelmeit, és a technikai kivitelezésre koncentrál. Zsé nagy és nehéz. Szerezni kell egy dobozt és valakit, akivel levihetik a második emeletről. De titokban, mert a házban, ahol új lakók vagyunk, nem terjeszthetjük az esetet. Zsé halála és a temetkezés nem juthat a ház tudomására a maga igazi valóságában. Egy parkba temetkezni! Rémület. Közfelháborodás. Állatorvos. Állategészségügy. A fiam gondolkodik, hogy ki lenne a legalkalmasabb arra, hogy ezt az éjszakát végigcsinálja vele. A barátok közül egyik se. Gyengék. Idegesek. Csak nő lehet az illető. A lány faluról származik, erős, nem ijed meg bármitől. De magassarkúban jön, mert még reménykedik, hátha ez az esemény újra összehozza őt a régi szerelmével. Súlyos teste alatt kopognak a magas sarkak, ahogy feljönnek a második emeletre. Addigra már a fiam felhozta a nagy tévédobozt a pincéből. Ketten is alig tudják betenni a kutyát a dobozba. Le kéne takarni valamivel.

Leülnek, és várnak. Meg kell várniuk, amíg a lépcsőház elcsendesedik. Két oldalról fogják a dobozt, és viszik az utcán. Elmennek egy rendőr mellett. Az nagyon megnézi őket. A fiam leteszi a dobozt és a krimik dramaturgiáját követve forró csókban olvad össze a barátnőjével, akit olyan régen elhagyott már, hogy a csókjára sem emlékszik. A hátán folyik a veríték. A rendőr nézi őket, de nem szól utánuk...

(Mellesleg Zséről szinte alig beszélünk. Valahogy nem megy a dolog. Az ő esetében nincs érzelmes feloldozás. Zs. aktája nem lezárt. Mondjuk így.)

Ami Zsét sosem zavarta, az nekem megkeserítette az életemet. Kisgyerekként nem szerettem másmilyen lenni. El szerettem volna vegyülni a többiek között. A legjobb az lett volna, ha úgy vegyülhetek el, hogy közben akár másmilyen is lehetek. Erre hiába vágytam. Megpróbáltam úgy viselkedni, mint a boldog többiek. Az eredmény szárnalmas lett. Lelepleződtem. Az én fiam is eleinte megkóstolta a pörköltömet, hogy igazi-e. Olyan-e, mint a többieké. Szakértő szemmel ellenőrizte az életünket, és ha valami többszörös megerősítés által olyannak bizonyult, hogy a hétköznapi emberek világában is megállta volna a helyét, akkor elhitte róla, hogy igazi. Bármilyen újba fogtam, inkább lebeszéltem. Mi nem foghatunk új dolgokba, örülünk, ha a régiak működnek. A mi életünk inkább színház, amelyről csak megpróbáljuk elhittetni a külvilággal, hogy nem az. De közben ezt a sajnálatos helyzetet mindketten tudjuk. Én anyát játszom, de nagyon ügyetlenül. Ő gyereket, és nem nagyon erőlködik a darab sikere érdekében. Úgyis hiába. A többiek egyetlen nagy család tagjaiként élik az életüket, határozottan sorakoznak fel a társadalmi eseményeken, senki nem vonja kétségbe, hogy tényleg azok-e, amik, ezért soha nem esnek ki a szerepeikből. Mi tudtuk, hogy csak megjátsszuk magunkat a békeség kedvéért, óvodást játszunk, majd iskolást, és várjuk, mikor jönnek rá az igazságra... Otthon végre megpihenhetünk. Meggyőződésem, hogy a kutya is tudta ezt, amikor hozzánk költözött. A társulathoz. Mikor Zsé habzó szájával rángatózni kezdett, valójában egyikünk sem csodálkozott. Egy mindenki számára visszariadó betegség. Az ajtót gyorsan bezárni. Zsé támolygó mozdulatai. A vizét keresi. A szúrós szag. Majd látszólagos nyugalom. Csak mi tudjuk, mi van. Zsé homályos szemmel tüstént sétálni indul. Vékony álomhangon ugat fölfelé. Idegenek mellénk szegődnek, és a kutyáik csip-csup problémáiról beszélnek. Lassan leszakadnak rólunk.

Azután Zsé feltámadt...

Zsé módra.

Valamilyen betelefonálás műsoron aludtam édesen, amikor felriadtam a kutyám nevére.

Biztosan tudtam, hogy Zsé nevét hallottam.

Itt valami történt. Mert a műsorvezető zavarban volt. Akkor tényleg Zséről lehet szó. Mert Zséről zavar nélkül senki nem tud beszélni.

A fiatal műsorvezető e pillanatban olyan arcot vágott, amiből lehetett látni, hogy tényleg kínban van. Egy női hang volt a vonalban, feltűnően tisztán artikulálta a szavakat, annyira tisztán, hogy egy nyelvtanár is megirigyelhette volna. No lám, ez nem a megszokott locsogás, a kedves öregek búja-baja, amelyre ott van ijesztésül a nagy ébresztőóra. Ha már a műsorvezető nem bír el a szóáradattal.

Zsé az egész ország nyilvánossága előtt. Képtelenség. Persze ez már csak játék, mert nem az agyammal, inkább a zsigereimmel értem meg azonnal, amit még valójában nem értek. A szó, amely „zs” betűvel kezdődik, és amelynek a betelefonáló szándékosan csak az első betűjét mondta ki, egy hatalmas fekete lukká válik, amelyen át már bármilyen benyomulhat az életembe. Ülök a lakásomban egy békés délutánon, és nézem a tévét. Valamiért fontosnak érzem, hogy milyen

nap van ma. Nem mehet el ez a nap úgy, mint a többi. De az előbbi alvástól még zavaros a fejem.

És nem hallottam rosszul. A kristályhang megismétli. Ebben az országban minden baj a „zsé”-k műve.

Milyen hirtelen feljönnek az eltemetett tudások. Mintha készenlétben vártak volna ott a mélyben.

Mozdulatlan vagyok, nem akarom, hogy a testem megzavarja a figyelmemet. A létezésem nem más most, mint ez a figyelem. A hang bizonyos emberekről beszél, akiket nem akar megnevezni, de azért a rájuk vonatkozó gyűjtőnév kezdőbetűjét kimondja, úgyis tudja, hogy ez itt elég. Ugye értik? Na, hát szóval, a „zsé”-k. Miattuk van minden. A hang egy szót kerülget feltételezett cinkosságban az ország láthatatlan, de feszülten figyelő nézőivel. Egy mágikus, csak suttogva, vagy a szomszédunk füléhez hajolva kiejthető szót. Bizalmas közegben van, elég, ha a szó kezdőbetűjét mondja, itt ezt a szót mindenkinek értenie kell. Hiszen sokat beszélnek ők erről egymás között, és hát most is tulajdonképpen egymás között vannak, az országnak az igazság kimondására szomjazó nézői előtt.

Észreveszem, ugyanúgy reagálok a hallottakra, mint az egyéb sokkoló történésekre, ha készületlenül érnek. Sehogy. Talán a gyerekkori rutin. Az érzelmek szabad kiélése is a többiek privilégiuma.

A műsorvezető várakozik, ennek a várakozásnak minden perce valamiért nagyon fontos a számomra. Már nem is igazán őt figyelem, hanem az erőket próbálom megfejteni, amelyeknek engedelmeskedik. Amelyek vélhetően mögötte állnak, irányítják, korholják vagy dicsérik.

Milyen tapasztalatlan ifjú ember ez. Ott áll már mióta a helyén, talán a megfelelő választ latolgatja, a kristályhang meg akadálytalanul halad át rajta.

Az ilyen hangsúlyozottan tiszta beszédétől mindig félttem egy kicsit. Mint az egykori falurádióban az a dallamos női hang. Amikor a falu életéről nem készíthetett híradást senki más, csak ő. Nyájasan, vakító egyszerűséggel. Az öngyilkos parasztokról csak egy-két gyanús alak pusmogott kocsmazugokban, egymás között. Ez a tiszta hang ellentmondást nem tűrően adott hírt a falusi portákról, ahol ő járt, ott minden derűs és átlátható lett, aki meg nem így gondolja, az meg szégyellje magát. Nincs helye a mi egészséges világunkban. A jól ismert hang ma már biztosan ott pihen valamelyik kegyes archívum mélyén.

Zsé meg újra itt van...

Magától előjött a dobozából, amelyet a fiam és a barátnője a hegynek olyan pontján ástak el, hogy a kutya lássa a Dunát.

Az ő rakoncátlan hűségében mindig bízhatunk.

Szemében zöld fény.

Otthonosan somfordál át hozzánk a halottak birodalmából.

Mondtam én, Zsé örök.

NÉGY „MITOLÓGIA” – ÚJ FORDÍTÁSBAN

Villó Illdikó emlékére

Az 1957-ben a párizsi Le Seuil könyvkiadónál megjelent *Mitológiák* (*Mythologies*) Roland Barthes legismertebb műve. Ezekben a javarészt 1954 és 1956 között keletkezett és egy párizsi irodalmi folyóiratban havonta közreadott esszékben – ahogy az előszóban maga a szerző mondja – „mindig valamiféle ingerültség volt a kiindulópont: felbosszantott, hogy a sajtó, a művészet vagy a közgondolkodás állandóan »természetesnek« tünteti fel azt a valóságot, ami – bármennyire is benne élünk – mégiscsak a történelem terméke: egyszerű (...) úgy gondoltam, talán nem érdemtelen felkutatni a magától értetődő realitás dekoratív bemutatásában azt az ideológiai abúzust, ami megbújik benne”.¹ Barthes szemében nem is az a legnagyobb probléma, hogy a többségi vélemény képviselői igyekeznek vitán felül álló és magától értetődő „józságnak” feltüntetni „igazságukat”, hanem az, hogy a többségi vélemény (vagyis a doxa) egyre jobban magát a nyelvet is megfertőzi.

A barthes-i esszé se nem cáfolat, se nem leleplezés, a szerző beéri azzal, hogy – a tollára tűzött jelenséget elemeire bontva – ironikusan rámutat a magukat természetesnek álcázó látszatok mögöttes jelentésére. Ez a magyarázata annak, hogy ezek a napi aktualitáshoz (egy-egy új filmhez, új autótípus bemutatásához, reklámhoz, perhez vagy újságcikkhez stb.) kapcsolódó esszék keletkezésük után jó hat évtizeddel is változatlanul időszerűek, amit sok egyéb mellett az is bizonyít, hogy a könyvet – amelynek általam fordított esszéiből az Európa Könyvkiadó 1983-ban közölt válogatást² – nem kevesebb mint harmincnégy nyelvre fordították le szerte a világon.³

Nemrég újra kezembe került az 1983-as Európa-féle kötet, és döbbenet állapítottam meg, hogy ez a harmincöt évvel ezelőtt keletkezett fordítás minden érdeme, viszonylagos olvashatósága és helyenkénti ötletessége ellenére is milyen pontatlan és mesterkéltséges, és milyen messze van az eredetitől. Emellett az is nagy hibája ennek a korai munkának, hogy a fordító hangja teljesen elnyomja a szerzőét. Hogy erre a messze nem hibátlan fordításra annak idején mégis felfigyeltek, azt csakis azzal tudom magyarázni, hogy egy nagy esszéíró újdonságát, úgy látszik, a mégoly sikerületlen fordítás sem tudja teljesen lerombolni. Így született az ötlet, hogy Kiss Kornéliával újra megpróbálkozzunk ezeknek a kisesszéknek az átültetésével. Az alábbiakban négyet mutatunk be a készülő új fordításból.

Barthes-ot fordítani nem könnyű feladat. Nem csak a francia meg a magyar eltérő mondat szerkesztési eljárásai vagy a két nyelv eltérő fogalmi apparátusa miatt, sokkal inkább azért, mert a francia nyelv átlagos elvontságánál is elvontabb barthes-i szöveget még akkor is nehéz a franciánál nagyságrendekkel konkrétabb magyarra átültetni, ha minden egyes mondat esetében nem a felszíni struktúra, hanem a szövegértelmezéssel megkonstruált közlési szándék a kiindulópont. És akkor a neologizmusokkal, többjelentésű szavakkal, idegen kifejezésekkel gyakran élő szerző szarkasztikus *hangjáról* nem is beszéltem.

¹ Roland Barthes: *Œuvres complètes, tome 1, Livres, textes, entretiens, 1942–1965*, éditions établie et présentée par Eric Marty, Paris, Le Seuil, 2002, 565. A fordítás ennek a kiadásnak az alapján készült. A szöveg értelmezése közben a legújabb német és angol kiadást is szem előtt tartottuk (Roland Barthes, *Mythen des Alltags*, Vollständige Ausgabe. Aus dem Französischen von Horst Brühmann, Suhrkamp, Berlin, 2010; Roland Barthes, *Mythologies*. The Complete Edition. Translated by Richard Howard and Annette Lavers, Hill and Wang, 2013).

² Roland Barthes: *Mitológiák*, Európa Könyvkiadó, „Mérleg”, Budapest, 1983. Válogatta és fordította Ádám Péter.

³ A párizsi Le Seuil könyvkiadó szíves közlése.

Az alábbiakban csakis az volt a célunk, hogy a barthes-i mondatokat világosan és gördülékenyen, visszafogottan és sallangtalanul visszaadjuk, közben arra is ügyelve, hogy ahol csak lehet, tiszteletben tartsuk a barthes-i stílusnak azt a sajátosságát, de mondhatnám úgy is, különlegességét, amit a francia úgy hív, hogy *le sens de la formule*.

Ádám Péter

ROLAND BARTHES

MITOLÓGIÁK

részletek

Az író nyaral

Gide Bossuet-t¹ olvasott, amikor lefelé hajózott a Kongón: a *Le Figaro*-ban közölt fénykép jól mutatja, hogyan is látjuk „íróinkat” nyaralás közben: nevezetesen úgy, hogy a jól megérdemelt pihenést mindig összekapcsolják az elhivatottság presztízsével, vagyis azzal a dicsfény övezte írói tevékenységgel, amit sohase lehet abbahagyni. Végre egy szociológiailag megalapozott riport, ami őszintén bemutatja, hogyan is képzeli el a nagypolgárság tulajdon íróit.

Amit, legelőször is, ez a nagypolgárság ámulattal és örömmel konstatál, nem egyéb, mint tulajdon széles látóköre, ugyanis ennek a széles látókörnek köszönhetően eszmél rá, hogy az író ugyanúgy szabadságra megy, mint bárki más. A „nyaralás” viszonylag új keletű társadalmi jelenség, amelynek egyébként mitológiai szempontból nem is volna érdektelen áttekinteni a fejlődéstörténetét. Ez a kiváltság kezdetben csak az iskolásoké volt, de a „fizetett szabadság” vívmánya² óta már a proletároké, legalábbis a bérből élőké is. Elismerni, hogy ez a jelenség immár az írókra, vagyis az emberi lélek szakértőire is érvényes, és hogy ők sem vonhatják ki magukat a modern munkarend szabályai alól, annyi, mint elhitetni a nagypolgári olvasóval, ő is lépést tart a koral: a nagypolgár készségesen elismeri, hogy senkit sem lehet bizonyos hétköznapi szükségletektől megfosztani, és – Siegfried³ és Fourastié⁴ tudományos munkáinak hatására – rugalmasan alkalmazkodik a „modern” valóságához.

Az író proletarizálódása, persze, felszíni, már csak azért is, hogy a későbbiekben annál könnyebb legyen lerombolni. Alighogy felruházzák egy társadalmi attribútummal (és ha valami, a nyaralás a legkellemesebbek közül való), már siet is vissza abba az *empyreumba*,

¹ Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704) meaux-i püspök, író, korának leghíresebb egyházi szónoka.

² Az 1936-os Népfrent-kormány egyik legemlékezetesebb intézkedése (1936. június 20-i törvény).

³ André Siegfried (1875–1959) jobboldali francia szociológus, történész, a Francia Akadémia tagja.

⁴ Jean Fourastié (1907–1990) jobboldali közgazdász, számtalan közgazdasági mű szerzője, a *Le Figaro* című párizsi napilap külső munkatársa.

ahol várják az írói szakma hivatásosai. Ez a „természetes” póz, amiben regényíróinkat megőrökítik, tulajdonképpen rendkívül rafinált ellentmondás kifejeződése: azé a mindennapos társadalmi helyzeté, amely, sajnálatos módon, egy túlságosan is anyagi kor terméke, ahogyan terméke annak a kiváltságos státusznak is, amit a polgári társadalom nagyvonalúan biztosít szellemi kiválóságainak (feltéve, hogy ártalmatlanok).

Az író egyedisége már csak azért is csodálatra méltó, mert ez alatt a nevezetes vakáció alatt, amit egyébként testvériesen megoszt a kétkezi munkással meg a boltos segéddel, ha egyfolytában nem dolgozik is, de legalábbis alkot. Amennyire ál-munkás, annyira ál-nyaraló. Egyik emlékiratain dolgozik, másik levonatot javít, harmadik anyagot gyűjt új könyvéhez. Amelyik pedig semmit sem csinál, ezt úgy vallja be, mint valami nagyon bizarr dolgot, mint avantgárd hőstettet, amit csakis öntörvényű személyiség engedhet meg magának. Ez az elképesztő nagyozolás azt sugallja, hogy mi sem „természetesebb”: történjék bármi, az író ír. Ez a szemlélet, legelőször is, akarattól független üritésnek, vagyis tabunak tekinti az irodalmi tevékenységet, annál is inkább, mivel erre a tevékenységre nem érvényesek az emberi determinizmusok törvényei: finomabban szólva, az író valóságos szolgálja a benne lakozó zsarnok istenségnek, aki egyfolytában csak beszél, és nem érdeklődik különösebben, hogy ez az ő médiuma esetleg éppen nyaral. Az író nyaral, a Múzsza azonban éberan őrködik, és sorozatban szüli a műveket.

Ennek a beteges bőbeszédűségnek másik előnye is van, nevezetesen az, hogy kötelező jellegénél fogva úgy állítja be a dolgokat, mintha ez a logorrea volna az írói tevékenység lényege. Az író készségesen elismeri, neki is van élete, van szép vidéki háza, van családjá, rövidnadrágja, kislánya stb., de – ellentétben a többi dolgozóval, aki társadalmi szerepéből kibújva szimpla nyaralóként van jelen a tengerparton – az író mindenütt író marad; nyaralás közben is magán viseli emberi mivoltának jeleit; de a benne lakozó isten nem nyaral; az író úgy író, mint ahogy XIV. Lajos király, még a klozeton is. Ilyenformán az írói funkció egy kicsit úgy viszonyul az emberi munkához, mint ambrózia a kenyérhez: olyan varázslatos és örök szubsztancia, amely csak azért ereszkedik alá a társadalmi érintkezés mindennapi szintjére, hogy még jobban közzszemlére tegye dicsfény övezte különbözőségét. Mindez megint csak az író emberfelettségének elképzeléséhez vezet vissza, más szóval ahhoz a mindenki mástól különböző lényhez, akit a társadalom csak azért tesz ki a kirakatba, hogy még jobban piedesztálra emelje a mesterségesen létrehozott egyediséget, amivel felruházza.

Mindez annyit jelent, hogy a „nyaraló író” kedélyes képe nem egyéb közönséges misztifikációnál; erre azért van szüksége a széles látókörűnek csak jóindulattal nevezhető társadalomnak, hogy még jobban gúzsba kösse tulajdon íróit: semmi se mutatja olyan világosan a „hivatás” egyediségét, mint az, hogy ezt az egyediséget meghazudtolja – bár tagadni távolról sem tagadja – megvalósulásának hétköznapisága: régi trükkje ez minden hagiográfiának. Nem csoda, hogy az „irodalmi nyaralás” mítosza nem csak a nyárra korlátozódik: a mai újságírás is gyakran törekszik az írónak hétköznapi emberként való bemutatására. Csakhogy ebben az erőfeszítésben nincs semmi demisztifikációs szándék. Éppen ellenkezőleg. Én mint egyszerű olvasó még meghatónak és hízelgőnek is érezhetem, hogy az író maganéletét bemutató riport fényében bepillanthatok a tehetségének köszönhetően körülünnepelt faj hétköznapijaiba: nyilván kellemesen érezném magam egy olyan – hozzám közel álló – emberi világban, amelyben az újságok tudtomra adják, melyik nagy író hord kék pizsamát, és melyik fiatal regényíró kedveli „a csinos lányokat, a reblochon sajtot meg a levendulamézet”. Persze, a műveletnek az az ára, hogy az író egy kicsivel még nagyobb sztár lesz, mint a valóságban, hogy egy kicsivel még jobban kiemelkedik a földi létből, és még közelebb kerül égi lakhelyéhez, ahol – pizsama meg sajtok ide vagy oda – zavartalanul átadhatja magát a benne rejlő félisten nagy presztízsű kinyilatkoztatásainak.

Az író a nyilvánosság előtt érzéki testtel felruházni, megírni, hogy a száraz fehérbort meg a kékre sütött marhaszeletet kedveli, annyi, mint még nagyobb csodának, még in-

kább isteni eredetűnek feltüntetni művészetének termékeit. Egyáltalán nem arról van szó, hogy ha részletkebe menően ismerem az író mindennapi életét, akkor még közelebről és még világosabban látom, mi is valójában az ihlet; az ilyen vallomások, épp ellenkezőleg, még jobban kiemelik társadalmi helyzetének mitikus egyediségét. Az író ugyanis csak valami emberfeletti képesség birtokában tehet szert arra a rendkívül gazdag személyiségre, amelynek köszönhetően egyszerre hord kék pizsamát, nyilatkozik meg egyetemes lelkiismeretként, és vallja meg ugyanazon hangon a reblochon sajtó iránti vonzalmát, mint amilyen hangon új könyvét, „Az Ego fenomenológiáját” jelenti be. Ennyi fennköltségnek és ennyi jelentéktelenségnek a látványos ötvözte azt jelenti, hogy még mindig hiszünk a kettő ellentmondásosságában: amennyire csodával határos ez az ellentmondás, annyira csodával határosak az alkotóelemei is: ez az ellentmondás nyilván nem volna annyira érdekes egy olyan világban, amiben az írói munka minden szentségét elvesztené, és ugyanolyan természetesnek látszana, mint az író öltözködése vagy étkezési szokásai.

Nyuszifül a Négerek földjén

A történet, amit nemrég olvastunk a *Paris-Match* című képes hetilapban, sokat elárul a Néger kispolgári mítoszáról: fiatal tanár-házaspár járta be keresztül-kasul az Emberevők földjét, és ahol csak megfordult, festett néhány képet; pár hónapos kisbabájukat, Nyuszifült is magukkal vitték. Persze, mindenki odavolt meg vissza a szülők és a kisbaba bátorságától.

Kezdjük azzal, hogy nincs is idegesítőbb a céltalan hősködésnél. Ugyancsak nagy bajban lehet az a társadalom, amelyik minden különösebb motiváció nélkül emeli piedesztálra az általa értékesnek tartott tulajdonságok egyes *megjelenési formáit*. Ha a kis Nyuszifültre leselkedő veszedelmek (gyors vízű patak, vadállat, betegség satöbbi) csakugyan valóságosak lettek volna, tiszta örülség volt pusztán azért kockára tenni az életét, mert a szülők Afrikában akarnak festegetni, ráadásul annak a kétes dicsőségnek a reményében, hogy sikerül megörökíteniük „a napsütés meg a fények tobzódását”; még annál is nagyobb butaság mindezt csodálatra méltó, tetszetős és megható bátorságnak beállítani. Már ennyiből kiderül, mit is értenek ezek a szülők bátorságon: olyan kiüresedett, formális cselekedetet, ami minél motiválatlanabb, annál nagyobb csodálatot vív ki magának; nyakig vagyunk a cserkészkultúrában, az érzések és értékek kódjának itt már az égvilágon semmi köze sincs az együttérzés meg a jellemfejlődés igazi problémáihoz. Valójában a „jellem”, vagyis az „idomítás” jó öreg mítoszával van dolgunk. Ezek a Nyuszifül által végrehajtott hőstettek még a látvány-hegymászáshoz állnak legközelebb: ezek is, azok is olyan erkölcsi példázatok, amik kizárólag attól kapják valódi értéküket, hogy nagy hírverést csapnak körülöttük. Társadalmunkban a tömegsport szocializált formáinak gyakran az élsportoló sztárolása felel meg; a fizikai erőfeszítés általában arra szolgál, hogy az egyén erkölcsi példát mutasson a közösségnek, itt viszont a fizikai erőfeszítés merő önteltség, a teherbírási egzotikuma, plusz egy csipetnyi a kalandvágy misztikumából – mindez kétségbeejtően távol áll a közösségi szükségletek figyelembevételétől.

A Nyuszifül-szülők egy Afrikában-bárhol-lehet tájon festegetnek; a tájról mindössze annyit tudni, hogy a Vörös Négerek Földje; ennek a regényes helyszínnek, aminek orvul homályban hagyják valóságos jellegzetességét, már legendába illő neve is rémisztő kétértelműséget sugall, mivel a vörös egyszerre utal a színre, amivel a bennszülöttek kifestik magukat, meg az embervérre, amit állítólag isznak; a szülők az utazást a hódítás szavaival mesélik el: persze, fegyvertelenül kelnek útra, de „palettával és ecsettel a kézben”, mintha csak szimpla vadászatról vagy expedícióról volna szó, amire ugyan szűkös anyagi körülmények között határozzák el magukat (a hős mindig szegény, ez a mi bürokratikus társadalmunk nem kedveli a tehetős felfedezőutakat), de ha az indulás szegényes is, értékes

poggyásznak ott a bátorság meg a vállalkozás fennhéjázó (és groteszk) hiábavalósága. A kis Nyuszifül valóságos Parsifalként állítja szembe szőkeségét, ártatlanságát, göndör fűrtjeit és mosolyát a rituális arcbemetszésekkel és vörös festékkel elcsúfított fekete arcok és félelmetes maszkok ördögi világával. A szembeállításból nyilvánvalóan a fehérbőrű szeleldség kerül ki győztesen: Nyuszifül behódolásra kényszeríti az „emberevőket”, sőt, bálványuk lesz (a fehér ember egyébként is arra való, hogy Istenként tiszteljék). Nyuszifül derék kis francia, pusztán ártatlan mosolyával szelídíti meg és készletti behódolásra a vadembereket. Alig kétévesen, ahelyett hogy a *bois de Boulogne* fái alatt szaladgálna, már a hazáért tevékenykedik, akárcsak a papája, aki – ki tudja, miért – egy tevés különítmény tagjaként veszi üldözőbe a „rablókat” a bozótosban.

Már ennyiből is látni, milyen képet fest a Négerről ez a felvillanyozó kis történet: a Néger, legelőször is, ijesztő, ráadásul emberhúst eszik; épp azért gondoljuk Nyuszifült olyan hősiességnek, mert könnyen előfordulhatott volna, hogy őt is feltálatják vacsorára. Ha nincs ez a *Paris-Match* által is sugallt állandó kockázat, a történet sokat veszítene hatékonyságából, és az olvasó se borzongana eléggé; így aztán se szeri, se száma az olyan jeleneteknek, amikben a fehér kisgyerek a szülők távollétében gondtalanul játszadozik magában, mintegy szabad prédaként a már pusztá jelenlétükkel is fenyegető feketék gyűrűjében (egyetlen megnyugtató kép van csak a Négerről, a fekete háziszolga, vagyis a megszelídített barbár képe, ami egyébként párban jár az afrikai sztorik másik nagy közhelelyével, nevezetesen a gazdája minden holmijával kereket oldó tolvaj háziszolgáéval). Minden pillanatban attól retteg az ember, hogy történik valami: de hogy mi, azt pontosan nem tudni, a narráció nagyon is „tárgyszerű”: de valójában a fehér meg a fekete bőrszín, az ártatlanság és a kegyetlenség, a spiritualitás meg a mágia patetikus ütköztetésére van alapozva; a Szépség láncra veri a Szörnyeteget, Dánielt körülborombolják az oroszlanok, a lélek civilizációja behódolásra kényszeríti a barbár ösztönöket.

A Nyuszifül-hadműveletnek az a nagy trükkje, hogy a fehér gyerek szemével láttatja a néger világát: ezért támad olyan érzése az embernek, hogy itt mindenki *vásári bábfigura*. Mivel ez a leegyszerűsítés nagyon közel áll ahhoz, ahogyan az átlagember az egzotikus művészetekről és szokásokról gondolkodik, nem csoda, hogy a *Paris-Match* olvasójának újra emlékeztetnie idezi gyerekkorának fekete-fehér világképét, nevezetesen azzal, hogy az olvasót még kényelmesebben beleülteti abba a pozícióba, amiben lehetetlenség beleképzelnie magát a másik helyébe – erről egyébként a nyárspolgári mítoszok kapcsán már volt szó. A Négernek, a lényegét illetően, nincs teljes és önálló élete: a Néger furcsa egy szerzet; neki itt csak és kizárólag az a funkciója, hogy burkoltan fenyegető bizarrságával szórakoztassa a fehér embert: Afrika bizony korántsem veszélytelen bábjáték.

Ha ezzel az általános elképzeléssel (a *Paris-Match*-ot körülbelül másfél-millióan olvasák) most szembeállítjuk azt, hogy az etnológusok milyen nagy erőfeszítéseket tettek a Néger-jelenség demisztifikálására, és hogy már jó ideje milyen aggályosan körültekintő óvatossággal használják az olyan kétértelmű fogalmakat, mint amilyen a „primitív” meg az „archaikus”, illetve azt, hogy Mauss,⁵ Lévi-Strauss és Leroi-Gourhan⁶ micsoda intellektuális tisztességgel küzdött a bevett – bár rejtetten rasszista – szakkifejezések ellen, máris sokkal jobban értjük egyik legnagyobb szellemi kiszolgáltatottságunkat: nevezetesen azt, hogy milyen elszomorítóan mély a szakadék valódi tudás és mitológia között. Míg a tudomány nyílegyenesen és gyorsan halad előre a maga útján, a kollektív reprezentációk – a hatalom, a tömegsajtó meg a tekintélyelvű értékek „jóvóltából” – még mindig ott vesztegelnek a téveszmékben, több évszázaddal lemaradva.

Mind a mai napig a Voltaire előtti mentalitás közegében élünk – ezt nem lehet elégyszer

⁵ Marcel Mauss (1872–1950) a francia antropológia „atyja”, a párizsi Etnológiai Intézet egyik alapítója, a Collège de France tanára.

⁶ André Leroi-Gourhan (1911–1986) francia történész, etnológus, archeológus.

elmondani. Mert ha Montesquieu és Voltaire idejében megbámultuk is a perzsákat meg a huronokat, legalább javukra írtuk ártatlanságukat és naivságukat. Voltaire, ha élne, nem úgy írná meg Nyuszifül kalandjait, ahogy a *Paris-Match*: ő inkább kannibál (vagy koreai) Nyuszifüлт képzelve el, harcban a Nyugat gyújtóbombás „vásári komédiájával”.

Marhaszelet sült krumplival

A marhaszelet ugyanúgy része a vér mitológiájának, mint a bor. A marhaszelet a hús legjava, a szintiszta hús maga, aki marhaszeletet eszik, a bivaly erejéből is kap valamit. Magától értetődik, a marhaszelet presztízse félig sült állapotával függ össze: a vér itt látható, nyers, sűrű, tömör és mégis vágható: az ókori ambróziát is olyasminek képzeljük, mint amilyen ez a masszív anyag, amely úgy omlik el a szájban, hogy közben egyszerre érezteti eredendő erejét meg azt a képességét, hogy szétárad az ember ereiben. Hogy véres, az a marhaszelet lét-oka: sütési fokozatait nem is kalória-mennyiségben, hanem vérre utaló szóképekben adják meg, a marhaszelet *véres* (ekkor a leölt állat ütőeréből sugárban spriccelő vérre emlékeztet) vagy *kékre süített* (ez a vénák nehéz és bő vére, amire a sötétlila, vagyis a vörös felsőfoka utal). Ha pedig mégoly felületesen bár, de átsütik, azt nem lehet egyértelműen megnevezni; ennek a természetellenes állapotnak a megnevezéséhez eufemizmusra van szükség: ilyenkor franciául azt mondjuk, a marhaszelet *éppen jó*; a kifejezés csak határvonalat jelöl, de az már nincs benne a jelentésében, hogy az így átsüített marhaszelet maga a tökély.

Mindebből az következik, hogy véres marhaszeletet enni egyszerre emberi természet és erkölcs dolga. A marhaszeletben minden személyiségtypus megtalálja azt, amire szüksége van: a szangvinikus azonosulással, a melankolikus és flegmatikus pedig kiegészítésképpen. Ahogyan sok értelmiséginek a bor a természet őserőihez visszavezető közvetítő anyag, úgy a marhaszelet is egyfajta megváltást hozó táplálék; ezzel álcázhatják a hétköznapiságból kiemelkedő szellemi képességeiket, és űzhetik el maguktól a vér meg a puha hús rituáléjával azt a természetlen sivárságot, amellyel állandóan vádolják őket. A tatár-bífsztek divatja például szintén ördögűző szertartás, nevezetesen a túlérzékenység meg a beteges alkattal romantikus összepárosításának távoltartására: ebben az ételben a csírázó anyag szinte minden megjelenési formája jelen van: a véres húspép meg a nyálkás tojásfehérje a lágy és eleven szubsztanciák valóságos tárháza, a szülés előtti állapottal kapcsolatos képek jelentésekben gazdag kivonata.

Akárcsak a bor, Franciaországban a marhaszelet is alapélelmiszer, és mint ilyen, sokkal inkább a nemzeté, semmint a társadalomé; nincs is az étkezésnek olyan színhelye, ahol jelen ne volna: vékonyan és cipótalpszerűen a hasáburgonya mellett az olcsó vendéglőkben; vastagon és szaftosan a jó nevű bisztrókban; szögletesen és lédúsán a hajszálvékonyra sült kéreg alatt a többszillagos éttermekben; a marhaszelet egyszerre része minden élethelyzetnek, a kényelmes polgári asztaltól egészen az aglegény bohém falatozásáig; egyszerre gyorsan fogyasztható, tápláló étel, a lehető legjobb párosítása a gazdaságosságnak és hatékonyságnak, a mitológiának és fogyasztása sokféle lehetőségének.

Ráadásul a marhaszelet a franciáké (annak ellenére, hogy a piacot elárasztó amerikai steak ugyancsak veszélyezteti egyeduralmát). Akárcsak a bor esetében, nincs is olyan étkezési alkalom, ami a franciának ne a marhaszeletet juttatná eszébe. Alig lépi át a határt, máris elfogja a nosztalgia, arról nem beszélve, hogy a külföld a marhaszeletet azzal a plusz tulajdonsággal is felruhazza, hogy elegánsnak számít, mivel – szemben az egzotikus konyhák látszólagos bonyolultságával – olyan fogás, amely nemcsak kiadós, de egyszerű is. Nemzeti kincs lévén, a marhaszelet együtt mozog a hazafias értékek árfolyamával: háborús időkben növeli ezeknek az értékeknek az ázsióját, a marhaszelet a francia katona húsa

és vére, elidegeníthetetlen közvagyon, amely csak árulással kerülhet az ellenség kezére. Egy régi filmben (*Deuxième Bureau a Kommandantur ellen*)⁷ a hazafias plébános házvezetőnője ennivalóval kínálja a magát franciának kiadó német kémeket: „Maga az, Laurent? Jöjjön csak, elég ez a marhaszelet kettőnknek is.” Majd amikor a kémeket leleplezik: „Nahát! És én még megfelezttem vele a marhaszeletemet!” Így visszaélni az ember bizalmával!

Tekintve, hogy többnyire sült krumplival társítják, a krumplinak is jut valami a marhaszelet nemzeti dicsfényéből: a sült krumpli ugyanolyan nosztalgikus és hazafias étel, mint a marhaszelet. A *Paris-Match*-ből tudjuk, az indokínai fegyverszünet aláírása után „de Castries tábornok⁸ sült krumplit kért vacsorára”. Az indokínai veterán-szövetség elnöke ezzel egészítette ki az információt: „Sokan még mindig nem értik, hogy de Castries tábornok a fegyverszünet aláírása után miért pont sült krumplit kért vacsorára”. A veterán-szövetség elnöke szerint azt kellene megértenünk, hogy a tábornok kívánságára korántsem valamiféle földhözragadt alantás ösztön, sokkal inkább az újra megtalált francia etnikum szertartásos felmagasztalása a magyarázat. A tábornok nagyon is jól ismerte nemzeti jelképrendszerünket, tudta, hogy a sült krumpli a „franciaság” étkezési szimbóluma.

Választási fényképalbum

Egyes képviselőjelöltek portréfotóval díszítik választási szórólapjukat. A gesztus olyan meggyőző erőt tulajdonít a fotográfiának, amit nem árt alaposabban szemügyre venni. Legelőször is, a jelölt arcma személyes kapcsolatot hoz létre közte meg a választók között; a jelölt így nem csak programot javasol, ezzel egyidejűleg arckifejezést is kínál, azoknak a mindennapos választásoknak az összességét, amelyek egyfajta morfológiában, öltözködési stílusban és testtartásban fejeződnek ki. Mindezzel a fénykép nemcsak igyekszik visszaállítani a választások paternalizmusát, de az arányos választási rendszerrel szétzilált „képviselési” rendszert meg a törvényhozó hatalomnak a végrehajtó hatalommal szembeni túlsúlyát is kifejezi (mintha a jobboldal gyakrabban élne vele, mint a bal).⁹ Amennyiben a fénykép a nyelvi megkerülése, valamint sűrített kivonata mindannak, ami „elmondhatatlan” a társadalmi valóságban, antiintellektuális fegyver is egyben, és mint ilyen, arra való, hogy a szorosan vett „politikát” (más szóval a problémák és megoldások összességét) háttérbe szorítsa, szemben a jelölt „fizikai megjelenésével” és morális-társadalmi státuszával. Tudjuk, hogy ez a szembeállítás a poujade-izmus egyik nagy mítosza (Poujade a televízióban: „Nézzenek meg jól: pontosan olyan vagyok, mint Maguk!”).¹⁰

Mindebből az következik, hogy a választási fénykép valamiféle mélyebb tartalom, továbbá a politikai életre kiterjesztett irracionális elismerése. A jelölről készült fénykép ugyanis nem terveket közvetít, hanem az illető indítékait, családi körülményeit, mentalitását, szexuális vonzerejét, vagyis azt az életstílust, amelynek egyszerre terméke, mintapéldánya és cégere. Ezek a fényképeken a legszembeszökőbb a legtöbb jelölt társadalmi beágyazottsága, a családi, jogi és vallási normákban való látványos lubickolás, az olyan középosztálybeli javak örökölt kapott birtoklása, mint amilyen a vasárnapi nagymise, az idegengyűlölet, a sült krumplival tált marhaszelet, a felszarvazás komikuma, egyszerűval mindaz, amit ideológiának hívnak. Magától értetődik, a választási fénykép cinkosságot feltételez: a fotó – tükör, és ebből a tükörből a választó valami nagyon meghittet, valami

⁷ René Jayet és Robert Bibal 1939-ben (közvetlenül a háború kitörése előtt) bemutatott filmje, amelynek cselekménye az első világháború idején játszódik.

⁸ Christian de la Croix de Castries tábornok (1902–1991) a Dien Bien Phu-ban vereséget szenvedő francia csapatok főparancsnoka.

⁹ Célzás a IV. Köztársaság (1946–1958) politikai berendezkedésére.

¹⁰ Pierre Poujade (1920–2003) a IV. Köztársaság utolsó éveinek hírhedt populista politikusa.

jól ismertet tud kiolvasni, ebben a tükörben a választó valójában önmagát, önmaga retusált, felmagasztalt és az embertípus rangjára emelt képét ismeri fel. A választási fényképalbum pontosan ezt a felértékelést fejezi ki: a választó önmagát mint hőst látja viszont, a fénykép valójában arra szólítja fel, hogy önmagára adja szavazatát, vagyis arra, hogy az általa adott mandátummal egész lényét a képviselőre ruházza, és ezzel tulajdon „fajtáját” delegálja a képviselőtestületbe.

A képviselőtestületbe delegált embertípusokat illetően nincs túl nagy választék. Itt van, legelőször is, a társadalmilag kellőképp beágyazott embertípus, a kövérkés-szangvinikus tiszteletet parancsoló típusa (a közös listán induló „nemzeti oldalé”) meg az előkelően sótlan úriemberé (MRP-s listák).¹¹ Van másik típus is, mégpedig az értelmiségie (hadd tegyem hozzá rögtön, itt nem valóságos típusról van szó, hanem olyanról, amelyik csak fel van ruházva ezzel a jelentéssel): az értelmiségire valló ábrázatot a *Rassemblement national*¹² esetében sunyiság, a kommunista jelölt esetében „átható tekintet” jellemzi. Az ikonográfia mindkét esetben azt a jelentést akarja a választóra erőltetni, hogy egy gondolat meg egy akarat, illetve egy elképzelés meg egy cselekedet ritka egybeesésével van dolga: mintha a ráncos szemhéj alól kivillanó szúrós tekintet csodaszép belső látomásból merítené erejét, miközben egyetlen pillanatra sem téveszti szem elől az elhárítandó akadályokat, és mintha az eszményi jelölt csodálatra méltó módon törekedne arra, hogy a társadalmi idealizmust összekapcsolja a nyárspolgár empirizmusával. Az utolsó típus a „szépfíú”, ő kicsattanó egészségének és férfiasságának köszönhetően hordozza ezt a jelentést a választók szemében. Néhány jelölt, kiváló érzékkel, egyszerre két típusra is rájátszik: a szórólap egyik oldalán híres filmszínész, a haza megmentője (egyenruhában), a másikon pedig érett férfi, felelős honpolgár, aki kis családját terelgeti maga előtt. A típus morfológiája gyakran világos jelentésű attribútumokkal van felruházva: jelölt gyerekei körében (a gyerekek – mint minden fényképezőgép elé állított gyerek Franciaországban – gondosan fésültek és ünneplőbe vannak öltöztetve), fiatal ejtóernyős felgyűrt ingujjban, kitüntetésekkal elhalmozott katonatiszt. Haza, hadsereg, család, becsület, tettekézség – a fénykép valósággal zsarol az általa sugalmazott erkölcsi értékekkel.

A fényképezéssel kapcsolatos konvenciókat egyébként is egy sor jel alkotja. A szemtől szembe fotózott portré a jelölt realista életszemléletét hangsúlyozza, főleg, ha a vesébe látó szemüveg sem hiányzik az arcáról. Az ilyen fénykép éleslátást, komolyságot, őszinteséget sugall: a leendő képviselő bátran szembenéz az ellenséggel, az akadállyal, a „problémával”. A gyakoribb félprofil viszont egy eszmény zsarnoki uralmát sejteti: a szempár méltósággal tekint a jövőbe, nem támad, hanem uralja és gondolataival megtermékenyíti a szemérmesen homályban hagyott messziséget. Csaknem minden félprofil felfelé tekint, az arc valamiféle természetfeletti fény felé fordul, ez a fény a jelöltet beszippantja, felemeli az emberiség magasabb szféráiba, a fennkölt érzéseknek abba az Olümposzába, ahol immár minden politikai ellentmondás megoldódott: algériai béke és algériai háború, társadalmi fejlődés és tulajdonosi haszon, magániskolák és a marharépa állami szubvenciója, a jobboldal meg a baloldal (amelynek ellentétét mindig „elavultnak” minősítik!) – mindez békésen megfér egymás mellett ebben a tűnődő tekintetben, amellyel a jelölt nemesen célba veszi a Rend rejtett érdekeit.

ÁDÁM PÉTER és KISS KORNÉLIA fordítása

¹¹ *Mouvement Républicain Populaire* (MRP) – 1944-ben alapított kereszténydemokrata centrum-párt. 1967-ben megszűnt.

¹² Pierre Poujade populista pártja.

BEKEZDÉSEK A TŰZKÚT REGÉNYÉBŐL

(Második rész)

Domokos Mátyás és Tüskés Tibor emlékének

Weöres a hatvanas évek elején a megjelenés komoly reménye nélkül állította össze *Áldozók* című gyűjteményét. A korpusz Fülep Lajos hagyatékában maradt fenn.¹ A dátum nélküli gépirat 85. oldaláig a szerző ceruzás számozása a lapok jobb felső sarkában található. Azt követően idegen kéztől folytatódik a 86-tól a 148-ig. A versek jelentős hányada a *Tűzkút*ban látott napvilágot (*Proteus; Zimzizim; Nehéz óra; Az áramlás szobra; Tang Minghuang császár vallomásaiból* stb.). Némelyik darabja csak a *Merülő Saturnus*ban jelent meg: *Kakuk Marci éneke* (később: *Kakuk Marci nótája*); *Kassák Lajosnak*. Akad olyan, amelyik még később. Az összeállításban előfordulnak cím- és szövegváltozatok. A *Három síremlékből* például *Három emlékmű* lett. A *Fairy Spring* a tervezetben még nem egységes kompozíció: az *Iffukor* („Ó, tavaszi játszadozás...”) a 11–12. oldalon szerepel. A *Familia* („Édes bogyót, csorgó húsu gyümölcsöt...”), amely *A család* címen 1949 áprilisában az *Új Időkben* volt olvasható, a 32-en. Weöresre amúgy is jellemzők az új összefüggésbe emelések, a módosítások, összevonások és a címvariánsok.

Fülep alighanem vegyes érzelmekkel fogadta az összeállítást. Weörest kiemelkedő költőnek tartotta, de fenntartásai voltak valóságérzékelésével és minőségérzékelével kapcsolatban. A hozzá látogató baráti, tisztelői kör beszélgetéseit többek között Fodor András forrásértékű naplójából, az *Ezer este Fülep Lajossal* két vastkos kötetéből tudjuk felidézni. Kiderül belőlük, hogy milyen közéleti, művészeti kérdések kerültek terítékre a Széher úton és a sétákon. 1963. október 10-én a következőket írta a Fülepnél töltött délutánról: „Weöres Sanyi a következő téma. Nem említette neki, hogy a Magvetőbe készül beadni kötetét. Persze fél megmutatni a kéziratot, melybe a »keményebb lettrista darabokat« (Sanyi kifejezése!) is beleapplikálta. Fülep tanácsolja: Csanádi Imre csak emelje ki ezeket, Sanyi nem fog miattuk késhegyig menően harcolni, ahogy most ígéri.”² A művészettörténész ezúttal tévedett. Weöres korábban több alkalommal tett kisebb engedményeket verseinek, köteteinek kiadása során. Akadnak köztük tanulságos, megmosolyogtató esetek is. Csupán néhányat említek. Fiatalon beleegyezett abba, hogy Füst Milánnak írt versében megszélidítse a „bár ifju volnék, hadd tegezzelek, / mint isteneket s ringyókat szokás” tagmondatokat. A *Nyugat*ban az enyhébb változat látott napvilágot, de *A kő és az emberben* visszatért az eredetihez. 1934-ben Várkonyi Nándor még elérte, hogy *Az üres szoba* kimaradjon első könyvéből, de a másodikban mind a húsz szakasz finomítás nélkül olvasható. *A teremtés dicséretében* nem szerepeltette a *Pastorale* című költeményt. El akarta kerülni, hogy emiatt támadás érje a Janus Pannonius Társaságot. A *Medúzában* már bátran vállalhata. Ilyés Gyulához szóló episztolájáról végképp lemondott. Hallgatott Sárközi György figyelmeztetésére; a félreérthető költői levél csak halála után jelent meg.

A tanulmány első része a novemberi lapszámunkban jelent meg.

¹ Weöres Sándor: *Áldozók*; MTAK Ms 4602/10.

² Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal II.*, Magvető, 1986, 199.

1963-ban azonban komolyan gondolta, hogy az általa válogatott anyagban az úgynevezett letrista versei is szerepeljenek. Nem látott sem esztétikai, sem más okot kihagyásukra. Már túl volt nyugat-európai útján, amikor a *Venus és Tanhusert* postázta Fülepnek. Ez később a *Merülő Saturnus*ban látott napvilágot. Egy ótestamentumi témájú versével kapcsolatban kételyeit is megosztotta. Dániel történetét a professzor ajánlotta figyelmébe. Nemigen bízott abban, hogy kötetébe beleferne, hacsak a kiadás nem húzódik el évekig. A leendő könyv címével is foglalkozott. Úgy érezte, hogy a felvetődő *Tüizes kemence* és a *Grádicsok éneke* nem illene az anyaghoz: „A főbb versek (Salve Regina, Magna Meretrix stb.) Máriának vagy Májának hódolnak, vagy vele perlekednek; ez is, amit most küldök, noha nem is tudom, ezt is beilleszsem-e, nem lesz-e túlsok a parádézó aktokból.”³ Más ötletei is voltak: *Áldozókő*, *Lángforrás*, *Lángkut* és *Égő kut*. Úgy érezte, nem baj, hogy nincs végleges megoldása, hiszen van ideje válogatni. Ez a levélrészlet azért meglepő, mert a párizsi *Magyar Műhely* szerkesztői már javában dolgoztak a *Tűzkút* kiadásán. Weöres nyilván nem árulta el, hogy nyugat-európai látogatása során kötetének anyagát Nagy Páléknál hagyta.

Hogy ennek mi volt a mozgatórugója? Mi történt pontosan? Hogyan jelent meg a párizsi és a budapesti *Tűzkút*? Nagy vonalakban tudhatjuk, de akad néhány ellentmondás. A részletkérdések közül több is tisztázásra vár. Hallgassuk meg (olvassuk el) a tanúkat. Szász Béla így írt erről Gömöri Györgynek 1966 telén: „Weöres Sanyi mesélte, hogy [...] elküldte köteté anyagát Illés Endrének, aki erre felbízta. Néhány hónap múlva kéziratát egy sor írás nélkül (mégcsak egy magyarázkodó telefonbeszélgetésre se hívták fel), visszakapta – postán. Időközben bizonytalapogatóztak a kiadói főigazgatóságnál, ez meg a pártnál. Itt döntöttek, és Illés restellte ezt Sanyi tudomására hozni. Így működik a cenzúra.”⁴

Domokos Mátyás úgy emlékezett vissza, hogy Weöres kéziratát ő mutatta meg Illés Endrének, tőle kapta vissza, és adta át a költőnek. A Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója Szabolcsi Miklóstól várt igenlő bólintást. Alighanem az ő „kijózanító” lektori véleményét vette figyelembe, amikor elutasította a kiadást.⁵ Domokos Mátyás a *Leletmentés* című kötetben Parancs Jánossal folytatott beszélgetést a talányokról. Ebben – név nélkül – közölt is egy lektori elemzést. Az összeállítás akkor még az *Átváltozások* címet viselte. Ilyen néven Weöres nem adott ki könyvet. Rövidesen 30 szonettjének cikluscíme lett a *Tűzkút*ban. Az 1963. február 20-án keltezett írás szerzője megállapította, hogy a versek világképe ellentmond az irodalompolitikai felfogásnak. Általános pesszimizmust árasztanak, kifejezőmódjukban rendkívül ezoterikusak. Ugyanakkor elismerte, költői erejük európai méreteken is jelentős. Úgy vélte, a kötet legfeljebb gondos mérlegelés után, alapos kiadói előszóval, korlátozott példányszámban adható ki.⁶

Parancs János szerint Weörest és Károlyi Amyt Gara László (1904–1966) mutatta be a párizsi *Magyar Műhely* munkatársainak. A műfordító, szerkesztő előbb 1924-től, majd 1956-tól élt Franciaországban. Több kötetet gondozott; Illyés Gyuláról könyvet írt; számos magyar klasszikus átültetését kezdeményezte. Adytól, József Attilától, Kuncz Aladártól, Németh Lászlótól, Szabó Magdától maga is fordított. Weöres Sándornak korábban Ottlik Géza ajánlotta Garát. A tanácsot megfogadta; bemutatkozó levelével 1961 őszén jelentkezett, és írásokat küldött neki. Köztük volt a *Halottaskönyv*, a *Három síremlék* és a *Terra Siggillata*. (Utóbbi kettő a *Tűzkút*ban jelent meg.) Levelében többek között ez olvasható: „Kötött verseket is küldök; ha ezek közül valamelyikre esnék a választás, bármelyik fordítható akár szabad sorokban, akár próza-tömbökben, mert a tartalmi elem dominál bennük és külső formájuk lényegtelen. A *Salve Regina* tán mindeneddig legsikerültebb szülé-

³ Weöres Sándor Fülep Lajosnak, 1963. XII. 2. FülepLev. VII, 170–171.

⁴ Gömöri György: Egy Szász Béla-levél a cenzúráról, *Életünk*, 2006/10. 45–46.

⁵ Lócsei Péter: *Weöres-mozaiik*, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2014, 326.

⁶ Domokos Mátyás: *Leletmentés*, Osiris, 1996, 140.

sem; de más nyelvre fordítása, még a külső forma mellőzésével is, nagyon nehéz feladat, hosszas vesződség, volna-e rá vállalkozó?”⁷

Némi fekete humorral számolt be helyzetéről, terveiről. Mint írta, Magyarországon a kiadói penzumként ráért adagok átültetésén kívül alig jelenik meg tőle valami eredeti. Így nem kell elaprózódnia: több száz soros verseket írhat; sem a terjedelem, sem a határidő nem korlátozza.

1962-es, meghiúsult látogatásuk után egy évvel később sok segítséget kaptak tőle. Alighanem a bürokrácia útvesztőiben is számíthattak rá. Utazásuk fáradhatatlan motorja volt; találkozásaik egy részét ő szervezte meg. Gondoskodását 1963. december 4-én köszönték meg. Tények pontos említése nélkül ejtettek szót a hazatérés nehézségeiről. „Berekedt a torkom, most kezd fölengedni” – írta Weöres a visszazökkenésről.⁸ Hálás volt az ajándékba kapott könyvekért, és megígérte, hogy Dobossy László érkezése után nekiáll a francia versek fordításának. A *Magyar Műhely* különszámát és a *Tűzkút* kiadását nem hozta szóba. Ez alighanem azzal is magyarázható, hogy tartott levélváltásuk megfigyelésétől.

Következő üzenetében van egy talányos mondat: „Nem tudom, mik a kötetre vonatkozó kérdések, D. Laci nem tud róla.”⁹ Az önmagára és Dobossy Lászlóra utaló két tagadás sok mindennel lehet kapcsolatban. Elképzelhető, hogy teljesen közömbös. Jelentheti Weöres kiadatlan művét, talán Gara valamelyik küldeményét. Összefügghet egy általa szerkesztendő könyvvel vagy egy fordítói munkával. Akár a *Tűzkút* párizsi megjelenéséhez is köze lehet.

*

Nagy Pál 1956-ban hagyta el Magyarországot. Életének meghatározó fordulatról, franciaországi tanulmányairól, irodalmi terveiről, a *Magyar Műhely* alapításának körülményeiről, nehézségeikről gazdag dokumentációjú kötetében számolt be.¹⁰ A költő, író, szerkesztő Nagy Pált előbb az *Életünk* klubjában rendezett *Magyar Műhely*-esten (Szombathely, 2000. szeptember 22.), később a Csokonai Társaság háromnapos rendezvénysorozatán (Hévíz, 2016. október 5–7.) kérdeztem folyóiratukról, Weöres Sándorról és a párizsi *Tűzkútról*. Párbeszédünk fontosabb részleteit idézem:

Nagy Pál: Weöres Sándorral való ismerkedésem nem a személyes találkozással, hanem a versekkel kezdődött. *A hallgatás tornya* barátaink révén kijutott hozzánk, Párizsba. Láttuk, hogy milyen kivételes költészet az övé. A válogatás is nagyszerű volt. De rosszul mondom. Még egri főiskolás koromban egy antikváriumban vettem meg a *Hideg van* kötetet; aztán a *Medúzát*. *A hallgatás tornya* a következő nagy találkozás volt.

LP: Miképp jelentkezett Weöres Sándor?

NP: Weöres Sándor és Károlyi Amy már 1962-ben is jött volna, de akkor valami félrecsúszott. Akkor tehát nem találkozhattunk. Egy év múlva már többször is. Weöres Sándor unokahúgát, Hannát Bajcsa András építész vette feleségül. Bandi pécsi származású, nagyon tehetséges fiú, nálunk körülbelül tíz évvel idősebb jó barát volt. Írt, rajzolt, fordított. Úgy emlékszem, az ő strasbourg-i lakásán beszélgettünk először Weöresékkal. Sanyikának volt egy nagyon szép verse, egy régebbi írása Hannáról. Ennek Cina aláírású kéziratát kölcsön is kaptunk; a *Magyar Műhely* Weöres-különszámában közöltük. Mozaikszerűen jutnak eszembe az emlékek. Várkonyi Nándor és Kozocsa Sándor is küldött leveleket, másolatokat. Ezekből válogattunk. Emlékszem egy párizsi képre. Weöres Sándor és Károlyi

⁷ Weöres Sándor Gara Lászlónak; 1961. november 30.; Weöres Sándor és Károlyi Amy levelei Gara Lászlónak, *Jelenkor*, 2003/3, 247.

⁸ Weöres Sándor Gara Lászlónak; 1963. dec. 4.; *Jelenkor*, 2003/3, 250.

⁹ Weöres Sándor Gara Lászlónak; 1963. december 27.; *Jelenkor*, 2003/3, 251.

¹⁰ Nagy Pál: *journal in-time él(e)tem* 2, Kortárs Kiadó, 2002.

Amy ülnek egy St. Michele-en lévő kávéházban Gara Lászlóval, Kibédi Varga Áronnal és Sipos Gyulával, a kitűnő kritikussal. Ebből Sanyika fotóját nagyítottuk ki. Ez volt az első ilyen különszámunk, utána még jött a Kassák-, a Füst Milán- és az Erdély Miklós-válogatás. Visszatérve rá, Sanyika kihozta Párizsba a *Tűzkút* megszerkesztett anyagát. Ezt Magyarországon egyetlen kiadó vezetője sem merte vállalni. Burzsoá, dekadens és más hasonló jelzőket aggattak rá. Mondanom sem kell, teljesen méltatlanul. A hollandiai Mikes Kelemen Kör, a legrégebben működő nyugat-európai magyar értelmiségi kör anyagi segítségével ezt a kötetet 1964 elején megjelentették.

LP: Lehet-e tudni, hogy miért a *Magyar Műhelynek* szánta a gépiratot?

NP: Hogy pontosan miért, nem tudom. Mi mindenesetre szorgalmaztuk, felajánlottuk a kiadást. A részleteket tőle kellett volna megkérdezni. '62-től jelentettük meg a *Magyar Műhelyt*, volt nyomdai, szerkesztői gyakorlatunk. Annyira akarta ezt Sanyika – tudod, őt csaknem minden közelebbi ismerőse így hívta –, hogy saját kezű nyomdai utasításokat jegyzett fel a lapokra. Odaírta a nyomdász számára, hogy ezt vagy azt a szöveget, címet milyen betűvel szedje. Természetesen tisztában volt azzal, hogy a magyar hatóságok számon kérhetik rajta a párizsi kötetet. Mindenképpen rossz pontot jelentett volna neki. Előre megbeszéltük, ha kell, nyilatkozatot ad ki arról, hogy itt kalózkidadás történt. Nekünk csak megmutatta a verseket. Szó sem volt kiadási szándékról. Amikor hazatért, az illetékesek neszét vették, hogy a *Tűzkút* megjelenőfélben van, akkor meg is történt, amitől tartottunk. De szerencsére nem volt komoly retorzió.

LP: Azt hadd kérdezzem meg, hogy hol jelent meg a kötet. Az ugyanis szerepel benne, hogy Babocsay Lajos képe van a címlapon. A Hollandiai Értelmiségi Kör támogatása is olvasható, de a nyomdát nem nevezték meg.

NP: Münchenben nyomtattuk. Jászai Géza barátunk és Juhász Vilmos író, irodalomtörténész segített bennünket. Joseph Deschler nyomdáját nem tüntettük fel a könyvben.

LP: Mekkora volt a példányszám?

NP: A nyugati magyar kiadványok szinte kivétel nélkül kis példányban készültek. A *Tűzkútból* emlékeim szerint vagy másfél ezret adtunk ki. Egy részét sikerült Magyarországra is eljuttatni. Küldtünk Angliába, Hollandiába meg a többi nyugati országba is. Azt nem tudom, hogy a határon hányat foglaltak le. A *Magyar Műhely* egy része sem érkezett meg a címzetekhez. De Sanyika valahogy megkapta. A megjelenés után nyilatkozatra kényszerítették, és ő pontosan olyan szöveget adott, amilyenben korábban megállapodtunk.

LP: Ez a tiltakozás az *Élet és Irodalomban* jelent meg, később Domokos Mátyás is közölte a *Magyar Orpheusban*.

NP: Igen. Azt nehezményezem, hogy Domokos Mátyás nem írt a szöveg után egy tájékoztató, szerkesztői jegyzetet. Ezt elmondtam, vagy talán írtam is neki. Később a Magyarországra visszatért Parancs Jánossal közölt egy tisztázó beszélgetést erről. Egyébként akkoriban az irodalmi élet jó része tisztában volt a dologgal. Alighanem értették, hogy Sándor így tudta magát menteni. Mivel titok vette körül, volt néhány félreértés, belemagyarázás. Sokan féltették Sanyikát. A kellemetlenkedő visszhangok hamar elmúltak, mivel amikor a hatalom megtudta, hogy nálunk nyomdában van a *Tűzkút*, akkor viharos sebességgel, egy szó kihagyásával megjelentették Budapesten is.

LP: A *Köszöntés* egyik mondatából a „talán” szót húzták ki.

NP: Ez a kikényszerített rövidítés bizonyította a cenzúra létezését. Eltorzították a mondat, a bekezdés, sőt az egész bevezetés értelmét. Mi kaptunk olyan híreket is Magyarországról és közvetett forrásokból is, hogy a hazai *Tűzkútból* alig került forgalomba. Persze ennek nem tudtunk utánajárni.

LP: Hivatalosan 4000 példányban jelent meg. Elképzelhető, hogy legalább egy ideig raktáron tartották. Viszonylag sok ismertető jelent meg róla. Persze némelyikben nem volt köszönet. Hogy alakult a *Műhely* és Weöres kapcsolata?

NP: Nem sokkal a *Tűzkút* után jelent meg a róla készült különszámunk. Még Párizsban beszélünk neki erről. Először el akarta hátrítani, nem szeretett volna feltűnést. Mi győzködtük arról, hogy nem emlékművet akarunk állítani. Nem dicshimnuszokat, közhelyeket puffogatni, hanem elemezni, értékelni szeretnénk. Pótolni azt, amit otthon kellett volna megtenni. Ebbe aztán belement. Akadt azonban valami fenntartása Várkonyi Nándor tanulmányával kapcsolatban. Ez a pécsi éveiről szólt. Szerencsére időben elsimult. Semmiféle gond nem volt. Rendszeresen találkoztunk. Jártak nálunk később is. Több levelüket, képeslapjukat őrzöm; bár az évtizedek alatt némelyiknek nyoma veszett. Emlékszem, olykor az ő kérésére küldtünk a *Tűzkútból* olyanoknak, akik foglalkozni akartak vele, vagy fordítottak belőle. A Petőfi Múzeumnak adtam át a Weöresékkal kapcsolatos és a *Magyar Műhelyre* vonatkozó anyagot. Ha érdekel, nézd át őket! Sok mindenkit jelentettünk meg. Róluk is, tőlük is hoztunk írást. Nem köteleződtünk el senki mellett kizárólagosan. De sértődésről vagy félreértésről szó sem volt.

*

Nagy Pálnak utólag is köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a PIM-nek átadott kéziratokra. Hálával tartozom azért is, hogy megajándékozott a párizsi *Tűzkút* dedikált példányával. Idézett mondatainak egy részét mindenképpen árnyalniom kell. Különösen azért, mert beszélgetéseink után több dokumentumot is megismertem. A korabeli bírálatok, ideológiai kinyilatkoztatások elgondolkodtattak. Föltételezem, hogy Weöres nem akart fölösleges kockázatot vállalni a *Tűzkút* nyugati kiadásával. Bármennyire szeretne volna megjelentetni a kötetet, nem sejtette a hazai következményeket. Versei akadozva – az említett visszhangok közepette – nyilvánosságot kaptak Magyarországon. A „kalózkidás”, az engedély nélküli megjelenés csak árthatott neki. Ugyanakkor tény, hogy a kötet gépiratát magával vitte nyugat-európai útjára.

A Nagy Pál által említett és a PIM-ben őrzött 8 oldalas xerox másolat egy gépiratról készült. Rajta Weöres Sándortól és egy másik személytől származó jegyzet és kiegészítés olvasható a *Tűzkútról*. Az első oldalra a költő felírta: „oldalanként 40 sor soronként 65 betű”; utána nyomdatechnikai utasítások és a tartalomjegyzékhez tartozó filológiai, prozódiai megjegyzések szerepelnek. Több vers megjelenési adatát is rögzítette. Minden bizonynyal emlékezetből, ugyanis az adatok némelyike pontatlan. Ezek természetesen a párizsi és a budapesti kiadásból is kimaradtak. A Weörestől származó autográf megjegyzésekből néhány jellemzőt idézek. A / jel előtt a gépirás, a / után – dőlt betűvel – a költő kiegészítése szerepel. A [...]ben néhány adatot pontosítok.

Teiresias szavai a Narcissus drámában / kurzív

Ungvárnémeti Tóth László / kurzív nagybetű

Graduale / majusc. itt-ott rímes szabadvers

Ablak / És [Stella („Ablak négyyszögében”): Élet és Irodalom, 1960/41, 2. A *Tűzkút*ban a *Graduale* első darabja. LP]

Sugárvirág / És [Az *Élet és Irodalomban* Álló alak címen: (1962/14, 2.). A *Tűzkút*ban a *Graduale* harmadik darabja. LP]

Arcom az arcán / Híd [Graduale, V., *Híd*, 1963/1, 6–7. A *Tűzkút*ban a *Graduale* ötödik darabja. LP]

Salve Regina / Jelenkor [Aubade címen; *Jelenkor*, 1962/4, 461. LP]

Terra Sigillata / És [Egy ókori költő epigrammáiból címen: *Élet és Irodalom*, 1963/8, 7. A *Tűzkút*ban: *Terra Sigillata – Egy ókori költő epigrammái*, LP]

Variációk Sevcsenko témáira / És [Sevcsenko emlékére címen: *Élet és Irodalom*, 1961/10, 7. A *Tűzkút*-ban a *Variációk Sevcsenko témáira* harmadik darabja *A kobzos* címen. LP]

Hommage a' Reverdy / *Híd Reverdy laza formái, tómondatai* [Az öttételes mű három része a *Kortársban* látott napvilágot: *Vízimalom, Tél, Befejezés* (*Kortárs*, 1958/2, 195–196. LP)]

Dob és tánc / *Híd Új Írás szabad vers dob-ritmus* [Új Írás, 1961, 3, 227.; *Híd*, 1963/1, 14–16. LP]

A holnap születése / *Vasi évk.* [A megjegyzés téves. Valójában az *Ez történt* (Szerkesztette: Palkó István, Szombathely, 1961, 13.) című antológiában szerepelt. LP]

Jelenlét / *Vasi évk.* [A megjegyzés téves. Az *Ez történt* című antológia 13. oldalán szerepelt. LP]

Anima / *Jelenkor* / 12 szonett, fordítható forma nélkül is [Psyché címen, helyesírási eltérésekkel; *Jelenkor*, 1961/1, 17. LP]

Fairy Spring / I. II. VII. megj. [I. *Koratavasz*, Új Írás, 1962/8, 83.; II. *Antik ekloga*, Új Írás, 1964/2, 148.; VII, *A család*, Új Idők, 1949/17, 268 LP]

Zimzizim / *Vasi szle* [A verset a *Vasi élet és irodalomban* közölte (Szerkesztette: Palkó István, Szombathely, 1957, 73.).

*

Weöres az anyagot elvileg Gara Lászlóra vagy a jóval régebről ismert Cs. Szabó Lászlóra is bízhatta volna. Talán próbálkozott is velük, csak lebeszélték, óvták? A bátorság szólhatott Nagy Pál és Papp Tibor mellett. És az említett nyomdai, kiadói gyakorlat. Úgy sejtem, Weöres valamilyen feltételhez, talán időkorláthoz köthette a párizsiak vállalkozását. Esetleg ahhoz, hogyan fogadják hazatérése után. Egy Cs. Szabó-levelből kiderül, hogy Budapestre érkezése után még próbálkozott az otthoni kiadással. A pontos részletek jó részét homály fedi. Az mindenképpen felvethető, hogy miután átadta a kéziratokat, a végső döntés nem (csupán) az övé volt. Az is tudható, hogy végül a *Magyar Műhely* szerkesztői vetettek véget a várakozásnak, ők határozták el a kiadást. Ezt bizonyítják azok a levelek, amelyeket Cs. Szabó László és Nagy Pál váltott 1963 őszétől. A *Tűzkút* megjelenését párhuzamosan haladt a tervezett Weöres-különszám előkészítésével. Időközben a BBC leadta a Weöressel Londonban felvett beszélgetést. Szerencsére nem volt miatta magyarországi retorzió. Cs. Szabó előzetesen tudott a párizsiak terveiről, a Weöres-számban az említett interjúval és egy írásának részletével szerepelt. 1963. október 13-án az alábbi számonkérést és tanácsot írta Nagy Pálnak: „Hazatérésem óta négyen tudakozódtak eddig: igaz-e, hogy a Magyar Műhely ki akarja adni Weöres Sándor verseskötetét? Valaki vagy valakik részéről indiszkréció történt, esetleg több is. Ti Maastrichtben lelkemre kötöttétek, az Istenért ne szóljak senkinek a tervről. Hallgattam is, mint a sír. De közben, amint látjátok, rájöttem, hogy az »egész város beszéli«. Nem teszek szemrehányást senkinek, de hogy valaki fecsegett, az bizonyos. Ha még csak egy kérdezte volna. De négyen egyetlen városban, ilyen rövid idő alatt!

Említett közös barátunk azt a hírt is hozta, hogy Sanyi szeptember 22-én benyújtotta kiadásra a kötetet. Ami persze, ha megadná nektek az engedélyt, semmit sem kell, hogy változtasson az eredeti terven. Alig hinném, hogy belemennek a csonkítatlan közlésbe, ő meg – ismeritek – nem megy bele semmiféle csonkításba. De még ha meghátrál is a kiadó, s elfogadja Sanyi feltételeit, az 1964-es kiadói terv már elkészült, a kötet tehát csak két év múlva jönne ki; ti könnyen megelőzhetitek. De kérek, emlékezzetek, hogy miben állapodtunk meg: előbb látni kell, hogyan reagálnak otthon a külföldi útjára s a tervezett Weöres-számra. Az első próba már javunkra dőlt el: nem esett bántódása, sőt úgy fest, hogy európai ünneplése megerősítette otthoni helyzetét.”¹¹

¹¹ Cs. Szabó László géppel írt levele a *Magyar Műhely* szerkesztőinek; „13. 10. 1963.” [Lelőhelye: PIM; egyelőre jelzet nélkül, LP] A magyar hatóságok ekkor már tudtak a kötet megjelenésének

Weöres visszaküldte beszélgetésük javított, kiegészített változatát, és a közlési engedélyt is megadta hozzá. Cs. Szabó ezt rögtön megírta Párizsba. A *Magyar Műhely* szerkesztőit biztatni, egyúttal óvni kívánta a *Tűzkút* megjelentetésével kapcsolatban: „nagyszerű vállalkozásba fogtatok, de óriási körültekintéssel s mindvégig az ő beleegyezésével kell eljárnotok, nehogy a lelketeken száradjon, ha valami baj szakad rá. Ha megvan, valamilyen bizalmas, de bizonyítható formában, az engedélye, nem kétlem, hogy hamarabb kijöttök, mint a Magvető, még ha elfogadják is teljes egészében a felajánlott anyagot.”¹² A következő üzenetek a korrigált interjúval, a *Magyar Műhely* különszámával és Cs. Szabó kötetével kapcsolatosak.

Nagy Pál válasza perdöntő bizonyíték. A kiadás lényeges információit tartalmazza. Azt mindenképpen, hogy mérlegelték a kockázatokat, és ők döntöttek a továbbiakról:

„Cs. Szabó László úrnak
48 Gloucester Mews
London W. 2.

[196]4 február 21

Kedves Laci Bácsi!

Hosszú tételődés és kb. tíz ember konzultálása után a szerkesztőség egyhangúlag úgy döntött, hogy a W kötetet késedelem nélkül megjelentetjük. Nem akarom annak a pár izgalmas napnak minden percét elmesélni, lényeg az, hogy a következő fő megfontolások vezettek bennünket:

– W-nek bántódása nem lesz. Meggyőződésünk. Túl nagy és túl gyerek ahhoz, hogy hozányúljanak. Senkinek sem érdeke. Politikai ügy lehetne belőle, ezt ma senki nem akarja.

– Jogi ügy nem lehet belőle. Egy nagy francia kézirat-közvetítő irodát kérdeztünk meg. A gyakorlati helyzet az, hogy mindkét fél szabadon lop, s amikor lehet, mosolyogva kijelentik, hogy csak »ön után, uram«. (Egy konkrét esetről is beszámoltak, amikor is egyik jónévű magyar írónk kihozta és nekik eladta regénye kéziratát. Hazamenet csak annyit mondtak neki: számár vagy, ha rajtunk keresztül csinálod, többet kapsz volna érte. – Ami persze nem igaz.)

– A kiadás rejt ugyan veszélyeket magában, azonban ezek semmivel nem nagyobbak, vagy kiszámíthatatlanabbak, mint akkor, amikor a kéziratot nyomdába adtuk.

A bekötött példányoknak holnap, vagy hétfőn kell megérkezniök. Azonnal küldünk Laci bácsinak.

A biztonság kedvéért egyelőre haza nem küldünk példányokat, vagyis nem zavarjuk a hazai kötet megjelenését. Könyvárusi forgalomba is később hozzuk.”¹³

Eközben Magyarországon folytak a könyvhét előkészületei. A napilapok előzeteseket közöltek a májusi rendezvénysorozatról. A *Magyar Nemzet*ben Zay László 1964. január 8-án számolt be az Írószövetség elnökségének vitájáról, a leendő programokról. Weöres nevét, kötetét nem hozták szóba.¹⁴ A *Népszabadság*ban újdonságként többek között Baranyi Ferenc, Benjámín László, Garai Gábor, Hidas Antal és Váci Mihály könyveit említették. A *Tűzkút* ebben sem szerepelt. A rövid hír annyit tartalmazott még, hogy a nyomdai kapacitástól függően esetleg két-három munkával bővíülhet a lista.¹⁵

tervéről és a Weöres-szám előkészületeiről. A Nagy Pál és Várkonyi Nándor közti levélváltást figyelték, ellenőrizték. Bizonyosan másokét is.

¹² Cs. Szabó László géppel írt levele Nagy Pálnak; „9. 11. 1963.” [Lelőhelye: PIM; egyelőre jelzet nélkül, LP]

¹³ Nagy Pál levele Cs. Szabó Lászlónak [Aláírás nélküli gépirat indigós másolata] Lelőhelye: PIM V. 6000/60/8. Egyelőre nem tudom, ki volt a kb. 10 konzultáló személy. Csak találgatni lehet, hogy melyik „jónévű” magyar regényíróról esik szó.

¹⁴ Milyen legyen az ünnepi könyvhét?, *Magyar Nemzet*, 1964. január 8., 4.

¹⁵ *Népszabadság*, 1964. február 11., 8.

Károlyi Amy számon kérő, indulatos üzenetet küldött Gara Lászlónak nem sokkal az után, hogy Weöres kötetét kiadták a párizsiak: „Monsieur, hallgat, mint a hal. Pedig jó lett volna, ha megszólal. Így túl későn jutott tudomásunkra, hogy S. kézirata, mit emlékül és kézirat gyanánt hagyott a Műhely fiataljainak, szóbeli megállapodás és írásbeli szerződés nélkül, S. tudta és akarata ellenére megjelent kint.” A folytatásban szorult helyzetükről, betegségükről, munkájukról szólt. Végül megjegyezte: „S. könyve itt heteken belül megjelent volna, egy betű változtatás nélkül – s most az egész leállítva. S nem is a megnemjelenés keseríti az embert (aki tíz évekig hallgat, megtanul az örökkévalóságban gondolkodni), de az egész izgalmas, belepusztulnivaló hercehurca. Ebből elég ennyi.”¹⁶ A levél második felében furcsa váltásra került sor: egy átvezető, együttérzést kifejező mondat után Károlyi Amy saját verséről és annak lehetséges francia fordításáról írt. Weöres Sándor egy szót sem ejtett a *Tűzkútról*. Mindössze ennyit tett hozzá: „Hálás szeretettel gondol Rád és ölel Sanyi.” Vajon hogyan értelmezzük a gesztust? Fáradság? Csalódottság? Összemosolygás a történetek után?

Az irodalmi levelek egy része indulatból születik. Nem ritka köztük a hirtelen felcsattanásról, sértettségről tanúskodó üzenet. Nehezen képzelhető el, hogy Károlyi Amy csupán ezt az egyet küldte volna. Alig hihetjük, hogy ne írt volna a *Magyar Műhely* szerkesztőinek. Feltehetően másokat is megkeresett, értesített. Vajon mit válaszolt Gara László? Miként nyilatkoztak a közelebbi-távolabbi érintettek? Sok titokhoz kerülneink közelebb, ha olvashatnánk a lappangó, kiadásra váró üzeneteket. Azok a beszámolók, híradások is segítenének, amelyeket Weöres és felesége ebben az időszakban kapott.

Károlyi Amy sorai is bizonyítják a párizsi kiadás elsőségét. Parancs János évekkel később így nyilatkozott Domokos Mátyásnak: „Én úgy tudom, lehet persze, hogy tévedek, hogy az itthoni kiadás végül is megelőzte a mienket. De hát ez nem is fontos. A lényeges az, hogy a magyar kultúrpolitikát sikerült rákényszerítenünk a kiadásra.”¹⁷ A Magvető-féle kötetrel kapcsolatban is kerülhetnek még elő dokumentumok. A *Tűzkút* magyarországi kiadását Csanádi Imre szerkesztette. Hagyatékában, illetve a kiadó „levéltárában” lehetnek olyan adatok, amelyek élesíthetik a képet.

Weöres Sándor nyilatkozata 1964. március 14. dátummal jelent meg az *Élet és Irodalomban*.¹⁸ Ebben többek között az szerepel, hogy verseinek gépirásos példányát párizsi kollégáinak olvasásra, esetleg szemelvényes fordítás céljára adta, nem kiadásra. Azt is közölte, hogy könyvére a Magvető Könyvkiadóval szerződést kötött. A kötet „teljesen azonos” (!) szövege már nyomdában van. Tiltakozásáról több korabeli véleményt találtam. Nagy Pál ezt írta róla Várkonyi Nándornak: „Van ugyan még egy kellemetlen ügyünk (W.S nyilatkozata az *és*-ben,) ezt azonban az ilyen kényszerű esetekben elengedhetetlen rezignált nyugalommal viseljük, azt hiszem W. is. Tudjuk, hogy a dolgok rendkívül komplikáltak, s azt tartjuk: a legfontosabb: senkinek baja ne legyen.”¹⁹

Cs. Szabó László Dévényi Ivánnak szóló leveléből kiderül, hogy nem csupán a tiltakozásról értesült, hanem a párizsiakra gyakorolt hatásáról is: „W. nyilatkozatára szükség volt. Nagyjából egyezik azzal, amit idekint vártak, egy kicsit még barátságosabb is. Meglepő, hogy bizonyos összefüggéseket mi mennyivel higgadtan ítélnünk meg, mint a hazaiak. A »megtámadottak«-nak nem esett rosszul a támadás, nem is vették annak – nem is az.”²⁰

¹⁶ Károlyi Amy és Weöres Sándor Gara Lászlónak, „Budapest, 1964. március 11.” *Jelenkor*, 2003/3, 252.

¹⁷ Domokos Mátyás: i. m., 145.

¹⁸ Weöres Sándor, Tiltakozás egy kalózkidás ellen. *Élet és Irodalom*, 1964. március 21., 3.

¹⁹ Nagy Pál géppel írt levele Várkonyi Nándornak; „1964 április 12” Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 66.1676. 8. 1.

²⁰ Cs. Szabó László írógéppel írt levele Dévényi Ivánnak; „13. 4. 1964”; PIM V. 4745/6/1-23

Időközben Weöres komolyan reménykedett a *Tűzkút* hazai kiadásában. Március végén ezt írta Pécsre: „Azt hiszem, nemsokára küldhetem sajtó alatt levő új kötetemet.”²¹ Ez a mondat csak a Magvető-féle könyvre vonatkozhatott.

1964. április 5-én Fodor András Hernádi Gyulával együtt kereste föl Weöreséket. Látogatásukról följegyezte: „Látjuk a Tűzkút hírhedt kalózkiadását, mely egy szó híján teljesen megegyezik az itthoni publikációval. Sanyi ugyanazzal a gyermek, tiszta, de kicsit magába forduló tekintettel néz, mint máskor, valamelyest mégis vidámabb.”²² Évtizedek múlva Czigány Lóránt az idézett mondatok miatt elmarasztalta a napló íróját: „Fodorék tájékoztatóságát legjobban Weöres Tűzkútjának »kalózkiadása« jelzi, amit Weöresnél lát. [...] Bejegyzéséből nem derül ki, hogy a Tűzkút párizsi kiadása jelent meg elsőnek, s ennek köszönhető, hogy a Pesten elfektetett Weöres-kötet nagy sietve napvilágot látott.”²³ Meg kell védenem Fodor Andrást. Aligha volt egyedül, aki hitelt adott az *Élet és Irodalomban* közölt nyilatkozatnak. Honnan és mit tudhatott a párizsi és a budapesti kiadásról? Ismerte Weöres Sándor, Károlyi Amy véleményét. Ők visszafogottan beszélhettek nyugat-európai újtujukról, bizalmas ismerőseiknek, a hozzájuk látogató fiataloknak sem részletezték az esetleges „titkot”. Ha ezt tették volna, akkor a naplójában többször olvashatnánk a párizsiakról. Azt is figyelemre méltónak tartom, hogy Weöres néhány hónappal később egy magánlevélben is úgy említette, hogy a *Magyar Műhely*-féle *Tűzkút* bejegyzése nélkül jelent meg. Ráadásul nem egy megbízhatatlan, esetleg gyanús idegennek, hanem atyai barátjának, Várkonyi Nándornak írta a következőket: „Ha tanulmányod megjelenne, ebben semmi veszélyt sem látok. A Tűzkúttal kapcsolatos bonyodalom elsimult, hiszen a párizsi kiadás tudtom és szándékom nélkül történt.”²⁴

Cs. Szabó a kötet és a *Magyar Műhely* különszáma után is aggódva figyelte a magyarországi eseményeket. Nagy Pálnak hallomásait és javaslatait is továbbította: „Megkaptam a könyvnapi kiadványok listáját, Sanyi könyve nincs rajta, nem szerepel többé előzetes hirdetésekben sem. Mit tudtok a kötet sorsáról? Tul sok rossz fát tett a tűzre a költő, Nyugaton felejtette a kéziratát, otthon erkölcstelen verset írt, amelynek a közlése végül is a szerkesztő nyakába került és így tovább. [...] Egy szót még Sanyi könyvéről. Ha már kiadtátok – okos volt-e, nem-e, most már ne vitassuk –, lássuk is a hasznát, terjesszéték jobban. Ugy értem: idekint. Kevesen tudnak róla s pár hete a Danubia is szóvá tette, hogy nem kapott példányokat. S ha lehet, hirdessétek. Ne rejtsetek véka alá a külföldi magyarok elől azt, amit az otthoni hatóságok már ugyanis birtokolnak. Sanyitól egyébként én sem kaptam hírt. Isten tudja, milyen állapotban van. Ha kitőlják a kötet otthoni kiadását, súlyos az anyagi vesztesége.”²⁵

Ezek szerint Cs. Szabó egyelőre nem kapott hírt a kötet hazai kiadásáról. A könyvhét előzeteseiben, mint ahogy a rendezvénysorozat későbbi méltatásaiban, valóban hiába keressük Weöres nevét és kötetét. A *Tűzkút* azonban – ha csendben is – megjelent. Weöres így dedikálta feleségének: „Bókusnak Rókus 1964. IV. 7.” Rövidesen a költő barátja, az *Arabeszk* című kép festője is bejegyezte a következőket: „Amykának köszönöm, hogy munkámmal a »védőburkolón« jelen lehettem. Kézcsókkal 1964. április 9. Illés Árpád”²⁶ Egyelőre nem tudom, Károlyi Amy miképp „járta ki”, hogy ez a kép kerüljön a borítóra.

²¹ Weöres Sándor autográf levele Várkonyi Nándornak; „1964. III. 29.” Magántulajdon

²² Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal*, Magvető, 1986, II., 241.

²³ Czigány Lóránt: *Nézz vissza haraggal!*, Gondolat, 1990, 111–112.

²⁴ Weöres Sándor Várkonyi Nándornak; „Bpest, 1964. nov. 2.” Magántulajdon.

²⁵ Cs. Szabó László írógéppel írt levele Nagy Pálnak; „25. 5. 1964.” [Lelőhelye: PIM; egyelőre jelzet nélkül. LP]

²⁶ Lócsei Péter: *Miről vallanak a könyvek?*, *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 2006/1, 80.

A *Magyar Műhely* és a *Magvető Tűzkútjával* kapcsolatban tovább hagyományozódott az a fordulat, hogy a két kiadás között mindössze egy szó eltérés található. Emellett azonban számos tagolási, helyesírási különbség fordul elő. Sajtóhibák is bőven akadnak mindkét-tőben. Tudomásom szerint ezekkel eddig nem foglalkozott a Weöres-filológia. Említésre méltó, hogy a párizsi kötet betűi szebbek, nyomdatechnikai megoldásai tetszetősebbek. Ott a *Graduale*; *A hang vonulása*; az *Átváltozások*; az *Intimus*; a *Profusa* cikluscímeket dőlt betűvel szedték. Ez az alcímek, belső címek többségére is vonatkozik (*Kazamatában*, *Intérieur*, *Paysage*, *Egry József*). A 15. oldalig a tagolás megegyezik. Utána a *Magyar Műhely* kiadása áttekinthetőbb, egységesebb. Eltérést jelent, hogy ott az *Átváltozások* 2-2 szonettje került egy oldalra, a *Magvető*nél ezek külön-külön szerepelnek. Ha lesz kritikai kiadása az életműnek, kiderül, hogy sok tucat egyéb eltérés található. Ezek java a mondatokon belüli írásjeleket, illetve a magánhangzók és a mássalhangzók hosszúságát érinti. Egy részük nem értelemzavaró, mindössze kisebb elírás, figyelmetlenség. A költő helyesírása sok tekintetben eltért az akadémiai szabályzattól. Ennek egyik magyarázata Weöres nyugat-dunántúli anyanyelvjárása, a másik a rím- és ritmuskényszer. Szinte biztosnak tekinthető, hogy a sietség miatt egyik korrektúrát sem látta. Néhány jellemző példát előbb a *Magyar Műhely*, aztán a *Magvető* kiadásából említek az oldalszámok megadásával:

	MAGYAR MŰHELY	MAGVETŐ
Köszöntés:	mégkevesebbé (7.) ítélőszékre (7.)	mégkevesbé (8.) ítélőszékre (8.)
Graduale V.:	bujkáló (15.)	bújkáló (16.)
Salve Regina:	igy (29.)	így (31.)
Terra sigillata:	ime (32.)	íme (33.)
Bartók Béla:	EKIVÜL (45.)	E KÍVÜL (46.)
	[Weöres „A NAGY VILÁGON EKIVÜL” sorban a <i>Szózatot</i> idézi. Vörösmartynál „e kívül” formában szerepel. LP]	
Dob és tánc:	és sziklája (58.)	éj sziklája (60.)
	[A párizsi kiadás hibás. LP]	
Hszi-csiün hercegnő:	tó <u>szine</u> (76.),	tó <u>szinte</u> (79.)
	[A <i>Magvető</i> kiadása hibás. LP]	
Rumba:	érttetni (124.)	értetni (141.)
	[A párizsi kiadás hibás. LP]	
	<i>Jelzés-szerű</i> (126)	<i>Jelzés-szerü</i> (142.)
	kettéágazó idő (126.)	szétágazó idő (142.)
Symphonie concertante:	s lenti (130.)	a lenti (146.)
	[A párizsi kiadás hibás. LP]	
	vendég-hölgyek (131.)	vendég hölgyek (147.)
	<i>Intimus</i> (91.)	<i>Intimusz</i> (107.)
	[Ettől a helytől kezdve a <i>Magvető</i> -féle <i>Tűzkút</i> tartalomjegyzékében kisebb csúszás található. A cikluscímet Szabolcsi Miklós és Rába György is a budapesti kiadás szerint idézte. LP]	
	<i>A kerti szék</i> (93.)	<i>A kerti szél</i> (109.)
	[Egyértelműen a <i>Magvető</i> kiadása hibás. Apró filológiai érdekességként jegyzem meg, hogy Rába György a hibás magyarországi kiadásból idézte a vers részletét <i>A magyar irodalom történetében</i> . ²⁷ LP]	

²⁷ *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. (6. kötet) szerk.: Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, 1966, 565–570.

A legmegtévesztőbb, szemet és fület sértő sajtóhiba a *Harminc bagatell* nyolcadik darabjában (*Török*) fordult elő. A Magvető kiadásában a kezdő sorokat felcserélték:

„nálad kopogok,
Még ma este
hegyek körülállnak,
nagy komondorok.” (137.)

Mindkét kiadás tartalomjegyzékében akadnak hibák, csúszasok, elírások. Közülük csupán egyet-egyét említek. A Magvető-féle *Tűzkút*ban tévedésből kétszer szerepel az *Ünnepélyes szónoklat* (176.). A párizsi kiadás tartalomjegyzékéből kimaradt az *Ablak az éjbe* című vers (160.).

*

Egy ideig a *Tűzkút* sem kapta meg a méltó visszhangot Magyarországon. Tudomásom szerint a napilapok közül csak a *Népszava* közölte róla egy rövid írást. A többiek figyelemét elkerülte a kötet. A G. Sz. L. szignójú szerző természetesen nem utalt a nyugati kiadás elsőbbségére, mint ahogy a *Magyar Műhely* vállalkozására sem. Az értékelésről a Weöres-szakirodalom megfeledezett; a költő bibliográfiájából is kimaradt. Emiatt közlöm: „Ügyszólván órára jelent meg ez a könyv, aznap, amikor országszerte hazánkban először a költészet napját ünnepeltük. S ez a tény mintegy jelképes is: költészetünk gazdag, sokszínű kórusából, a sűrűn megjelenő verseskönyvek áradatából nem maradhatott ki sokáig művével az a költő, akit már 15-20 év előtti kritikák a magyar szó egyik legnagyobb varázslójaként emlegettek. A *hallgatás tornya* című, idestova 8 éve megjelent gyűjteményes kötete óta Weöres csak elszórtan publikált, s a verskedvelők táborának újoncai e szétszórt verseiből nem sokat tudhattak meg róla. Hozzá kell tennünk: e kötet olvasója is helyesen teszi, ha előzőleg megismerkedik a költő eddigi életművével; ítélete így lesz egyértelműbb, biztosabb. A *Tűzkút* mintegy összefoglalása, betetőzése e sajátostehetségű, irodalmunkban a maga nemében egyedülálló költő kísérletezéseinek. A látszatra szenvtelen, hidegen csillámló sorok mögül belső tüzek melege csap meg: az emberi élet értékeinek aggódó féltése, szépségének és értelmének meggyőződéses hirdetése. A kuriózumoknak tűnő verseken s a gátlástalan játékoságon túl ezt olvassuk ki Weöres új könyvéből éppúgy, mint egész eddigi művéből.”²⁸

Szabolcsi Miklós az *Élet és Irodalomban* szólt a kötetéről. Írásának bevezetőjében cáfolni kívánta, hogy Weöressel mostohán bánt a marxista kritika. Saját egykori bírálatára is visszautalt. Ismét szóba hozta a költő személye és költészete körül szövődött makacs mítoszokat, legendákat. Ezután tette fel a kérdést: vajon változott-e az elmúlt években az alkotó világképe és költészete? Kedvező módosulásként említette, hogy bizonyos tekintetben „emberközeli” lett. Példaként az „*Intimusz*” és a „*Profusa*” ciklusok oldott személyességét hozta. Elismerte verstechnikáját, stílussteremtő képességét, nyelvének páratlan gazdagságát, de elmarasztaló ellenpontként hosszan fejtegette zártabbá váló mítoszait, érthetlenségét, miszticizmusát, szélsőséges irracionálisizmusát. A *Magyar Műhely* Weöres-számát természetesen nem említette, de kétségtelenül az ott megjelent gondolatokra is reflektált írásának befejező részében: „Legendákról és mítoszokról beszéltem; van egy másik Weöres-legenda, amelyet itthon is, az emigrációban is ápolnak: eszerint ő a mi legeurópaiabb költőnk, sőt az egyedül igazi európai, aki lépést tart az európai áramlatokkal, s akit felmutathatunk a világnak szűk-provinciális irodalmunkból.” Az egyik oldalon

²⁸ G. Sz. L.: Weöres Sándor: *Tűzkút*. *Népszava*, 1964. április 25., 2.

rokonította a nyugati irracionális misztika képviselőivel, a másikon el is választotta tőlük: „De mi éppen azért tiszteljük, amennyiben más, mint ezek: nem gondolataiért, hanem gondolatai ellenére tartjuk nagy költőnek...”²⁹

Magyarországon nem lehetett nyilvánosan vitatkozni ezzel a véleménnyel. A bírálat szerzőjét Cs. Szabó László így jellemezte Nagy Pálnak: „Persze, hogy olvastam Szabolcsi elvtárs kritikáját Weöres Sanyi új könyvéről. Lehetne sokkal ártóbb és gonoszabb is. De ahhoz túl cinikus. Leharákol s aztán rádkacsint. Mit vártál, mit vártatok? [...] Nem ok nélkül vagytok kint Párisban, nem ok nélkül élek Londonban. A valóság, ha mélyére nézel, ugy igaz, ahogy a valóságtól elrugaszkodott vizionálók: Weöres Sándor vagy Pilinszky János látják.

Sanyi budapesti kiadását nem láttam. Hozzáférhetetlen. A Danubia most kapott választ Budapestről, az állami terjesztőtől. Levelükben beszerezhetetlennek van nyilvánítva a könyv.”³⁰

Következő levelében már örömet fejezte ki, hogy Weöres Sándor Ukrajnába utazhatott. Nem lett bántódása. De feddően nyomatékosította: „Mégsem szabad bátornak lenni a védtelen hazaiak bőrére. Ki hogyan értelmezi ezt: a maga lelkiismeretének a dolga.”³¹ Az intés aligha vonatkozhat másra, mint a *Tűzkút* kiadásának körülményeire.

*

A *Tűzkút* recepciója is jelzi az enyhülést. A külföldi kedvező vélemények (Nyéki Lajos, Bori Imre)³² mellett itthon is szabadabban lehetett szólni Weöres lírájának értékeiről. Bata Imre, Török Endre írásai mellett ugyan előfordultak kevésbé bátor, illetve a marxista sorvezetőt követő vélemények, de az összkép így is kedvezőbb.³³ Weöres versei, műfordításai szabadabban megjelenhettek. Az *Élet és Irodalom*ban rövidesen Réz Pál készített vele interjút.³⁴ Utazásai elé is kevesebb akadály gördült.

*

A diktatúrák kelleetlenül néznek szembe a valósággal; önmaguknak is hazudnak. A Kiadói Főigazgatóság főelőadójának belső tájékoztatója a kódosítás példájaként említhető. Az irodalompolitikai vitákról azt jegyezte meg, hogy azok elsősorban a polgári ideológia alapján álló művekre vonatkoznak: „Főleg az individualizmus, a pesszimista életérzés, a szexuálmoralizálás összeegyeztethetetlen a mi elveinkkel.”³⁵ Kijelentette: a vitákat elvi alapon, nem adminisztratív módszerekkel folytatják. Sok esetben lehetővé teszik, hogy az el nem fogadott műveket írójuk a törvényes keretek között külföldi kiadóhoz juttassa el.

²⁹ Szabolcsi Miklós: Weöres Sándor új versei, *Élet és Irodalom*, 1964. május 23., 3.

³⁰ Cs. Szabó László írógéppel írt levele Nagy Pálnak; „4. 6. 64.” [Lelőhelye: PIM Egyelőre jelzet nélkül, LP]

³¹ Cs. Szabó László írógéppel írt levele Nagy Pálnak; „27. 6. 1964.” [Lelőhelye: PIM, Egyelőre jelzet nélkül, LP]

³² Nyéki Lajos: *Jelek a harmadik évezrednek. Weöres Sándor: Tűzkút*, Magyar Műhely, Párizs, 1964, 160 oldal, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1964. *Új Látóhatár*, 1964/4, 357–363.; Bori Imre: A Látomások költészete. *Híd*, 1964, 909–943.

³³ Török Endre: *Lírai mozdulat – a végtelenben. Kortárs*, 1964/12, 1993–1995.; Bata Imre: *Vers és logika. Weöres Sándor: Tűzkút. Kritika*, 1964/10, 54–56.; Simon Zoltán: Két mítosz. Gondolatok Weöres Sándor költészetéről a *Tűzkút* ürügyén. *Alföld*, 1964/8, 734–738.; Kulcsár János: Weöres Sándor: *Tűzkút. Életünk*, 1964, 3, 118–120.; Petrován Oszkár, „Én vállalkozni mertem!...”, *Életünk*, 1964/3, 120–124.

³⁴ Látogatóban. Réz Pál beszélgetése Weöres Sándorral, *Élet és Irodalom*, 1964/35, 12.

³⁵ *Írók poráron*. Sajtó alá rendezte: Tóth Gyula, MTA Irodalomtudományi Intézete, 1992, 261.

Névvel egyetlen példát sem hozott. Végül megemlítette, hogy Weöres Sándor *Tűzkút* című kötete egyidőben jelent meg a nyugati kiadással. Nem szólt arról, hogy ennek mi volt az oka.

A magyar kulturális politika vezetői fel akartak lépni azokkal szemben, akik vétettek a külföldi kiadással kapcsolatos rendszabályok (leginkább a cenzúra) ellen. Az engedékenységkel, a látszólagos belenyugvással precedenst teremtettek volna. Az sem volt mellesleg, hogy milyen súlyú, ismertségű alkotó követett el törvényszegést. A teljes tiltásnál és a látványos megtorlásnál hatásosabb eszköznek látszott az elhallgatás, a szűkebb körű figyelmeztetés. Erről viszonylag keveset tudunk; egy részükre csak következtethetünk. Kétségtelenül összefügg a *Tűzkút* párizsi megjelenésével az, hogy Timár István az *Élet és Irodalomban* szólt a magyar és a külföldi kiadási gyakorlatról. Mondanom sem kell talán, hogy nevek, címek nélkül. Jótékonyan óvta a szerzőket attól, hogy „bizonyos emigráns körök lapjaiban s egyéb kiadványokban” jogosulatlanul szerepeljenek. Határozottabban is figyelmeztetett: a rendelkezéseket megszegő alkotóknak vállalniuk kell a felelősséget. Az is előfordulhat velük, hogy kárt szenvednek, ha megkerülik a Szerzői Jogvédő Hivatalt. Ki örülne annak, ha művét megcsonkított formában, rossz minőségű kiadványként vehetné kezébe?³⁶

*

A párizsi irodalmi élet a magyarországi titkosszolgálatot is érdekelte. Különösen a meghívott írókra, költőkre, a rendezvényekre és a készülő számokra voltak kíváncsiak. A Weöres Sándort, Parancs Jánost, Papp Tibort és Ilia Mihályt érintők egy része Nagy Pál önéletrajzában is olvasható.³⁷

³⁶ Timár István: Magyar művek külföldi kiadása és a szerzői jogok védelme, *Élet és Irodalom*, 1964/47, 5.

³⁷ Nagy Pál: *journal in-time él(e)tem* 2, 169–174. Nagy Pál kötetei óta újabb dokumentum láttak napvilágot. A párizsi *Magyar Műhely* egyes számairól, rendezvényeiről, kiadott köteteikről, a meghívott magyarországi vendégekről bőséges információkat szerzett a titkosszolgálat: Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, 1–2, Noran Könyvesház, 2012.

AZ ÖRÖK VÁROS OLDALÁBAN

Csorba Győző Itáliája

Huszonhét évvel ezelőtt, 1991-ben, szép válogatást adott közre Csorba Győző verseiből a Baranya Megyei Könyvtár, *Egy eltűnt pécsi utcára* címmel. Ezzel köszöntötte az intézmény a könyvtárosként is maradandót alkotó költőt 75. születésnapja alkalmából. A Pannónia Könyvek sorozatban, Tüskés Tibor szerkesztésében megjelent kötet ajánló soraiból idézek: „Fél évnél hosszabb ideig nem volt távol szülővárosától. [...] Meglakta a város több házát, de változatlanul Pécsen él. [...] Költészetének központi élménye a környezethez, a városhoz, a természethez, a kerthez, a családhoz fűződő személyes emberi kapcsolat.”¹ Hozzáteszem: ez a „központi élmény” akkor is a lényege maradt Csorba Győző költészetének, amikor kötelessége vagy személyes kívánsága külföldre szólította. Ilyenkor új nézőpontból tekinthetett szűkebb hazájára, szeretett városára és családjára, s ez új inspirációkkal gazdagította költészetét is.

Élete során több országban megfordult, de aligha megalapozatlan az a feltételezés, hogy a legmaradandóbb élménye Itália volt. Kiváltképp az a közel öt hónap a Római Magyar Akadémián, mely 1947/48-ban adatott meg számára, a Kardos Tibor által kezdeményezett meghívást követően. Erről az öt hónapról egyébként újszólván mindent tudhatunk, Csorba római „följegyzéseinek”, illetve Csuha István forrásértékű publikációinak köszönhetően.² 1969 nyarán, amikor az Írószövetség küldöttségként egy teljes (nyári) hónapot tölthetett Rómában, több nyilatkozatából is kitűnik, valahogy nem találta sem a korábbi várost, sem az akadémiát. Öt évvel később felesége társaságában utazott az Örök Városba; az akadémia ekkor inkább csak elkerülhetetlen szálláshely volt számára.

Talán megengedhető, hogy írásomban elsőként Csorba Győző könyvtári jelenlétéhez kapcsolódó, személyes emlékeket idézzek, annak köszönhetően, hogy nyugdíjba vonulását követően, hadd mondjam így: a kollégája lehettem néhány évig a Baranya Megyei Könyvtárban. Ezt követően Csorba Győző „első Itáliájáról” írok, majd a másodikról is, nem utolsósorban Pintér Lászlónak köszönhetően, aki a családi gyűjteményből elővarázsolta és rendelkezésemre bocsátotta a költő 1969. júliusi „följegyzéseit”. Írásom olyan, Csorba Győző Itáliáját is érintő történések felidézésével zárul, melyek, mint látni fogjuk, egy fiatal olasz költővel való szarajevói találkozás „következményei”.

¹ Csorba Győző: *Egy eltűnt pécsi utcára*. Tüskés Tibor (szerk.), Baranya Megyei Könyvtár–Békés Megyei Könyvtár, Pécs–Békéscsaba, 1991. (Pannónia Könyvek) (A hátsó borítón olvasható ajánlásból.)

² Csorba Győző: *A város oldalában. Beszélgetések*. A kérdező: Csuha István. Jelenkor, Pécs, 1991; Csorba Győző: *Római följegyzések, 1947–1948*. (Részletek.) Jelenkor, 1996. november, 929–972.; Csorba Győző: *Római följegyzések, 1947–1948*. Csuha István (szerk.), Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2002. (Pannónia Könyvek)

Könyvtári beszélgetések

Azzal kezdem, hogy írásom címét, miként Csuhai István *beszélgetéseinek*³ a címét is, Csorba sokat idézett verse, *A város oldalában* inspirálta. De minek, kinek köszönhetem a jelen szöveg témáját? Mindenekelőtt magának a költőnek, hadd mondjam így, Győzőnek, aki a *beszélgetések* egy példányát a következő bejegyzéssel egyénítette számomra 1991. november 7-én: „Életem néhány sötét és világos pontját Boda Miklós barátom szeretetébe ajánlom.” Hogy életének egyik legvilágosabb pontja, ahonnan új nézőpontból tekinthetett szülővárosára, szűkebb lakhelyére és családjára, Itália volt, akkor vált egyre világosabbá számomra, amikor több éven át a társa lehettem, előbb a Pannónia Könyvek kiadói tanácsában, majd a megyei könyvtárban is.

Emlékeztetek arra, hogy munkájára, inspiráló jelenlétére legalább a hét egy napján, nyugdíjas éveiben is igényt tartott az intézmény. Amíg az egészsége engedte, élt is ezzel a lehetőséggel, s ebben veje, Pintér László segítségére is számíthatott. Mint mindenki, én is megtiszteltetésnek tartottam, ha alkalomadtán beinvitált a munkaszobájába, egy kis eszme-cserére. Érdeklődése esetemben az Örök Városnak is szólt, ahonnan nem sokkal előbb, 1984 derekán érkeztem haza Pécsre, miután, mint annak idején ő is, kereken öt hónapig, februártól júniusig lehettem a Római Magyar Akadémia lakója. Nem csak Rómában, más olasz városokban is mindenekelőtt Janus Pannonius nyomában jártam, s erre igencsak odafigyelt Csorba Győző, a kiváló Janus-fordító. Ő – tudjuk jól – nem csak Janust és nem is csak latinból fordított. Olyan olasz nevek is szerepelnek a műfordítói életművében, mint Rinaldo d’Aquino, Guido Cavalcanti, Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Giovanni Pontano, Angelo Poliziano, Alessandro Manzoni, Giuseppe Ungaretti és még sorolhatnám.⁴

1984. februári kiutazásom előtt néhány héttel sokat beszélgettünk Győzővel Janusról. Tanácsokat adott, miközben a lelkemre kötötte, nehogy csak a könyvtárakat és a levéltárakat bújjam, járjam a várost is, mert az élet, a mindennapok tanulmányozása a legizgalmasabb téma. (A Janus-kutatás meg kötelesség, tette hozzá megengedően.) Minderre *Simeon tűnődése* című kötetének 1983. december 7-én kelt bejegyzése is emlékeztet. Idézem: „Boda Miklósnak baráti szeretettel Janus Pannonius jegyében is.” A dedikált kötetben mintegy a beszélgetéseink folytatásaként olvastam a *Dohány-dolgok* című, a hetvenéves Kálnoky Lászlót köszöntő verset. Csorba köszöntője tulajdonképpen egy *régi és igaz* történet, mely az akadémia közelében, a Campo dei Fiori egyik „életes” mellékutcájában játszódik. Amikor négy év múltán, 1989 februárjában, mondhatni túlkoros ösztöndíjasként, ismét elindulhattam Itáliába, immár nemcsak Janus Pannonius, hanem a középkori pécsi egyetem története iránti érdeklődéssel, megint hozzá fordultam tanácsért. Ekkor ajándékozott meg egyik, általa muzeálisnak nevezett verseskötetével (*A szó ünnepe*, 1959) és ajánlásával, mely így szól: „Boda Miklós kedves barátomnak, könyvtári kollégámnak öleléssel: Csorba Győző, 30 éves késéssel, 89. jan. 18-án.” Nem volt véletlen a választása, hisz ebben a kötetben olvasható az *Olasz hangulatok* ciklus, vagyis az a kilenc vers, mely Győző első itáliai „jelenlétének” állít nem akármilyen emléket. Nem állhatom meg, hogy ne idézzem a csodálatos *Vers Rómából* záró sorait:

*Majd elmegyek innét, ismét hazatérek,
de bőröm alatt viszlek haza, Róma,
halk szöke folyód s a szelídke folyóra
hajlő dombot, a szűk utcák rácsozatát,
és ha a lélek*

³ Csorba Győző: *A város oldalában. Beszélgetések*, i. m.

⁴ Csorba Győző: *Kettőshangzat. Válogatott műfordítások*. Európa, Budapest, 1976; Csorba Győző, *a fordító*. Tüskés Tibor (szerk.), Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1998. (Pannónia Könyvek)

*perzsel, vagy ha világi ítélet
csap rám, öbleiden lelek újra hazát,
ó, Róma, szilárd anya-fészek.*⁵

Amikor a második utamról 1989 tavaszán hazatértem, alig vártam, hogy beszámolhassak Győzőnek a történekről. Ám mielőtt nekifoghattam volna, fellapozott egy odakészített Janus Pannonius-kötetet, és felolvasta, dehogyan olvasta, átélte a *Polycarpushoz* című verset, történetesen Vas István fordításában. Mindössze öt disztichon, kihagyás nélkül idézhetem:

*Jó, hogy megtértél latin földről, Polycarpus,
S meghallgatta az ég, íme, fohászádat.
Még jobb volna, ha eljőnnél hozzám, ha kibírnád
Hosszú utad végén még e rövidke utat.
Akkor egész nap csak szavadon csüggnék figyelemmel,
Míg te mesélsz a nagy út furcsa kalandjairól.
Mit láttál odalent? Mi világ van? Merre utaztál?
Mondd el a városokat, mondd el az embereket!
Ó, ha a léha remény nem játszik szomjú szívemmel,
Benned egész Rómát zárja magába karom.*

Győzővel együtt érzékenyültem én is, mert megsejtettem, hogy „előadásában” tulajdonképpen az ő immár kielégíthetetlennek tűnő Itália-vágya ölt testet. Hogy Kosztolányi György (alias Polycarpus) megszólítása az akkor már pécsi püspök Janus által mintha az ő személyes kívánságát is tükrözné. Elmondhatom, hogy életem *beszélgetések Csorba Győzővel* „című” fejezete mindmáig eleven, bármikor előhívható emlék számomra. Példa erre Méhes Károly egyik, nekem nagyon jóleső írása is 2012-ből, melyben azt a mondatot emeli ki beszélgetésünkből, hogy a könyvtárban Győzővel „többet beszélgettünk Janusról, mint a könyvtár dolgairól.”⁶

Mindez még a Megyei Könyvtár korábbi székhelyén, az Apáca utcai műemlék-épületben történt. Az intézmény, mely 1996 óta (méltán) Csorba Győző nevet viseli, 2010-ben új székházba költözött, együtt a Tudományegyetem Központi (és egyik kari) Könyvtárával. Ekkor még Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár volt a hivatalos neve, ma már (a helyi, illetve területi feladatkörre való utalás elhagyásával) Csorba Győző Könyvtárként tevékenykedhet. Portrészobra is átköltözött a Tudásközpontként ismert új épület parkolójának szomszédságába, bár talán megférne az Apáca utcában is, a Babits-szobor vonzáskörében. Innen „szemezhetne” egykori munkahelyével, s mindmáig kitaró emléktáblájával is.

Az első Itália-élmény

Csorba Győző mindössze 31 éves volt, amikor 1947. október 12-én vonatra szállt, és elindult Rómába, hogy eleget tegyen Kardos Tibor, a Magyar Akadémia 1946-ban kinevezett igazgatója, az Erzsébet Tudományegyetem egykori hallgatója öt hónapra szóló meghívásának. Ez a meghívás, mint ismeretes, Janus-fordítók toborzása szándékával, vagy inkább ennek ürügyén történt. Csorba Győző esetében mindenesetre „jó lapra tett” Kardos Tibor, erről tanúskodnak a későbbi Janus-fordítások.

⁵ Csorba Győző: *A szó ünnepe*. Magvető, Budapest, 1959, 44–47.

⁶ *Új Dunántúli Napló*, 2012. febr. 14.

1947-ben, kiutazása évében idehaza már elindultak a fordulat évébe torkolló, 1948-ban kiteljesedő és mind érzékeltetőbbé váló változások. Az orosz és kommunista befolyás erősödése a kultúra területén is mind érzékeltetőbbé vált, s ez elől – a városi könyvtár akkori vezetőjeként – nem térhetett ki „csak úgy” Csorba Győző. Korábbi hivatali főnöke a városnál, Boros István, az 1946-ban újból hivatalba lépett főispán, igyekezett bevonni őt a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság általa vezetett pécsi szervezetének a munkájába. Csorba részvétele csakis a szorosan vett kultúra területére korlátozódott, amint ezt ekkori publikációi is bizonyítják.⁷ Amikor 1948 tavaszán ismét hazai földre lépett, későbbi nyilatkozatai szerint már semmi se volt a régi. A vele interjút készítő Csizsár Mirella írásából idézek: „Én március első napjaiban hazajöttem, mert öt hónapra szólt a meghívásom. Takáts Gyula, Klaniczay Tibor, Weöres Sándorék még maradtak. Weöres Sándor aztán nagyon nehezen is jött vissza, hiszen ez volt az úgynevezett fordulat éve, és hát ennek a fordulatnak nem örült túlságosan, hiszen az ő költészete nem felelt meg Rákosi igényeinek. És voltunk így jó páran.”⁸

Hogy rövidebb-hosszabb ideig kik voltak a társai Rómában és a különböző „csillagtúrákon”, arról számosan írtak már. Itt csak Weöres Sándor, Károlyi Amy, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Takáts Gyula és Takács Jenő nevét említem. Az akkor még egyetemista Klaniczay Tibor, a későbbi egyetemi tanár, akadémikus, intézetigazgató neve is ide kívánkozik. Az ő olasztudását, helyismeretét igencsak „díjazta” az illusztris római társaság.⁹

Csorba Győző öt olaszországi hónapjából mintegy három és fél hónap jutott Rómára, és másfél hónap az onnan kiinduló országjárásokra. Ez utóbbiak megállóhelyei Lazio tartományban Viterbo, Albano és Nemi, Toscanában Firenze, Siena és Arezzo, Umbriában Perugia, Assisi és (Terni közelében) Piediluco, Campaniában Nápoly, Pozzuoli és Pompei, Szicíliában Catania, Siracusa, Agrigento és Taormina voltak.¹⁰ Az idézett helyneveknél jóval többet elárulnak a történekről a *Római följegyzések*; ezekhez nem könnyű bármi érdemlegeset hozzátenni. Én Szicíliával, ezen belül Cataniával próbálkoztam; az ottani irodalmi délután, magyar szereplőkkel, köztük Csorba Győzővel, kiváltképp érdekelt. Költőnk idevonatkozó, 1948. január 21-én kelt feljegyzése mindössze a következő néhány mondat: „Ismét Catania. Tegnap d.u. irodalmi műsor a 13. sz. beli Ursino vár volt kápolna-teremben. A terem már nem őrzi a trecento-jelleget. A vár (ma múzeum) egyes részei még igen, pl. a bejáratától balra levő terem tiszta gót. Az est meglehetősen sikerült. Nem kellett belépődíjat fizetni, sokan voltak. F[olco] Tempesti szépen olvasta föl a verseket.”¹¹

A *Castello Ursino* egykori kápolnájában tartott irodalmi műsorról bizonyára a helyi sajtó is beszámolt, de a *Camene* (Múzsák) című, irodalmi, művészeti és tudományos folyóirat mindenképpen, amint erről a cataniai Tartományi és Egyetemi Könyvtár szívességének köszönhetően magam is meggyőződhettem. A szicíliai futurizmus egykor jelentős képviselője, Gesualdo Manzella Frontini (1885–1965) által szerkesztett lap 1947. januári számában helyszíni tudósítás ugyan nem szerepel, de egy kis magyar „antológia” igen, úgy mond Alessandro Weöres, Vittorio Csorba, Attila József, Giulio Illyés és Miklós Radnóti egy-egy versével, valamint „Laszlo Cs. Szabo” *L’Italia e i poeti d’Europa* című írásával.

⁷ Lásd írását a *Sorsunk* jubileumi számáról (1947. november)

⁸ Csorba Győző: *Római följegyzések, 1947–1948.* Csuha István (szerk.), 115.

⁹ Csorba Győző: *A város oldalában*, 122.

¹⁰ Csorba Győző: *Római följegyzések, 1947–1948.* Csuha István (szerk.), 28–29., 35–40., 59–70., 76–90.

¹¹ Uo., 63; Folco Tempesti (1912–?) műfordító, irodalomtörténész, a magyar irodalom és irodalomtörténet egyik legjelentősebb ismerője és közvetítője. *Új magyar irodalmi lexikon.* Péter László (főszerk.), III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 2072.

Csorba Győző *Nel villaggio* [Falun] című verse az összeállítás kezdőlapján olvasható, Francesco Nicosia és Tóth László fordításában.¹² A *Falun* 1947-ben, tehát az első római „kirajzás” évében jelent meg a *Szabadulás* című kötetben. Érdemes idézni, mert mintegy megelőlegezi Csorba klasszikussá emelkedő költészetét:

*Ködökből villantja felém
arcát másik magam.
Idegen táj ölén
kóválygok, nincs szavam
a végzetes ügyekre:
nagyobbá vált egy háztető, mint
az élet-halál örök ikre.*

*Íme, ember lettem újra én,
ember: hús, vér, velő –,
mik testem rejtékén
bújtak, most bújnak elő
a boldog ösztönök.
Ember lettem –, egy kicsit állat is:
a földért küszködök.*

*Csillagok ingó fényeit
taposták talpaim:
rossz vágyam égre vitt.
Itt, a szegénység halmain
bánom bűneimet:
bolond, aki a kézzelfoghatóról
a bizonytalanra vet szemet.*

*Friss táj, ha megfakulsz,
új tájakra szalassz,
éles tükkör, ha megvakulsz,
többé itt ne marassz:
legyek hússéggel ember,
ringassam a sáros földet
dédélgető szívémben.*

Az 1947/48-as római „kirajzás” idején a Via Giulia csodás palotájában lakó meghívottak élete nem lehetett zavartalan, jóllehet az úgymond jogtalanul beköltözöttek eltávolításának folyamata, s kivált a Palazzo Falconieri második emeletén elhelyezkedő egyházi intézmény, a ma is ott működő Pápai Magyar Intézet eltávolításának a kísérlete igazából csak később vált a be nem avatottak számára is érzékelhetővé. Kiváltképp a hithű kommunista nagykövet, Tolnai Gábor Rómába érkezését, 1949. május 1-jét követően gyorsul-

¹² Francesco Nicosia költő és műfordító nevével ezt megelőzően csak a Kardos Tibor által Rómában alapított folyóirat, a *Janus Pannonius* 1947. évi első számában találkoztam, két Kassák-vers fordítójaként. Tóth László (1910–1982), a magyar irodalom olaszországi népszerűsítője, illetve fordítója nem csak tanult, tanított is a pécsi egyetemen, majd a Római Magyar Akadémia titkára lett Koltay-Kastner Jenő igazgatása idején, s a római egyetemi magyar intézet lektora is egyidejűleg. Csorbáék szicíliai szereplése idején a nápolyi Keleti Intézet magyar tanszékének vezetője volt. *Új magyar irodalmi lexikon*, 2124.

tak fel az események. Tolnai visszaemlékezése szerint már 1947-ben és 1948-ban is voltak „betörések”, melyeket a rendőrség megállapítása szerint „a palota belső viszonyainak ismerői követhettek el”. (A későbbiekből kiderül, hogy Tolnai az egyháziaknak tulajdonítja a felbujtást.) Hiányolja a büntetések elmaradását, ugyanakkor megállapítja, hogy az említett években „egyéb erőszakos cselekmény nem történt. Az ösztöndíjasok nyugodtan éltek és dolgoztak a Palazzóban, többségük [!] mit sem sejtve, hogy mi zajlik a színpalak mögött.”¹³

Csorba Győző aligha tartozott a mit sem sejtő többséghez. Egy beszélgetésben, igaz, négy évtizeddel „első Itáliája” után, a következőképpen válaszol Kabdebó Lóránt kérdésére: „akkor még zavaros dolgok voltak az Akadémián, mert laktak még az épületben olyan magyarok, akik disszidáltak, és nem volt hajlandó kitenni őket a rendőrség. Úgyhogy az egyik szobában disszidált magyar lakott, a másikban egy legalísan kint tartózkodó, a harmadikban egy olasz, aki beköltözött, mert a lakása tönkrement, és nem tették ki. Szóval ilyen zavaros állapotok uralkodtak, de mi ezt nem éreztük, mi csak az előnyét élveztük az Akadémiának.”¹⁴ A Pápai Magyar Intézettről nem tesz említést Csorba, ez arra utal, hogy az „egyháziak” elmozdítására irányuló hazai készítés még nem volt érzékelhető ekkoriban. Erre utalnak a következő mondatok is, tulajdonképpen a 75 éves Weöres Sándort köszöntő írásában: „1947 karácsonyát meghívott vendégként a Római Magyar Akadémián töltöttük. [...] A Római Magyar Akadémia a magyar egyház és a magyar állam közös tulajdona, méghozzá úgy, hogy a második emelet teljes egészében a magyar katolikus egyházé. 47-ben még békeségben élt az állam és az egyház, s karácsonyra az akadémiai vacsora utáni s az éjféli miséig tartó időre a második emelet papi vezetője meghívta az Akadémia vendégeit egy csöndes fogadásra.” Az írás eredetileg a *Magyar Nemzet* 1988. június 22-i számában volt olvasható, majd kötetben is napvilágot látott.¹⁵

Meglehet, Kardos Tibor ekkor még nem is sejtette, hogy sikeres, sokak által méltatott igazgatói és tanszékvezetői működése a Magyar Akadémia és a római magyar oktatás hattyúdala is egyben. 1949 decemberében mindenesetre új időszámítás kezdődött az életében, miután hatalmi szóval hazarendelték, majd (kárpoztalásként?) megbízták a budapesti egyetem olasz tanszékének a vezetésével. Úgy tűnik, mintha Tolnai Gábornak lett volna némi lelkiismeret-furdalása a hazarendelését illetően. Kardos Tibor, írja már idézett könyvében Tolnai, „azok közé tartozott, akik munkásságukkal következetesen egyetemi karrierre törekedtek.”¹⁶ Nos, ő hozzásegítette ehhez.

Emlékek ébresztése két évtized múltán

1969. június 28-án egy rövid újsághír adta tudtul, hogy „Csorba Győző József Attila-díjas költő kéthónapos olaszországi útra indul július elején Rómába. A magyar delegáció másik író tagja Baranyi Ferenc költő”.¹⁷ Valójában egyhónapos volt ez a római küldetés, melyet tavasszal megelőzött egy tíznapos nemzetközi költőtalálkozó Szarajevóban. Itt, miként néhány hónap múlva Rómában is, az Írószövetség küldötteként volt jelen Csorba.¹⁸

¹³ Tolnai Gábor: *Szöbeli jegyzék, Róma 1949–1950*. Magvető, Budapest, 1987. (Tények és tanúk), 292.

¹⁴ Csorba Győző: *Elveszett otthonok*. Kérdező: Kabdebó Lóránt, *Jelenkor*, 1986. november, 988–996., 994. Lásd még: Csorba Győző: *Vallomások, interjúk, nyilatkozatok*. Tüskés Tibor (szerk.), Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 1991. (Pannónia Könyvek), 126–127.

¹⁵ Csorba Győző: *Vallomások, interjúk, nyilatkozatok*, 1991, 363.

¹⁶ Tolnai Gábor: i. m., 63.

¹⁷ *Dunántúli Napló*, 1969. jún. 28., 4.

¹⁸ Marafkó László: *Nemzetközi költőtalálkozó Szarajevóban*. Beszélgetés Csorba Győzővel. *Dunántúli Napló*, 1969. máj. 4., 5.

Csorba Győző második találkozója az Örök Várossal és a Római Magyar Akadémiával már korántsem volt olyan felhőtlen, mint a huszonegy évvel korábbi. A Csuha Istvánnal 1991-ben folytatott beszélgetésben így emlékezik erre: „A második látogatáson lényegében egyedül voltam. Illetve laza kapcsolatban Baranyival, Petress Istvánnal, a rádiós-tévé újságíróval, aztán a szegény Gábor Pállal, a filmrendezővel, aki nagyon tehetséges, derék ember volt.” A téma lezárásaként hozzátette: „Azt nem tudom, hogy ennek milyen lélektani oka lehetett, de képzeld el: mindaddig, amíg második alkalommal nem jártam Rómában, nagyon sokszor és rendszeresen álmodtam vele. Amikor második alkalommal is kijutottam, akkortól kezdve nem álmodtam többet Rómával.”¹⁹ A vele interjút készítő Csiszár Mirella is megkérte, hogy hasonlítsa össze az első alkalommal megismert Rómát az 1969 nyarán „megtapasztalt” várossal. Csorba szerint Róma 1947/48-ban jóval békésebb volt, mint két évtizeddel később. 1969-ben „már túrhetetlen volt a forgalom” és ezzel együtt az idegenforgalom is. Mikor „a második római utam alatt elmentünk a Sixtus-kápolnába, az olyan volt, mintha egy lovardában álltunk volna. [...] Azt hiszem, most már Rómát is csak akkor lehet élvezni, ha valaki a legrosszabb szezonban megy. Télen talán, ha azzal a céllal megy, hogy lásson is valamit” – summázott.²⁰

Idekíváncozik, hogy tíz évvel korábban Tüskés Tibor is összehasonlította költőnk „két Rómáját”. A Csorba-monográfiában írja: „Az első találkozás alkalmával Róma inkább nyomasztólag és szomorúan hatott, talán a közeli háború, vagy az előbányászott élettelen műemlékek mérhetetlen bősége tette; most [1969-ben] a mediterrán élet elevensége, ezer színe fogja meg”.²¹ Nem vagyok biztos abban, hogy egyetértett ezzel a megállapítással Csorba Győző, aki Csuha Istvánnal folytatott beszélgetéseiben így összegezi: „Ha summázni akarnám, hogy nekem Róma mit jelentett [1947/48-ban], akkor azt mondanám, hogy az öt hónap nekem legalább öt évet jelentett életemben, pluszt, ráadást. Én azt az öt hónapot jutalomnak tekintem. Nemcsak életidőt nyertem, életismeretet, hanem egyéni épülesemre is szolgált ez az öt hónap.” Ezt követően úgy mondja képzőművészeti érzékének fejlődésére hoz fel meggyőző példákat.²²

Természetesen nemcsak a „két Róma”, de a „két római Magyar Akadémia” összehasonlításáról sem szabad megfeledkezni. Aligha vitatható, hogy a fordulat évét, 1948-at megelőző időszak akadémiaja is elsőbbséget élvez Csorba megítélésében. Csiszár Mirellának mondta 1990-ben: „Az akadémia élete más volt [1969-ben], mint manapság. Hogy a mostani állapotokhoz hasonlítsam – mert voltam ott valamikor a hetvenes években is,²³ amikor olyan volt már, mint egy fegyintézet. Egyrészt a magyar követség, a konzulátus, a tájékoztató hivatal és mindenféle hivatal elfoglalta a nagy épületet, így az ilyen magunkfajta emberek nem is kerültek oda, csak hátul a kispalotában kaptunk helyet. [...] Jellemző volt az is, hogy noha egy hónapig ott voltam [1969-ben!], az igazgatót [Benedetti Tibort] nem is láttam, pedig ő, bár nem pécsi származású, de egy ideig Pécsen dolgozó építészmérnök volt, akinek én még ajánlólevelet is vittem.”²⁴

¹⁹ Csorba Győző: *A város oldalában*, 144–145.

²⁰ Csorba Győző: *Római följegyzések, 1947–1948*. Csuha István (szerk.), 114. (A kötet szerkesztője, Csuha István „csatolmányként” közli (a 100–115. lapon) Csiszár Mirella 1990-ben készített, majd a *Dunatáj* című folyóirat 1991. évi 2–3. számában megjelent Csorba-interjú bővített változatát.

²¹ Tüskés Tibor: *Csorba Győző*. Akadémiai, Budapest, 1981, 170.

²² Csorba Győző: *A város oldalában*, 145.

²³ 1974-ben feleségével utazott Rómába Csorba, s megszálltak az akadémián is. Lásd Csorba Győző levelei Takács Jenőhöz és Évához. Közvetteszi Csuha István, *Jelenkor*, 1996. november, 1005–1024., 1020. (14. sz. levél)

²⁴ Csorba Győző: *Római följegyzések, 1947–1948*. Csuha István (szerk.), 107. Az idézetekhez lásd még: Sárközy Péter: Az MTA római Magyar Történelmi Intézete és utóda, a kilencven évvel ezelőtt alapított Római Magyar Akadémia. *Magyar Tudomány*, 2018/5., 729–737., 732–734.

Hogy költőnk mennyire várta, jöllehet 1969-ben „csak” egy hónapra szólt a római küldetés, hogy két évtized után ismét „magáévá tehesse” az Örök Várost, egy szép és elgondolkoztató írása tanúsítja – visszamenőlegesen. Ugyanis már két hónapja itthon van, amikor a helyi lapban közzéteszi (öt részben) *A hét halom városában* című tárcáját. Az első rész bevezető szakasza (*Róma felé*) a várakozás szívdobogtató hangulatát idézi. Mint írja: „Hiszen nemcsak Rómát megyek látni, hanem másodszor megyek látni Rómát: újrakeresni és összehasonlítani. Megint az enyémmé tenni, esetleg végképp elveszíteni. A kockázat mindenképpen nagyobb, mint az első alkalommal volt. Kicsit fiatalságom megbízhatósága is próbára kerül. Milyen hitelességgel láttam akkoriban? Mit mutatott és mit festett az ifjúság romantikája? Valami furcsa Laokoon-csoport mozdul bennem: a valóság kígyói rátekeredni készülnek az élő emlékekre.” A továbbiakban karakteres humorát is felvillantja: „Rómában az autók háziállatok. Úgy mozognak, jönnek-mennek a járókelők között. Szelíden, barátságosan, mindenütt jelenvalóan, de olykor már-már az idegekre menően. [...] Főként a római gépkocsivezetőknek tartozom hálával. Ördögien ügyesek, káprázatosan uralkodnak jóságaikon, s mindezen felül tisztelik a gyalogost. A gyalogosok úgyszintén őket. Ennek jegyében csöndes békesség uralkodik közöttük s nem fondorlatos harc, mint nagyjából nálunk. A rendőrök látható megleléssel szemlélik a jóviszonyt.”²⁵

Csorbanak ez a – második – itáliai utazása, minthogy nem öt hónapos volt, mint az első, csakis a fővárosról, Rómáról szólt. A rendelkezésére álló egy hónapba Ostia Antica romvárosa még belefért, Tivoli ugyancsak, Róma (mint „megyeszékhely”) térségében. A részletekről ma már többet tudhatunk, mint korábban, a költő nemrég előkerült följegyzéseinek köszönhetően.²⁶ Egy nagyalakú (iskolai) füzet első húsz lapján olvasható a saját kezű római napló, a következő kilenc lapon pedig Csorba Ungaretti-fordításai sorakoznak: hat vers, ugyancsak saját kezű másolatban. A borítón a tulajdonos neve, az Accademia d’Ungheria címe és Csorba ottani szobaszáma szerepel. Az első bejegyzés a Rómába érkezés másnapján, 1969. július 3-án „történt”, az utolsó pedig a hazaindulás előtt két nappal, július 28-án.

Hogy Csorba Győző nem csak „prózában írt verset” az ekkori Rómában vagy már odahaza Rómáról, arra a Weöres Sándornak címzett, három összetevőből álló *Római jegyzetek* lehet a példa. A szép verscsokor legtöbbször idézett „összetevője” a *Beszélgetés a költészetéről*, melyet magam is idézek a következőkben.

Beszélgetés a költészetéről

Ezt a címet adta *Csorba Győző* egy római találkozást megörökítő versének. Az ihletadó (1969. júliusi) találkozás színhelye, ezt is elárulja a költő, egy „panorámás” vendéglő volt, Róma Hyde-parkja, a Villa Borghese Pinciónak nevezett, a Piazza del Popolóra letekintő szegletében. Így szól a vers:

*D. Z. ifjú olasz költő alig múlt még húszesztendős de a
versírást abbahagyja erről beszélt nekem
hosszasan nagy meggyőződéssel meggyőzni vágyva szinte
engem is hogy többé ne írjak én se mert úgymond a verset
kevesen olvassák hatása ilyenformán alig lehet
márpedig az íróknak az irodalomnak hatnia kell nélküle semmi
értelme*

²⁵ A hét halom városában. 1–5. rész. *Dunántúli Napló*, 1969. okt. 9., 2.; okt. 10., 2.; okt. 11., 2.; okt. 12., 2.; okt. 14., 2. (Idézetek az 1. és 5. részből)

²⁶ *Csorba Győző római jegyzetei*, 1969. (Kézirat a költő hagyatékában.)

Én nem mondtam ellent csodaszép nyári délelőtt
volt a Pinción egy vendéglő kertjében ültünk
sör mellett a harmadik asztalnál szerelmesek
nézték egymást szorongatták egymás kezét csak néha szóltak
az út szélén öregember egy padon újságját letette
a levegőbe bámult unokája (nyilván az volt) egy apró
pléhvödörbe
kavicsot rakott dundi kis kölyök
a lombok rácsán áthullott a napfény
D. Z. az olasz és világ-
politikát taglalta fejtegette
Igaza van igaza mondogattam
bólogattam is hozzá

közben arra gondoltam jó fontos nagyon
hatni fontosak a cselekvők
fontos célt és utat mutatni nekik
de élnek itt másutt olyanok is mint ez a két szerelmes
mint ez a vén s mint ez a gyermek
akik a csöndet szeretnék meghallani
a levegőt látni a játék
komolyságát megtanulni akik
a sárga kavicson s a zöld gyepen
ingó napfény-foltocsákra kíváncsiak.²⁷

A D. Z. monogram megfejtéséhez maga a költő szolgáltatja a megfejtést. Ugyanis egy, már idézett beszélgetésben azt is megemlíti az őt kérdező Marafkó Lászlónak, hogy a nemzetközi költőtálalkozón, Szarajevóban, a „megjelent költők többsége fiatal volt, pl. a résztvevők között volt egy Diego Zandel nevű 21 éves olasz költő, aki egy római anarchista lap szerkesztője”.²⁸

Számos forrásból tudható, hogy a ma is aktív olasz író, Diego Zandel 1947. április 5-én született a közép-olaszországi Fermo városában. Apja és várandós édesanyja nem sokkal előbb, Tito partizánjainak bevonulását követően menekülni kényszerült Fiuméből. Fermo közelében, Servigliano menekülttáborában kaptak szűkös elhelyezést, majd a három hónapos Diegóval leköltöztek a fővárosba. Itt egy tágasabb létesítmény, a Villaggio Giuliano-Dalmata di Roma fogadta be a családot, melyet a háború miatt meghíúsult világkiállítás, az EUR (Esposizione Universale di Roma) elhagyott munkásszállásaiból alakítottak ki az északról menekülő olasz családok részére.²⁹

A Zandel család szenvedéstörténete, majd a római letelepedés életre szólóan meghatározta Diego Zandel irodalmi tevékenységét, téma és kifejezésmód tekintetében egyaránt. Két verseskötet után, mint az idézett Csorba-versből is sejthető, prózára váltott. Esszéekkel, esetenként az irodalmi thriller kategóriájába sorolható regényekkel tette ismertté a nevét nemcsak Olaszországban, főként Triesztben, de az önállóság útjára lépő Horvátországban is.

Csorba könyvtárának a bejegyzéseket is leíró katalógusa három (dedikált) Zandel-kötetet regisztrál. Egy verseskötetet³⁰ és két – a későbbiekben nyomtatásban is megjelenő

²⁷ Csorba Győző: *Időjáték*. Magvető, Budapest, 1972; Csorba Győző: *Összegyűjtött versek*. Budapest, Magvető, 1978, 477–478; Csorba Győző: *Római följegyzések, 1947–1948*. Csuha István (szerk.), 131–132.

²⁸ Marafkó László: Nemzetközi költőtálalkozó Szarajevóban. Beszélgetés Csorba Győzővel. *Dunántúli Napló*, 1969. máj. 4., 5.

²⁹ Honlapja: <http://diegozandel.com>

³⁰ *Ore ferme. Poesie*. Società Artistico Letteraria, Trieste, 1969. (2826. sz.)

– művének kéziratát.³¹ Nem lehet nem észrevenni, hogy a dedikációk (Roma, 17. aprile 1969. – Roma, 11. settembre 1974. – Roma, 15 aprile 1976.) Csorba Győző és Diego Zandel személyes találkozásainak is útjelzői.

1969. április 17-én Diego számára már bizonyára véget ért a szarajevói írótalálkozó, de tekintettel várható római találkozásokra, dedikálta és megküldte Csorbának, valószínű, hogy már római otthonából, nemrég megjelent verseskötetét. (Ebben a műfajban tulajdonképpen az utolsót.) Hogy Csorba Győző „használta” is ezt a kötetet, két általa fordított és publikált Zandel-vers bizonyítja. Az egyiket (*Hát ilyen a halál*), Csorba Hélinant-fordításaira is emlékeztetve, idézem:

*Hát ilyen a halál, mikor
melléd lép duroán és undorítón
sírás-göncében, nyers-üvöltő
hangon egy-egy nevet kiáltva,
s jaj annak, ki nincs ott, aki
időben nem szól.*

*Hát ilyen,
gyalázatos látvány, amit csak
bámulhatsz tehetetlenül,
s nem űzhetsz el. Köpöd magad,
hogy nem segítsz, bár nem tudsz, és nem is
kell: ember vagy csupán,
gyöngye hús vagy csupán,
vér, csont, szemek vagy,
igen, szemek vagy és szfo.
Hát ilyen a halál, mikor
melléd lép és kezet kell nyújtánod,
hogy ne uszátsd magadra.³²*

A következő, 1974. szeptember 11-én kelt dedikáció Győző és felesége, Margitka ez évi római látogatását idézi. „Al mio caro amico Győző e alla sua simpatica moglie con affetto, azaz „Kedves barátomnak, Győzőnek és rokonszenves feleségének szeretettel”, olvasható az Ivo Andrić-tanulmány kéziratán.³³ Az eleve őszre tervezett látogatást tavasszal már türelmetlenül várja költőnk. Hangulatát Takács Jenővel és feleségével is megosztja 1974. május 20-án kelt levelében. Bálint unoka örömteli megérkezéséről ír, lakásgondokról, majd így folytatja: „Közben b. nejemmel Itáliába készülünk (két hétre!) én hivatalosan, Ő turistaként. Az ő ügye már rendben, az enyém különféle bürokratikus firlefancok miatt (főként az olaszok trehányágában gyökereznek!) húzódik, s jön a nyár, a kánikula, akkor nem akarunk menni, s csak várom az értesítést napról napra...”³⁴ Az utazás végül is megvalósult az általa óhajtott évszakban, s hogy ekkor a Zandel házaspár (Diego és Anna) vendégül látta a Csorba házaspárt, a már idézett Kabdebó-interjú következő sorai is valószínűsítik: „Magát Rómát most is jobban ismerem, mint Pestet, kivéve az újonnan épült kerületeket. Azért jártam, sőt laktam az EUR-ban is.”³⁵

³¹ Ivo Andrić romanziere. Kézirat. 2825. sz. – *Una storia istriana*. Romanzo. Kézirat. 2827. sz.

³² Csorba Győző: *Kettőshangzat. Válogatott műfordítások*. Európa, Budapest, 1976, 314.

³³ Az Andrić-tanulmány (Giacomo Scotti társszerzőségével) 1981-ben jelent meg Milánóban.

³⁴ Csorba Győző levelei Takács Jenőhöz és Évához, 1005–1024., 1020.

³⁵ Csorba Győző: *Elveszett otthonok*, 994; Csorba Győző: *Vallomások, interjúk, nyilatkozatok*, 126. (Az 1969-ben dedikált Zandel-verseskötet hátsó borítóján, Csorba kézírásával, az olasz költő római

A harmadik, 1976. április 15-én Csorbának dedikált kötet, Diego Zandel egyik legismertebb művének (*Una storia istriana*) kézírata. (A nyomtatott kiadás csak 1987-ben jelent meg Milánóban, majd, úgyszólván napjainkban, a Zandel család életének és hányattatásának egykori színhelyén, Rijekában is kiadták.)³⁶ A dedikáció éve (1976) Zandel pécsi látogatásának éve is egyúttal. Ez a látogatás sajnos kevésbé „dokumentált”; legfőbb forrásunk a család emlékezete. A Pintér család emlékezetében ma is élénken él Zandel pécsi látogatása. Pintér László leveléből idézek: „Egy pillanatra láttam, Bálint fiam akkor még kicsi volt, nagyon tetszett neki. Bambino Valentino, mondogatta a jó olasz. Nóci [Pintérné Csorba Noémi] szerint még ajándékot is hozott neki.”³⁷

Feltételezve, hogy Diego Zandel, aki ma is Rómában él és alkot, megőrizte emlékezetében Csorba Győzöt és találkozásait, az elmúlt év novemberében felkerestem őt levelemmel. Úgyszólván „postafordultával” és érezhető örömmel válaszolt. Levelének főrészét idézem, magyar fordításban.

„Mindig meghatottam emlékszem Győző barátomra. Szarajevóban ismerkedtünk meg, a Költészeti Fesztiválon, 1969 tavaszán.³⁸ Ismeretségünk azután barátsággá változott, ezt az is elősegítette, hogy Győző nagyon jól beszélt olaszul, ettől kezdve mindig kapcsolatban maradtunk. 1975 [valójában 1976] májusában én és feleségem, Anna (öt évvel ezelőtt meghalt) meglátogattuk Pécsen. Vendégül látott minket, rendelkezésünkre bocsátotta leánya házát. Emlékszem, elmentünk a rendőrségre, bejelenteni azt a tényt, hogy ott alszunk. Vele és feleségével, Margittal (ha jól emlékszem) nagyon szép napokat töltöttünk a városban, nemcsak művészeti szépségeit tekintettük meg, egy szórakoztató vásárba is elmentünk, ahol bámultuk a nagy patájú és vastag lábú lovakat. Az utolsó két napon a Balaton-tónál voltunk, ahol egy szép ház áll az írók rendelkezésére.³⁹ Az utolsó nap eljuttottunk egy olasz karmesterhez is, aki New Yorkban élt, és nagyon kritikus volt, joggal, a kommunista rezsimet illetően.⁴⁰ Itt én és a feleségem vonatra szálltunk, mely Budapestre vitt bennünket, ahol egy napot és egy éjszakát töltöttünk.

1976-ban [valójában 1974-ben] Győző és a felesége vendégeskedtek római házamban. Egy éjszakát aludtak itt. A következő nap kénytelenek voltak jelenteni az ittlétüket a magyar követéségen, ott úgy rendelkeztek, hogy nem nálam, hanem a Magyar Akadémia vendégházában, a Via Giuliani kell aludniuk. Miképpen Győző, felesége is mélyen elszomorodott. Mindez nem akadályozott meg bennünket abban, hogy az egész napot együtt töltsük, reggeltől estig, amikor kocsival vittem vissza őket a Via Giuliára.

Győző lefordította néhány ifjúkori versemet.⁴¹ Folytattuk még egy kicsit a levelezést, mígnem lányaim születése után megszakadt a kapcsolatunk. Újra felvettük 1981-ben, amikor megjelent a Mondadorinál [Miláno, 1981] első regényem, a *Massacro per il presidente*. Haláláról évekkel később szereztem tudomást...”

lakáscíme olvasható. Sokatmondó, hogy Zandelék utcája az EUR-ban található, mégpedig az egykori „tábor”, a *Villaggio Giuliano-Dalmata di Roma* közelében.)

³⁶ Rusconi, Milano, 1987; EDIT, Rijeka, 2008.

³⁷ Hozzáteszem: „Bambino Valentino” 1974. április 5-én született, tehát kereken 2 éves volt 1976. április 15-én, amikor az *Una storia istriana* kéziratát dedikálta Győzőnek Diego.

³⁸ Hogy júliusban Rómában is találkoztak, itt nem említi, de Csorba idézett verse tanúsítja.

³⁹ A szigligeti Alkotóház, az egykori Esterházy-kastélyban.

⁴⁰ Valószínű, hogy ez az „olasz karmester” Takács Jenő (1902–2005) volt, a „világjáró” zeneszerző és zongoraművész, 1960 után mindenekelőtt karmester, aki folyékonyan beszélt olaszul is. Monográfusa, Radics Éva az 1976-ban történtek kapcsán a következőket írja: „A nyár folyamán feleségével néhány napot Csorba Győző balatoni [révfülöpi] villájában töltöttek.” *Takács Jenő élete és munkássága*. Visuart Kreatív Stúdió Kft., Szentgotthárd, 2003. 94. (Nyelvtudásáról ugyanitt: 7.)

⁴¹ Figyelemre méltó „összecsengés”, hogy a Csorba válogatott versfordításait tartalmazó *Kettőshangzat*, melyben két Zandel-vers: *A három Isztria* és a már idézett *Hát ilyen a halál* olvasható, 1976-ban jelent meg. Ez az év Zandelék pécsi látogatásának éve is egyúttal. Csorba Győző: *Kettőshangzat*, 313–314.

Ez a válasz igazolta feltételezésemet, mert lényegében minden megmaradt Zandel emlékezetében, legfeljebb a történetek időrendjében vannak – ennyi év után nem csoda – pontatlanságok. Levelét a következőkkel zárta: „Köszönöm, köszönöm, hogy írt nekem. És informáljon engem a Győzővel kapcsolatos munkájáról.” Megfogadtam, hogy eleget teszek a kérésének, mert ha nekem már nem is lesz érdemi mondanivalóm Győző Itáliájáról, másoknak még bizonyára lesz, és eleget tehetek a magyar költőre szeretettel és megbecsüléssel emlékező Diego Zandel kérésének.

Postscriptum

Bertha Bulcsu József Attila-díjas író 1974 novemberének első napján a következő sorokkal kezdi Csorba Győzőnek írott levelét: „Gondolom, már hazaértetek Olaszból. És még bizonyára tart bensőtökben a fény, amit összegyűjtöttetek.”⁴² Meggyőződése, hogy ez a fény még ma is tart, hála költőnk messze sugárzó írásművészetének, és ahová – Janus Pannoniusnak is köszönhetően – mindig vágyakozott, Itáliának.

⁴² „Élni kell, ameddig élünk.” Csorba Győző és Bertha Bulcsu levelezése (1961–1995). Pintér László (szerk.), Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2004. (Pannónia Könyvek), 82.

RÓMAI FÖLJEGYZÉSEK 1969

A borítón:

Csorba Győző / Roma / Via Giulia 1. / Accademia d'Ungheria / 102.¹

VII. 3.

2. nap. Tegnap adminisztráció. C.I.V.I.S.,² Questura.³ Beiratkozás egy műv. tört. kurzusra.⁴ Szobaprobléma. Róma nagyváros lett. Temérdek autó, örök zúgás és mozgás. De Párizsnál mértékletesebben. Quest: ideges tisztviselő. Egy aljzat se jó a villanybor[otvám]hoz. Meleg, borús, ma hatalmas zápor. Megáztam.

Du. hatalmas séta. A Tib[eris]-parton a Cosmedinig,⁵ onnan vissza a Palatinus mellett a Forum elejére, majd mellette végig a Colosseumig. Cosm. kriptájának plafonján Jack USA korommal, s egyéb. Jó, hogy otthagyták. A C. különben más.⁶ A Római Birodalom térképei. 800 év alatt csoda, mi lett Rómából. Különös, zseniális szervező tehetség. S. Francesca Romana, esküvő, közép társ. réteg. Többnyire autóval. A menyasszony utoljára egy idős úrral hatalmas Buickban. Mindenki gondosan elegáns. Idős urak, kisgyerekek.

Capitolium. Alkonyat. Visszasüt a nap M. A.⁷ szobrára. Csodálatos. Az autók ide is feljönnek. Szörnyű. S általában: nincs olyan zúg-utca, ahol nyugodtan lehetne járni. Beat nő: vörös haj, kikészített arc, fekete, átlátszó sallangos blúz melltartóval, kékes nadrág, mezítláb. Még itt is vad: sokan utána fordulnak.

4-én

C.I.V.I.S., Pantheon, Sopraminerva.⁸ Nem sokat ér. Én du. egyedül a Szt. Péterben és vidékén.

VII. 7.

Séta ill. kivillamosozás a Villa Borghese parkjába. Ott bolyongás. Byron-szobor, Goethe-szobor, Bolivar-szobor,⁹ építészeti egyetem.¹⁰ Kutyaaidomítás. Porta Brasile,¹¹ Via Veneto.

¹ A 102. vélhetően Csorba szobaszáma volt a Római Magyar Akadémián.

² C.I.V.I.S.: Centro Italiano per i Viaggi d'Istruzione degli Studenti (Hallgatói tanulmányutak olasz központja)

³ Rendőrkapitányság

⁴ Művészettörténeti kurzus. Vö. Csorba Győző: *A város oldalában. Beszélgetések.* Kérdező: Csuhai István. Pécs, Jelenkor, 1991, 144.

⁵ S. Maria in Cosmedin

⁶ A Cosm. a Cosmedin, a C. a Colosseum rövidítése lehet. Probléma: a S. Maria in Cosmedin-temploznak nincs kriptája.

⁷ Marcus Aurelius

⁸ S. Maria sopra Minerva

⁹ Simón Bolívar (1783–1830); a független Bolívia megalapítójaként tisztelik.

¹⁰ Scuola Superiore di Architettura

¹¹ Valójában: Piazzale Brasile

Kapucinusok:¹² 40.000 holttest. Alapjában szörnyű a hat fülke. Körben,¹³ illetve kétoldalt és hátul lábszárcsontok és koponyák, a boltos íven fent különféle csontokból díszek. Több fülkében felöltötött (kapucinus-reverendába) egész csontvázak. Itt-ott múmiaszerűek. Meglepő, hogy egy-egy emberi csont milyen dekorációs lehetőségeket ad. Via del Tritone. Önkiszolgáló. Aluljáró. Nyakkendő: 3 db. 100 l. Még kint a híres román (dákó-román) Akadémia.

Ez a mi A.¹⁴ nem ideális. Hol ismét kult. prop.¹⁵ Idegenek be se jönnek. A könyvtár állítólag de. nyitva. De van-e itt olyan intézet, mint pl. a franciáknak Pesten? Akik itt vannak jelenleg az A.-n, nem is ismerik egymást. Teljesen szálloda-szemlélet. Otthonról semmit se tudunk. Hol van egy *Népszabadság*?

júl. 8.

Óriási záporral kezdődött a nap. A Campidoglióra¹⁶ készültem. A Farnesénél¹⁷ találk. a fiúkkal. Hívtak magukkal. Villa Giulia¹⁸ és Museo d'Arte Moderna.¹⁹ Az előbbi csodálatos etruszk anyagával, az utóbbiban alig nézhető valami. Pino Pascalinak épp egy külön kiállítás.²⁰ Itt-ott valami, de egészen abszurd dolgok is (gereblyék, szénakötegek stb.). Néhány Giacometti, Moore, egy Kemény Z.,²¹ Miró, Kandinszkij, Carrà,²² Casorati,²³ szörnyű Guttuso,²⁴ egy jó Marini²⁵ stb. Az utolsó teremben – elvarázsolt kastély – optikai trükkök. Bekapcsolható „képek”, „szobrok”, ill. egyéb optikai jelenségen alapulók. Külön bejárat a tükrös, piros-fehér csikos kompozícióhoz. Egy Vasarely-s kép. V[asarely] nincs. Moholy-Nagy és N. Schöffer²⁶ még van. Az ő kompozíciója egy mozgó valami, ami egy vászonra különféle sugarakat vetít. (Berényi Ferenc,²⁷ Baranyi F.,²⁸ Majtényi Zoltán,²⁹ Bisztriczky Juditék,³⁰ Petress István.³¹)

Este séta. A Campo de' Fiorin egy borzas figura kabarézik és gyűjt. Egy kőre írja: DIO, s ordít. Sok pénzt kap.

¹² Santa Maria della Concezione

¹³ A kéziratban: *körbeben*

¹⁴ Akadémiánk: Római Magyar Akadémia (Accademia d'Ungheria in Roma)

¹⁵ kulturális propaganda

¹⁶ Capitoliumra

¹⁷ Palazzo Farnese

¹⁸ Museo etrusco di Villa Giulia

¹⁹ Galleria nazionale d'Arte moderna

²⁰ Pino Pascali (1935–1968), a mindössze 33 évet élt olasz (apuliai) festő emlékkiállítás.

²¹ Kemény Zoltán (1907–1965), magyar származású svájci képzőművész.

²² Carlo Carrà (1881–1966)

²³ Felice Casorati (1886–1963)

²⁴ Renato Guttuso (1912–1987)

²⁵ Marino Marini (1901–1980)

²⁶ Nicolas Schöffer (1912–1992), magyar származású francia képzőművész.

²⁷ Berényi Ferenc (1927–2004), festőművész

²⁸ Baranyi Ferenc (1937–), költő, műfordító

²⁹ Majtényi Zoltán (1933–), író, irodalomtörténész

³⁰ Bisztriczky Tibor (1908–1983), hegedűművész, zenetanár.

³¹ Petress István (1933–2002), újságíró

júl. 9.

A Palatinus: Augustus palotája, Livia háza. Roppant fényűzés. Szép séta a tanfolyammal. Vissza hármásban Baranyi F.-vel és Petress P.-vel. P. a közlekedést dicséri.

Du. Corso és Via d. Tritone. Nyakkendő és leégés az anyaggal.

júl. 10.

Museo di Roma.³² Hatalmas zápor. Előtte vásárlás. Anyag + pulóverek. A M. di Romában elég összevissza minden. (Ez különben a Piazza Navonán van.) Alul titokzatos sötét folyosóról megvilágított tereken a régi római élet egy-egy jelenete viaszfigurákkal, metszeteiken. Ez még jó, később aztán az emeleten gazdag anyag, szép palota, de nem tudtam megállapítani a kiállítás rendszerét. Római császárszobrok, pápa- és kardinálisszobrok. Festmények Róma múltjából, városképek, díszszékek és csodálatos márványintarziás ke-rekasztalok, XVI. és XIX. század stb. Egy római fej igen meglepett. Kemény, markáns, szigorú arc. A pápafejek is jellemzők. Egyetlen, Ince (V.)³³ szimpatikus, a többi makacs, inkább sötét arc.

VII. 17. (folyt.)

Estefelé kommunista gyűlés a Campo de' Fiorin. A Campitelli szekció előkészítő vitája a júl. 23-i nagygyűlésre a San Giovanni terén.³⁴ A Giordano Bruno-szobor mögött 50-60 szék, szemben egy kicsiny asztal, körülé 4-5 ember mikrofonnal, a hangszórók a szoboralapzaton, a drótok az oldalreliefek egy-egy kiálló alakjának nyakába akasztva. Késve kezdik, addigra is csupán százegynéhány néző verődik össze. Van köztük mindenféle: öregasszony, fiatal lány, munkás, diák, beat. Közben egynehány rendőr ólálkodik, sereg gyerek, hancúrozik, kergeti egymást, néha hajszalóján felrúgja a szónoki asztal előtt a földre tett hangszórót, itt-ott szólnak csak rájuk, máskülönben hagyják őket. Szónok, hozzászólások, válasz illetve zárszó, ahogy szokás. A szónokok egy kivétellel látható, hogy munkásemberek, de okosan és lelkesen beszélnek. A hozzászólók néhány megszervezett, van aztán a közismert mindenütt hozzászóló: egy öreg nyugdíjas állami tisztviselő kétszer is szót kér, de másodszor is azzal kezdi, hogy a füléhez tartja a mikrofont, s figyelmeztetni kell. Akadt viszont egy nagyszerű öreg munkás, ki imponálóan beszélt. Már-már a „hozzáértő nép okos gyülekezete” járt eszemben és az irigység –

VII. 18.

Ostia Antica, majd bírhatatlan forróság, sehol egyetlen felhő sincs az égen. Zúgó, tompa fejjel megyünk öten, négy nő meg én: egy olasz nő, a vezetőnk, egy török, egy spanyol leány s egy magyar asszony. Mi maradt bennem? Mozaikok, fürdőök, mozaikok, néhány festett falú szoba, mozaikok, színház, Isisnek s Mithrasznak szentelt oltárok. (Ki tudja, talán ők az igaziak? Nem árt velük is jó viszonyban lenni.) Kaszárnya³⁵ mozaikokkal, oltárokkal, a mindenkori rend igyekezett övéit eszmékben is magáénak nevelni.

Zúdul, dől a hő. Ostia Antica téglá s márvány romjai az áradatból alig látszanak. Amikor még élt, így a nyárközépen éppúgy félig meghalt, a pineák és ciprusok, babérok, mirtuszok őrizték csak élön, akár ma is.

³² Palazzo Braschi, a Museo di Roma székháza

³³ X. Innocenzo (1644–1655)

³⁴ Piazza San Giovanni in Laterano

³⁵ A margón: *tűzoltó kaszárnya*. (Caserma dei Vigili: a tűzoltók – és rendőrök – kaszárnyája)

Roppant hőség, hogy elmeneküljek előle, a Palazzo Venezia múzeumába³⁶ mentem. Rosszul választottam, az épület szellőztetése nyilván félresikerült, mert olyan bent a levegő, hogy szinte fullad az ember. Nem is volt már erőm nézelődni – különben a középkori fegyvereken kívül az egyébként sokat érő anyag (festmény, szobor, egy Gentile, Bellini például, két Cuip,³⁷ Madonna több, porcelánok) között³⁸ nem ismerni föl rendszert, s ez tanácstalanná tesz, mégsem ez zavart meg legjobban.

A fegyverek közt valahogy egyszerre elfogott a gondolat, hogy mennyi sok mesét szerettem volna elmondani kislányaimnak, s felnőttek előlük, most bennem maradnak, pedig a gumiból készült nyomós játék, mikor egy falusi utcát kinyomkodtunk, s mindegyikben lakott valaki, akik éltek, és történt velük valami mindig, és történik még ma is. Kinek, kinek mondom el például csak ezt, hát még a többit. Lányaim, kislányaim, üljetek még egyszer körém, hogy többször is hallgassatok, sőt kérjetek tőlem mesét, megfojt, ha bennem kell maradnia.

Elmenekültem ki a múzeumból, a Capitoliumra. Locsoltam fejem, áztattam karom a Rómát jelképező Minerva-szobor előtti kút vízében, majd a kőpadra leültem mellé, s néztem a forgó idegeneket, s ebben a csodálatos szép környezetben az jutott eszembe, hogy nincs kinek elmondani ámulásaim, s nincs egyetlen ember se most, kit emberi közelben éreznék, és rágondoltam egy idősebb szerzetesre – mesélték nekem – ki a rendházba szállásolt egyik magyar festőre ráugrott, s ölelte sírva. Most értettem meg. Persze az is lehet, hogy az előbbi érzelmes panaszaim csak a melegtől voltak, a 30 fokon túli hőmérséklet nyilván érrendszeri s keringési zavart idézett volt elő, s ettől lettem oly gyöngé, oly siránkozó. Ha így, ha úgy: jó lenne otthon lenni már.

Búcsú a Trasteverében.³⁹ Festa dei Noantri.⁴⁰ A Viale di Trastevere a központ. Megkoszorúzták Giuseppe Belli,⁴¹ a Trastevere költőjének szobrát. Utána körmenet. Mária-szobrot vittek körül, középkori katonai viseletben kísérték, s vitték, a tömeg egy része sorfalat állt, s mikor elébük ért a szobor, tapsoltak, letérdeltek, éljeneztek, „Evviva Maria”. Közben a koszorúzás ünnepélyében résztvevő bersaglieri⁴² zenekar felsorakozott, utána egy vezényszóra fújni kezdte, s díszmenetben elfutott, nagyon hatásos jelenet volt, ez is nagy tapsot kapott. Szédítő forgatag, egymás nyakában az árusok, giccs, giccs, amerre néz a szem, olyan festmények, szobrocskák, mintha a nagy olasz festők soha nem éltek volna. Viszont üdítő látvány volt a sok egészben sült malac, a belsejében mindenféle fűszerrel, s nemcsak a szemnek volt jó, hanem a szájnak is. Apró villanyégőkből díszfűzerek, színesek, mozgás és tömeg, tömeg, evés-ivás, hangoskodás.

³⁶ Museo del Palazzo di Venezia

³⁷ Aelbert Cuip (1620–1691), holland festő

³⁸ Áthúзва: között (?)

³⁹ Trastevere: Városrész a Tevere (Tiberis) jobb partján

⁴⁰ Áthúзва: (a Mi Napjaink?) A margón: Noantri = Noi, tehát Le nostre feste. [Festa dei Noantri = Festa dei Noantri, vagyis a mi ünnepünk és nem a tiétek (voi altri), akik más városnegyedben laktok. Tulajdonképpen a Madonna del Carmine, a Kármeliták Madonnája ünnepe: július 16–30.]

⁴¹ Giuseppe Gioachino Belli (1791–1863), római dialektusban verselő költő.

⁴² Rohamlövész, a gyalogsági hadtest elit része.

A Palazzo Barberini maga is remek épület, s a kertje is külön látnivaló, a palota egy emelete múzeum (illetve részben az).⁴³ Szép olaszok és külföldiek. Itt van a *Fornarina*,⁴⁴ aztán Simone Martini egy Máriája,⁴⁵ Beato Angelico több képe és Filippo Lippi, Andrea del Sarto, Tizian, Tintoretto, Greco, Holbein (a híres *VIII. Henrik*), Cleve⁴⁶ s néhány ismeretlen⁴⁷ északi mester. A *Fornarina* és *VIII. Henrik* képe érdekelt leginkább. Rafael finom puha férfi volt, s ezt a nőt nyilván szerette. Naiv, de érzéki és szenvedélyes, fölényesen néz, s ez a nő fölénye, aki tudja, hogy hat a férfira. A *VIII. Henrik* áttéve egy római portrészoborra akár Nero is lehetne, üres hólyag, pöffeszkedő, erőszakos, de tudja, hogy hatalmas, és tud élni is vele. Hiteles jellemrajz ez is, az is.

Hőség, hőség. Az asztronauták a tervek szerint ma 10 óra 14-kor (itteni idő) szállnak le a holdra. Estefelé a Santa Maria in Trastevere s a S. Pietro in Vincoli.⁴⁸ Amabban az apszis mozaikjai, itt Piombo oltárképe és a templomudvaron Bramante *Tempiettója*, melyben építészeti elveit ábrázolta.

Majd utána megint a „Festa dei Noantri” zűrzavara, ez egész hetes ünnep, s az utcán játszódik le nagyrészt.

21-én

A Tevere nem a Szajna, ahogy a Tevere szigete sem a Cité. A Szajna egy (...) ⁴⁹ központi ér. A Teverének emlékei vannak és hídjai, vize nem sok, szépsége sem, hajózásra alkalmatlan, persze azért jó, hogy itt folyik, nélküle Rómából valami fontos hiányozna. A Sziget⁵⁰ „foglalt” az idegeneknek, illetve csak részben nyitva. A Cestius- vagy a Fabricius-hídről⁵¹ elérhető egy nagyobbacska tér, az egyik oldalán egy kórház, míg a másikon Szent Bertalan ősi bazilikája,⁵² itt őrzik földi maradványait, a közhit szerint szarkofágja ott vöröszik a főoltár alatt. A templom belülről különben jelentéktelen. Épp cseh (vagy lengyel) mise volt, teletemplom, áldozás, ének.

Túl a Tiberisen találtam még egy kis templomot, San in Piscine, mint a Xavér,⁵³ csak akkora, öreg s kopott. Szép oltárképek a középkorból, kis román tornya jó hangulat, békeesség. Nagy meleg.

VII. 22.

Korán, alig 8 óra után indulok reggelenként, a hőségben közlekedni nehéz, olyan helyeket nézek ki, amit elég jól megközelíthetek, és ahol pihenhetek és elbújhatok a nap elől. Ma a Falakon kívüli Szent Lőrinc Bazilikát⁵⁴ s a Campo Veranót, a Verano temetőt választottam.⁵⁵

⁴³ Galleria Nazionale d'Arte antica

⁴⁴ Raffaello: La Fornarina

⁴⁵ Simone Martini: Madonna a Gyermekkel

⁴⁶ Cleve (van) Joos (1485–1540), belga festő

⁴⁷ Áthúzza: *névtelen*

⁴⁸ Valójában a S. Pietro in Montorio, benne Sebastiano del Piombo oltárképével és Bramante *Tempiettójával* az udvarban.

⁴⁹ *tünt* (?)

⁵⁰ Isola Tiberina

⁵¹ Ponte Cestio, Ponte Fabricio

⁵² San Bartolomeo all'Isola

⁵³ San Benedetto in Piscinula. A pécsi Xavér (görög katolikus) templomhoz hasonlítja Csorba.

⁵⁴ Basilica di San Lorenzo fuori le Mura

⁵⁵ Cimitero del Verano

A Bazilika új részében temetésre készülődtek. A koszorúk már ott voltak, a templom padlója szép, kozmata munka, a régi rész trónszéke s kétoldalt a fal még szebb kozmata berakás, a kis mezők közt nincs kettő egyforma díszű. A templom térhatása nagyszerű, hiába, a bazilikamennyezet a román templomokban mindennél szebb. Nagyon-nagyon hangulatos a kerengő,⁵⁶ egy-egy tagot egy, s a középben két karcsú oszlopka oszt íves részekre (gótikus különben), a falakban ókeresztény vagy még előbb készült sírfeliratok és darabkák, s a földön néhány e tájból való szarkofág, a kis udvar közepén kutacska, a medencéjében pirosuló díszhalak. Bár forr a nap, ez a kis udvar békesség.

A temető nem a mi fajtánk, még a pestiekhez, azokhoz is csak gyöngén,⁵⁷ hasonlítható. Van ugyan szokvány-rész is, többnyire azonban építmények, árkádok, várszerű falnégy-szögek. Más egyéb létesítmények, múdomb szerteágazó lépcsőkkel s a lépcsőfalak terméskövébe építve a felirat, ahol több sírhely van egymás fölött (négy sort is láttam), egy gördíthető, fönt erősített létra van, s azon érhetők el a magasabb sorok. Elég racionális temető, de nem ízléstelen, jól rendezett. Garibaldi sírjába is lementem, ott az egész család a hős körül, még mostanában is lett új lakó, sőt néhány hely üres ma is, beírtam a „vendégkönyvbe” nevemet.⁵⁸ A fásítás (nem sűrűn, csak szegélysorok főleg) a ciprusok külön-féle fajtájával s néhány egyéb fával (pinea, leander, babér), jellegzetesen déli és hatásos.

VII. 23.

Félsikerű út Tivoliba, a Villa d'Estén kívül szinte semmit se láttam, dél felé végeztem a szökőkutas kerttel, utána oly kábult lettem, úgy sütött a nap, hogy nem volt kedvem mozdulni tovább s hazajöttem, a vizeséseket⁵⁹ így hát nem láttam. De hát volt elég részem a vízben a Villa d'Este kertjében is. Csodálatos elem, ezer arcot tud öltetni, ezer módon viselkedni, könnyed, nehézkes, vad, gyámoltalan, száguld, tipeg, zúg, bög, cseveg, csacsog, mindent tud. Ó víz, életem rejtélye, Duna, Balaton.

Levelek jöttek, édes kicsi Nócim, mekkora is egy lélek, közelebb, közelebb kell jutnunk egymáshoz, kis tűzhelyeken lesz a Nagy Meleg. Pusztulásvízió (...) ⁶⁰mi több, hogy elér-mülünk? A tűzhely meleg fészket kell megadni előbb, s aki ezt egyszer is érzi, az minden agitáció nélkül husángot fog, ha a veszély közeledik.

Ma teljes ölelést kaptam: öt levelem volt, három hazulról, egy a könyvtárból és egy a *Jelenkortól* – tehát az életem mindhárom fontos színpadáról jött meleg.

VII. 24.

Megint a Forum, rekkenő meleg, csak kóválygok a forró kövek között, a múzeumban mintha veszedelmes tolvaj lennék, úgy jön az ór utánam, a szebb anyagot külön kérésem-re nyitja ki csak, végül is garast adok, nyomorultak, elzüllenek egészen a szegénységtől. Amiért leginkább jöttem, a S. Maria Antiqua⁶¹ csak szerdán s vasárnap van nyitva, így hát hiába jöttem félig.

Semmi új, vagy az agy nem fog a melegtől.

⁵⁶ Áthúзва: *chiotro*

⁵⁷ Áthúзва: *messziről* (?)

⁵⁸ Garibaldi családi sírbolt, illetve emlékhely. Giuseppe Garibaldi Caprera szigetén (Szardínia) nyug-szik

⁵⁹ Villa Gregoriana: Grande cascata

⁶⁰ Olvashatatlan szó

⁶¹ A Forum és a Palatinus találkozásánál

A Vatikán meglepő frissességgel. Kísérnek a több mint 20 éves emlékek, viszont néhány részlet nyomtalan, kiesett, így például hogy olyan messze van a tértől a bejárat, s olyan hosszú a kopár bástyafal idáig, és a körlépcsőt is szinte elfeledtem, de hogy Giotto hol áll, s Melozzo da Forli, és Rafael arazzói⁶² vagy Leonardo Jeromosa – az bennem maradt. A képtár, szobortár, Rafael szobái,⁶³ a Borgia-lakosztály és a Sistina, s a könyvtár, ennyi szépet már alig lehet kibírni.

Külön nem beszélek semmiről, amiről kéne beszélnem. Csak annyit még, van pár múlt századi festmény is – egyik rosszabb, mint a másik, Michelangelo s Rafael kéziratai, pompás önarcképek, hogy őrzik Luther kézírását is... pedig, hogy tisztelet és hála kél bennem a szép cudar pápák iránt, mert ennyi mindent összeszedtek, és most én láthatom. Hogy vásári zajt csap a rengeteg látogató s már élvezni nyugodtan alig lehet, pedig a jegy itt a legdrágább minden római múzeum közt.

VII. 26.

Már semmi célt nem tűztem ki, az ég fátylas a roppant párától, a hőség már reggel alig bírható, az ember mint gőzfürdőben izzad.

Nézelődtem, a Tevere medrét éppen kotorják, emberek, gépek és új zaj a zajhoz, a Santa Maria della Pace, jó volt pihenni kissé, majd a Santa Francesca Romana, itt újra esküvő volt, sőt alig végződött az egyik, már a másik vendégei sereglettek. Az első menyasszony barna, jelentéktelen, de kedves kis fekete lény, nagyon természetes módon viselkedett, csókolgatta a gratuláló nőket, s kezelt a férfiakkal.

Jaj nekem, leányaim, jaj, jaj, már sírtam is. A Kolosszeum közelében egy kőkerítésen ülve meditáltam, vagy bóbiskoltam, „múltam” az ősi értelem szerint az időt, de közben arra gondoltam, annyi hatalmas épületmaradványból valamennyi palota, színház, fürdő, kúria s ilyesmi volt, hát hol lakott az a mérnök, az a remek agy, aki oly szilárdra rakatta e csodákat. Vagy aki a Forumon például a hatalmas oszlopok fölállításának statikáját kidolgozta és technikailag a munka végrehajtását irányította, nem is szólva a munkás-milliókról, azok hol laktak? Házuk anyaga nem bírta az időt, különben is, ilyen kinek kell? És hogy egy füstös oldalú törött edénytől jobban megilletődöm, mint a roppant oszlopoktól.

Tüntetés az utcán, a vendéglátóipar dolgozói nem sokan vonulnak, de éktelen zajjal, sípokot fújnak, gépkocsik túlke recseg, kétoldalt sorfalat von melléjük a rendőrség, de mintha azok is, ezek is csak játszanának, azok, hogy kisípolhatják maguk, ezek, hogy végre fontosat csinálnak, örülnek, nevet a szemük.

VII. 27.

Végre sikerült, nyitva leltem a Santa Maria Antiquát, a húsz év előtti emlékekért voltam annyira rajta, mintha aalfestmények feltűnő sokat romlottak volna színben, állapotban. Vagy csak az emlék tudta máshogyan? Így is öröm nézni: a statikus rend, a világos, tiszta hierarchia sziklabiztonságát. Minden alak s minden alak egymáshoz ezt mutatja. A képeken még sok az ókori római stílus – némely arc nyugodtan átkerülhetne egy pompeji falra. (Hogy megfészkelte a császári roppant ívek között ez a kis szívmeleg.)

A San Giovanni in Laterano óriás templom, de szépnek nem nevezhető, a barokk tönkretette, a bazilikatető közepére is egy barokk kép került, s a főhajóban kétoldalt a szentek nagy szobrai! Nehéz látvány, viszont a kis kerengő annál szebb, a karcsú oszlopok kettős

⁶² Szövött kárpit, gobelin

⁶³ Stanze di Raffaello

sorban tartják az íveket, de mind más és más, némelyik egy túlcsavart kötélre emlékeztet. Itt is, ott is az oszlopocskákon s felettük kozmata berakás (zöld, sötétpiros, arany színek főként).

A San Clemente szintén szép öreg templom, az ír dominikánus rend helye.

A délután már készülődés volt haza.

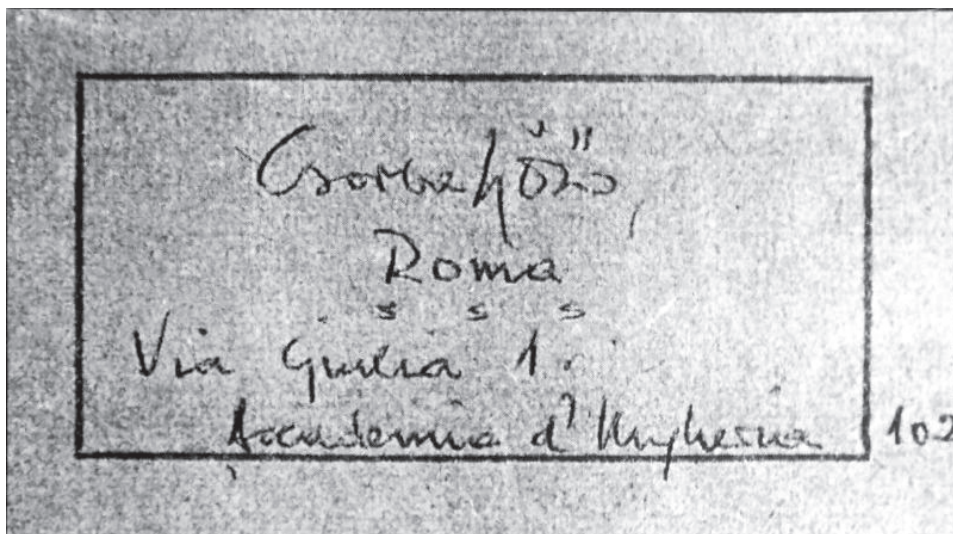
A Festa de' Noantri egyik sátrában Mussolini-hanglemezt árultak a szomáliai háborúról, a „Történelmi hangok” sorozatban.

VII. 28.

A S. Pietro újra, semmi eddig nem-volt élmény, a Michelangelo *Pietà* egyre kevesebb öröm, s az iszonyú hodály is, amiben mint a vásárban csődül, zúg a nép.

N.-t nem vették föl, szomorú s üres vagyok, úgy látszik, Róma is gyöngé már, hogy föltartsa zuhanásom. Két nap múlva megyek haza, minek? Talán a gépmadaras napok befognak, és elfelejtek gondolkodni --- [A följegyzések itt véget érnek.]

Közreadja és jegyzetekkel ellátta: Boda Miklós

AMBIGUITÁS ÉS METAFIZIKAI REMÉNY

Kukorelly Endre Azt mondja aki él című verséről

*Azt mondja aki él és fenn járkal,
azt sem tudni, hogy meddig
birja. Talán felirta valami kis papírra,
a zsebében hordja, aki él,
hogy meddig. Talán van, aki*

*tudja, és remeg, mintha
a szerelemtől. Talán ha kibírnánk
nem keresni és nem találni semmit.
Azt mondja akire süt a nap, Uram
rám süt a te napod, miránk süt*

*ez a nap. Vagy így hallgat
tovább, és senkihez se szól, nem
megy, megáll, néz, vagy nem is
néz, csak hallgat. Nem látja,
micsoda fekete is az a nap.*

*Azt mondja aki él, hogy lenni csak,
egy kicsit is lenni, azt nem lehet.
Az élők, ahogy vannak, lépkednek
csak, mint a gép. És lépnek úgy,
mint a gép. Mint a gép, Uram.*

Kukorelly Endre¹ versének² értelmezését megnehezíti az *amphibolia* vagy *amphibologia*, azaz a szintaktikai–grammatikai szerkezetből adódó kétértelműség.³ Arisztotelész e jelenséget még a kerülendő nyelvi–retorikai, azaz gondolkodási hibák közé sorolta. Ám, mint arról a vonatkozó klasszikus diszkusszió is tanúskodik, a szóban forgó kategória, s általában a grammatikai és szemantikai ambiguitás, jóval összetettebb jelenség annál, hogy az egyértelműség ideája felől ítéljük meg. Joggal lehet érvelni amellett, hogy az ambiguitás minden kommunikáció sajátja, s még inkább amellett, hogy a művészi kommunikációban speciális helye s értelme van.

¹ Kukorelly Endre költészetének kitűnő (s a posztmodern iránt az itt olvashatónál jóval erősebben elkötelezett) értelmezését adja Farkas Zsolt kismonográfiája: Farkas Zsolt: *Kukorelly Endre*, Pozsony, Kalligram, 1996, online: MEK 01375, <http://mek.oszk.hu/01300/01375/>.

² In: Kukorelly Endre: *Azt mondja aki él*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1991.

³ Vö. *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*, ed. Barbara Cassin, transl. Steven Rendall et al., translation eds. Emily Apter et al., Princeton, Oxford, Princeton University Press, 2014. 457–460. (Vö. még Aristotle: *On Sophistical Refutations*, transl. W. A. Pickard, Cambridge, The Internet Classics Archive, Section 1, Part 4, http://classics.mit.edu//Aristotle/sophist_refut.1.1.html.)

A többértelműség a modernség bizonyos áramlataiban, így a posztmodernben is, a szemiozsis, a jelfolyamat meghatározó mozgatóelemévé válik. A posztmodern esztétikai ideológiája felől tekintve az eldönthetelenség mint poétikai konstruktum, a romantikus és a modern értelemben vett műalkotásnak eredet-elvű, szerzői legitimációjú sajátossága, mely végső soron a jelölés uralhatóságának illúzióján alapul. A posztmodern irodalmi szöveg ezzel szemben dekonstruálja a szerző alakzatát, és ezzel párhuzamosan lemond a jelfolyamat irányításáról. Poétikájában központi szerephez jut a játék, mely voltaképpen az olvasó aktivitása, aki vidáman bolyong a középpont nélküli, utalásokkal teli szövegtérben. A „mű(alkotás)” helyébe a Roland Barthes-i értelemben vett „szöveg” lép. Míg a klasszikus posztstrukturalista olvasáselmélet nem igazán érdeklődik a posztmodern iránt, s a többértelműséget, a jelentés uralhatatlanságát általában a szöveg, bármely textus normál működési sajátosságának tekinti, addig a posztmodern szöveg mindezt poétikává emeli, s oly módon épül fel, hogy eleve a posztstrukturalista irányt jelölje ki önnön adekvát olvasási módjaként. A mellékutakat követő, a centrális jelentésirányokból kibillenő, önnön eredetéről leváló, s a nagy értelmezési alakzatokat lebontó írás azonban így végső soron kicselezi az értelmezés kritikai korrektségét. Az interpretáció aktivitása eredményként igazolja vissza azt, amit másutt hibaként regisztrálna. Ennek folytán, egy kimondatlan és megnevezhetetlen szinten, az eredet- és szerző-elv visszatér a diskurzushoz, de mindig csak kísértetszerűen, kriptoredektként és kriptoszerzőként. Ennél azonban jóval termékenyebb szemantikailag, ha a szöveg maga reflektálja a szubjektivitás problémáját.⁴

Kukorelly verse éppen ebből indul ki, és kérdésfelvetése, egy magasabb szinten, szintén erre vonatkozik. A megnyilatkozás alanyának grammatikai személye és deiktikus azonosíthatósága egyaránt ingadozó, eldöntetlen a szövegben. A vers beszéde bizonytalan szemantikai és ontológiai térben helyezkedik el. Csakhogy ezúttal nem triumfál a bizonytalanság – így nem is mozog önkéntelenül a kriptoredekt látens igazsága felé. Hiába is keresnénk itt a mozgalmi posztmodern irodalom hatékony fegyverét, az identitást a visszajáról megerősítő, alkalmazott iróniát. Az üres hely itt valóban üres, és ezzel, máris előrebocsáthatjuk, a vers megnyitja az utat az azonosságra irányuló, azaz a *létező (létezők) mibenlétére* vonatkozó valódi kérdésnek. A kérdés „valódisága” olyan tét, amit a posztmodern szöveg igenis el tud viselni. Csak éppen nem „hordozza” vagy „felmutatja” a problémát, hanem *megmutatja* azt, a maga eszközeivel – úgy, ahogyan más beszédmód nem volna képes.

Hang és kijelentés viszonya már indulóban olyan cséppfolyós, hogy a grammatikai személyek között oszcilláló versbeli állítások valóságos drámai helyzetet teremtenek. A magyar költészetnek igen fontos és tartós, bár bűvópatakszerű hagyománya a hangváltásokra alapuló, balladai jellegű szerkesztés. Kukorelly költeménye nem folytatja, de mindenestre meghívja ezt az (Arany–Ady–József Attila vonallal jelezhető) hagyományt, amikor a látszólag statikus versben dinamikus szólamokat rejt el, egyfelől a narratív beágyazáshoz, másfelől a függő beszédhez hasonlítható módon.

Mindez azonban, a posztmodern poétikával összhangban, többértelmű marad. Az „Azt mondja aki él” szókapcsolat nyilvánvalóan és hangsúlyosan vonatkozik *valamire*, a

⁴ Szöveg és értelmezés viszonyrendszere az itt leírtnál rendszerint jóval bonyolultabb. Nincs mód most részletesen foglalkozni vele, de megemlítendő, hogy a magyar posztmodern irodalom történetében, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójától kezdve, s különösen a kilencvenes években, különösen fontos szerep jutott az elméleti és kritikai diskurzusnak, amely megjelölte és kontrollálta az írásokban megnyilvánuló poétikai és eszmei irányokat. Ez a kritikai környezet természetesen erősen korlátozta az irodalom közegében a személyes megnyilatkozások irodalmi lehetőségfeltételeit. A kétezres évektől kezdve egyre erősebbé vált az ideológiai üzeneteket és az egyértelműség poétikáját vállaló, a referencialitás nyelviségét új közvetlenséggel felmutató, valódiában persze performatívumokban kialakító, új modern irodalom, mely kimondva-kimondatlanul a posztmodernnel szemben alapozta és alapozza meg ars poeticáját.

felütés nyitó deixisének azonban nincsen egyértelmű iránya. A szintaxis többszörösen is nyitott, olyannyira, hogy az eldönthetetlenség tobzódása valóságos vektoranalízist követel meg. Ki mondja? Mit mond? Kiről mondja? Nem világos, hogy ki a közlés forrása, s hogy mi a közlés tárgyi vonatkozása. Vajon az élő mondja (mit is?), vagy az élőt mondják (de ki is)? Ez bizony egyáltalán nem mindegy, mert ennek a deiktikus viszonyrendszernek *metafizikai* tétje van.

„Azt mondja aki él és fenn járkal, / azt sem tudni, hogy meddig / bírja.” A központozás „eltévesztése” felerősíti az egyébként is rendkívüli ambiguitást. Érdekes azonban, hogy az ambiguitás a „vesszőhibák” javításával is érintetlenül azonos maradna. Legalábbis formálisan. De a mondatot tagoló írásjelek részleges hiánya önmagán – a grammatikai dimenzió – túlmutató jellé válik, az avantgárd-modern hagyomány megidézésével. Vagyis utal a megjelölt (jelhiány révén jelölt-lejegyzett) ambiguitás e. e. cummings-i, radikális szabadverses hagyományára, anélkül, hogy valóban ráhagyatkozna az írásjegyek elhagyásának művi módszerére. A „vesszőhiba” Kukorellynél olyan poétikai eszköz, ami ráirányítja a figyelmet a deixis metafizikai horderejű bizonytalanságára. A fókusz a megszólítás felerősíti.

Az „Azt mondja akire süt a nap, Uram / rám süt a te napod, miránk süt” állítás (vagy állítás-együttes) szintaktikai többértelműségének akkor mutatkozik meg a valódi szemantikai tétje, amikor a második tagmondat a közösségi opció felé mozdítja el. Amint az Paul de Man több – önéletrajzzal, illetve költészettel kapcsolatos – eszmefuttatása nyomán is világossá válik, a fikciós szöveg személyes vonatkozásai különösen termékenyen vetik fel és hozzák működésbe a szemantikai ambiguitás kérdését.⁵ Ha az *Azt mondja aki él* értelmezése során ezt szem előtt tartjuk, az *amphibolia/amphibologia* alakzata is új megvilágításba kerül. A szövegben az idézetszerűség alapvetően fontos, konstituens szerepet tölt be: a többféleképpen is lehetségesen-beágyazott beszéd a nézőpontok és lehetséges eredetek közöttiségéből nyeri elsődlegesen az erejét.

Meglehetősen nyugtalanító, hogy nem tudni: a vers a sötét nap képzetét („Nem látja, / micsoda fekete is az a nap”) univerzális vagy szubjektív jelenségként idézi-e meg. Az utóbbi a depresszió végső soron mindig individuális, mert bezárkózó állapotával kapcsolódik össze. Az előbbi azonban a társadalom egészére vonatkozik, mégpedig a történelmi-vé táguló idő horizontjában. A vers ez esetben, észrevétlenül belépve e beszédmódba, keserű és baljós, prófétai hangot üt meg.⁶ A vers zárata, innen olvasva, a magyar nyelv „nap” szavának eleve nagy erejű és beszédes ambiguitását a magyar nyelvű Biblia szavának szemantikai egybejárásai felől teszi univerzálissá. Az idő és a fény (s a fény hiánya) jelölésének egybejárása a végső dolgokról, a történelem végéről ad hírt. A „lenni csak, / egy kicsit is lenni, azt nem lehet” panasz-szava szintén olvasható a depresszió felől, de úgyszintén eszkatologikus perspektívájú szózatként. Eközben az is eszünkbe juthat, hogy az elgépiesedett emberek társadalmának hegeli diagnózisa a kereszténység gyógyírját tartja filozófiailag is igazolt, alkalmas terápiának.

Itt újból visszakanyarodik a versszöveg az Íráshoz, mégpedig a fohász architextusa

⁵ Vö. Paul de Man: Az önéletrajz mint arcrongálás [Autobiography as De-Facement], ford. Fogarasi György, *Pompeji*, 1997/2–3, 93–107.; Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*, ford. Fogarasi György, Szeged, Ictus, JATE, 1999.

⁶ Vö. Ámosz próféta szavaival: „¹⁸Jaj azoknak, akik az Úr napja után vágyakoznak! Mi lesz számotokra az Úr napja? Sötétség, nem fényesség! ¹⁹Olyan lesz, mint amikor az ember oroslán elől menekülve medvére bukkan útjában; vagy házába érve a falnak dől, és megmarja a kígyó. ²⁰Valóban, sötétség az Úr napja, nem világosság, homály, amelyen nem süt át a nap.” *Szent István Társulati Biblia*, Ámosz könyve, 5. fejezet, <http://szentiras.hu/SZIT/Ám5>. „²⁰Nem sötétség lesz-é az Úrnak napja és nem világosság?! Sötétség lesz az, s még hajnalfénye sem lesz.” [*Biblia*], *Károli Gáspár revideált fordítása*, Ámosz próféta könyve, 5. fejezet, <https://szentiras.hu/KG/Ám5>.

révén. Az „Uram” megszólítás közelebről pedig – akár az „eredeti” szerzői intenciótól függetlenül is – egy másik apokaliptikus bibliai szöveghellyel: Dániel könyvével is kapcsolatot teremt.⁷ Remény és titkok e jövődölésekben elválaszthatatlanul összefonódnak.⁸ A vers beszédében így panasz, társadalmi láttelelet, jóslat, vallomás, kinyilatkoztatás, egyéni vagy kollektív sors egyaránt feltűnik, változatos beszédperspektívákkal és egymást kizáró jelentésirányokkal. A szövegnek ez a beszédmódra és a beszéd értelmére magára vonatkozó, *végső* kétértelműsége, jelentésgazdagsága teszi kifürkészhetetlenné és marandóvá Kukorelly Endre költeményét.

⁷ „¹⁸Istenünk, fordítsd felénk füled és hallgass meg minket. Nyisd ki a szemed, és lásd meg elhagyatottságunkat és a szent várost, amely a te nevedet viseli. Hiszen nem a mi igaz voltunkban, hanem a te végtelen irgalmadban bízva terjesztjük színed elé könyörgésünket. ¹⁹Hallgass meg, Uram! Bocsáss meg, Uram! Figyelj rám, Uram! Városod és néped a te nevedet viseli, azért cselekedj tenmagadért és ne késlekedj!” *Szent István Társulati Biblia*, Dániel könyve, 9, <https://szentiras.hu/SZIT/Dán9>. „¹⁹Uram, hallgass meg! Uram, légy kegyelmes! Uram, légy figyelmetes, és cselekedd meg, ne késedelmezzél tennen magadért, oh én Istenem; mert a te nevedről nevezetik a te városod és a te néped.” [*Biblia*], *Károli Gáspár revidéált fordítása*, Dániel próféta könyve, 9, <https://szentiras.hu/KG/Dán9>.

⁸ Vö. Dániel könyve, 12.

A KÉPTÁRALAPÍTÓ HÁRS ÉVA

II. rész

A Modern Magyar Képtár megalapítása

Hárs Éva a Martyn-életmű feldolgozása mellett ugyancsak alapvető múzeumi, művészet-történeti feladatának tekintette egy modern magyar képtár létrehozását. Ebben a munkájában is közrejátszott Martyn Ferenc. 1955-ben, Éva belépésekor a képzőművészeti gyűjteményben csak másfélszáz, főleg helyi vonatkozású, családi hagyatékokból kapott mű szerepelt. Őt és Martynt is már korábban foglalkoztatta egy modern képtár felállításának gondolata Pécssett. Megismerkedésük utáni második évben, 1957 februárjában azzal kereste meg Évát: „Van nekem egy barátom Pesten, a Kiss Pali – Gegesi Kiss Pál –, tudja, a Gyermekklinika igazgatója. Képeket gyűjt, a mai művészeket, meg Ripplt, Gulácsyt... Van egy nagyon érdekes szoboranyaga: Forgács Hann Erzsébet életműve.” Eredetileg Gegesi a korán elhunyt, Párizsban tanult feleségének akart egy emlékszobát, de Hárs Éva az alkalmat leleményesen felhasználva más műveket, főleg képeket is kért tőle. „Tárgyalásaink végül oda vezettek, hogy annyi művet kaphatunk, amennyit csak kiállítunk. Mindezt adományként. Képtáralapításra. [...] Az adományban szereplő festmények alkotóinak nagy része Forgács Hann Erzsébet személyes baráti köréhez tartozott. E művészek a két háború közötti progresszív irányzatok jeles képviselői. Csaknem teljes számban szerepeltek a Nyolcak, Czigány Dezső, Berény Róbert művei, Márffy Ödön egyik leg-szebb *Önarcképe* és akvarelljei, Kernstok Károly, Derkovits Gyula, Egry József, Rippl-Rónai József, Ferenczy Károly, Gulácsy Lajos, Gadányi Jenő több jelentős műve alkotta az alapító gyűjtemény törzsanyagát.”¹ A képtárnak épület kellett, ez nem állt rendelkezésre, így áthidaló megoldásként a közel 300 művet az állandó néprajzi kiállítás helyén, a Rákóczi út 15. alatt mutatták be. Akkor egyedülállóan nagy tett volt a 20. század első felének modern művészetét múzeumban kiállítani. Nemcsak azt kell értékelni, hogy előbb nyílt meg, mint Budapesten az azonos évben létrejött Magyar Nemzeti Galéria, hanem hogy azzal ellentétben főleg a modernre koncentrált, és szélesebb keresztmetszetet nyújtott. Ami a fővárosban nem ment Pogány Ö. Gábor MNG-főigazgatónak, az sikerülhetett Pécssett. Itt újra hangsúlyozni kell Aczél György szerepét, aki 1957–90 között mint Baranya megye országgyűlési képviselője és különböző magas funkciókban a Kádár-korszak művészeti életének teljhatalmú irányítója kiemelten támogatta a várost, és nemcsak minőségi, hanem taktikai okokból kesztyűs kézzel bánt a külföldön is elismert nagy művész-tehetségekkel, így Czöbel Bélával, Bernáth Auréllal, Ferenczy Bénivel és mások mellett Martyn Ferencsel is.

Martyn és a szakmailag és államilag ugyancsak elismert Dr. Gegesi Kiss Pál gyermekgyógyász professzor barátsága még az Európai Iskola köréből eredt. Ezzel a felső, valamint az ezt szolgáló pécsi megyei (1958-ban elsőként a pécsi múzeumok kerültek megyei kézbe) tanácsi és pártvezetési hátszéllel nyílhatott meg a pécsi Modern Magyar Képtárt megalapozó kiállítás 1958-ban, az adományozó kívánságára *A modern magyar képzőművés-*

A tanulmány első része a *Jelenkor* előző, novemberi számában olvasható.

¹ Hárs Éva előadása 1957-ben a pécsi Képtár megalapításának 15. évfordulóján. Kézirat.

szet a pécsi Janus Pannonius Múzeum Forgács-Hann Erzsébetről elnevezett emlékgyűjteményében címmel. A Gegesi-gyűjtemény jó részét tartalmazó anyag nagy feltűnést keltett. Hárs Éva és Martyn Ferenc elégedettek lehettek céljuk elérésével, vagyis, hogy olyan rangos adománnyal segítették elő a Képtár létrejöttét, mely a 20. század első felének modern magyar művészeit az országban egyedülállóan sorakoztatta fel Rippltól és Ferenczy Károlytól Ámosig és Barcsayig, ötvenöt művész százharmincöt alkotásával. Ez lökést adott a nagy történelmi múltú kultúrváros korszerű művészeti központtá válásához (a balett, a színház, a filmfesztiválok stb. mellett). Még nem beszéltek a Bauhausban nagy szerephez jutott pécsiekről, de Martyn művészete és tanítása nem állt magában, hanem később a fiatal nemzedék, Lantos Ferenc és a Pécsi Műhely stb. előzményének felmutatásával megteremtette a modern művészet helyi kontextusát. Mindez az 1957-es rövid kultúrpolitikai enyhülés légkörében születhetett meg az említett tényezők kedvező egybeesésével.

A Képtár megnyitása országos esemény volt, amelyről a katalógus előszavában a Nemzeti Galéria főigazgatója, Pogány Ö. Gábor tőle meg nem szokott bátorsággal, de némi malíciával írta: „A pécsiek büszkéek lehetnek rá, hogy a helyesebb mérlegeléshez most legelőször az ő múzeumuk segíti hozzá a művészet barátait.”² A múzeumi adományairól ismert nagy gyűjtők, Hopp Ferenc, Majovszky Pál sorában említette Gegesit, de egy szót sem hozott az 1945–48 között működött, majd elvetett Európai Iskolában vitt szerepéről, noha ennek elvont művészeti kötődéseiből jött össze gyűjteményének nagy része, s innen eredeztethető személyes kapcsolódása Martyn Ferenchez és általa Hárs Évához.

Gegesi adománya irányt és példát mutatott a JPM számára. Ugyanis, mint Hárs Éva leírta, a múzeumnak alig volt pénze vásárlásra, de a rangos kiállítás azonnal további adományokat vonzott.³ Dési Huber István özvegye negyven rajzot ajánlott fel mindjárt, és az Európai Iskola tagjaként Martynhoz stílusosan is kötődő Martinszky János is odaadta felesége, Rohacsek Anna hagyatékát, majd tíz év múlva a sajátját is a pécsi múzeumra hagyta. A minisztérium és a helyi tanácsok a pécsi művészek, köztük kiemelten Martyn képeit is megvásárolták a múzeumnak.

1959–60-ban Hárs Évának újabb nagy magángyűjteményt sikerült megszereznie. Szintén Martyn Ferenc útján ismerhette meg a neves budapesti galérista-műgyűjtőt, Tamás Henriket, akivel járadékos szerződést kötöttek. A harminchat festményért féláron számolt húszezer forintot sem kellett a megyének kifizetnie az első részlet után, mert Tamás Henrik és ezt követően felesége 1960 elején meghaltak.⁴ Gyűjteményük sorsát megnyugtatóan rendezve maradt az végrendeletileg Pécsre, a munkatáborban és a pesti bombázások alatt elvesztett fiaik emlékére. Martyn már a Tamás Galéria hőskorában kapcsolatba került vele, 1929-ben Budapesten ott mutatta be először Párizsból hozott modern képeit. Az 1928–1944 között működő, új szellemű magángalériában javasolta a művész az 1930-as évek közepén a franciaországi és esetleg a pécsi modern magyar művészek, főleg Gábor Jenő, Forbát Alfréd bemutatását. Ez az innovatív tárlat csak 1938-ban, Beöthy Istvánnal közösen szervezve jött ott létre. Tamás 1942 tavaszán bemutatta Gegesi felesége, Forgács Hann Erzsébet szobrait. 1944 tavaszán ismét a Tamás Galéria adott helyet az *Új romantika – szemelvények a XX. század magyar művészetéből* című kiállításnak Martyn szereplésével. A II. világháború idején külföldről hazatért Kállai Ernő és Martyn Ferenc együtt dolgoztak az Európai Iskolából kivált absztrakt festők *Az elvont művészek első cso-*

² *Modern Magyar Képzőművészet. A Forgács-Hann emlékgyűjtemény.* Katalógus-bevezető, Pécs, 1957, 6.

³ A gyűjteményről és bővüléséről többször adott hírt Hárs Éva: *Modern Magyar Képtár. Forgács-Hann Erzsébet emlékgyűjtemény. A Képtár 4 éves fejlődése, JPM Évkönyv*, 1961, 181–188.; A pécsi Modern Magyar Képtár új szerzeményei, *Művészet*, 1965/9, 42–44.; A pécsi Modern Magyar Képtár, *Jelenkor*, 1966/5, 441–446.

⁴ Dr. Rácz István jogász és műgyűjtő levelei Hárs Évának. JPM Adattár 2710-13-95. Ezúton köszönöm Nagy András szíves segítségét.

Martyn Ferenc kiállításának megnyitója, 1969

A Vasarely Múzeum megnyitása előtti sajtótájékoztató, 1976

portkiállításán 1946 május–júniusában. Az itt kiállítók műveiből a Gegesi-gyűjteménnyel már Pécsre került alkotások mellé Tamás Henrik értelemszerűen szívesen kötött szerződést a pécsi múzeum javára. Nemzeti értéküként nyilvántartott magángyűjteményének átvételéről hamar megállapodtak Hárs Évával. A kimagasló művekkel rendelkező kollekción Mednyánszky és az úgynevezett Alföldi Iskolának a gyűjtő által kiemelten kedvelt mesterei, elsősorban Koszta és Rudnay (akikkel elővásárlási szerződése volt)⁵ mellett Gulácsy, Kernstok, Márffy, Szőnyi, Gadányi, Bene, Barcsay, Hincz és mások művei kerültek a Modern Magyar Képtárba. A Gegesi Kiss Pál- és a Tamás Henrik-féle gyűjtemények anyagai jól kiegészítették egymást, s így tovább nőtt a Képtár presztízse. Az egyre híresebb pécsi Modern Magyar Képtár rangos, idős mestereket is ajándékozásra serkentett, akik Martynnal is barátságban voltak. Kmetty János, akinek Tamás Henrik elsőik között – még Martyn előtt – 1929 februárjában mutatta be képeit, és a KUT művészársaságban is együtt szerepeltek, nyilván Martyn közvetítésével adott 1960-ban harmincöt alkotást a pécsi Képtárnak.

A pécsi születésű, majd a Képzőművészeti Főiskola elvégzése után 1919–41 között Pécsen oktató tehetséges modern művész, Gábor Jenő – művein is érezhető Martyn hatása – 1959-ben először huszonöt művét ajándékozta a JPM-nek. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságából ismerte Martynt, 1926-ban és 1937-ben járt tanulmányúton Párizsban, szerepel Martyn leveleiben. Ő javasolhatta a JPM-nek az 1963-as Gábor Jenő-kiállítás megrendezését. Amikor Gábor az 1941–1966 közötti szegedi és budapesti tartózkodás után visszatért Pécsre, további műveket adományozott, miután 1966-ban megrendezték gyűjteményes kiállítását. 1971-ben hagyatéka is bekerült a múzeumba, benne a vele rokonságban álló Molnár Farkas és társai néhány alkotásával. Ennek máig hiányzó tudományos feldolgozásával – amit ugyan javasolt Hárs Éva munkatársának – nemcsak rá eshetett volna méltóbb figyelem, hanem a vele rokonságban álló Molnár Farkasra és közös barátaikra, Weininger Andorra, Stefán Henrikre, Johan Hugóra, vagyis az 1920–21-es Pécsi Művészkör tagjaira. Akkor elmaradt nemcsak Gábor Jenő, hanem a ma már nemzetközi hírű pécsi Bauhauslerek beemelése a város művészettörténetébe, amire csak az elmúlt húsz évben került sor.⁶ Hivatalosan a Bauhaus holland–német inspirációjú konstruktivitása sokáig nem volt kívánatos, és nem egyezett a párizsi iskolás Martyn szemléletével sem, pedig és talán éppen így együtt hatott igazán sajátosan mindkét mester az akkor felnövő pécsi generációra.

A Képtár dinamikus gyarapodása és unokatestvére, Gegesi Kiss Pál révén gondolhattott Pécsre a szintén orvos-gyűjtő Dr. Tompa Kálmán, amikor csaknem négyszáz művet tartalmazó kollekciónak rangos múzeumi elhelyezését kereste. A nagybányai vezető mesterek képei mellett, Rippl és Gulácsy művein túl a Nyolcak és az alföldiek stb. műveiből negyvenéves orvosi praxis alatt felszaporított magángyűjteménye a városi tanács anyagi kötelezettségvállalásával havi életjáradékért került a JPM-be.

Éppígy került Pécsre a mintegy háromszázötven darabos Kunvári-gyűjtemény, melyet 1968-ban magam vettem jegyzékbe egy héten át, mivel a nemzeti értékű védett gyűjteményeket a MAG tartotta nyilván. Dr. Kunvári Bella fogorvosnő képert kezelte festő pácienseit, köztük például Egyrt, Miháltzot, Vajdát stb., de volt kvalitásos festménye Gadányitól Tihanyiig másoktól is. Szerepeltek benne az Európai Iskola művészei is. Ezek bemutatását akkoriban Pécsen már csak Martyn miatt is megengedték, míg a székesfehérvári István Király Múzeum Európai Iskola kiállítását ekkor még elutasította a minisztérium.⁷

⁵ Ez adta az alapot Hárs Éva *Csók, Koszta, Rudnay* című füzetének (Képzőművészeti Alap Kiadó, Bp., 1966) a Zádor Anna szerkesztette *Az én múzeumom* sorozatban.

⁶ *Utak árkádiából utópiába*. Kiállításrendező: Bajkay Éva, Várkonyi György. JPM, Pécs, 1997. Lásd: Bajkay Éva: *Expresszívok a Pécsi Művészkörből, Jelenkor*, 1997/9, 835–847.

⁷ Kovalovszky Márta: *Harap u. 3.*, Székesfehérvár, 2013, 52.

1969-től a nagyhírű Bedő-gyűjteményből előzetes megállapodás szerint évente kerültek fontos alkotások a pécsi Múzeumba másfél évtizeden át. Híres, de alapvetően kisebb magángyűjtemény volt a Párizst megjárt Dénes Zsófiáé, aki a vele rokon Galimberti házaspárról publikált kis kötetet a Corvina Kiadónál, Hárs Éva segítségével. A Martynhoz hasonlóan kaposvári születésű Galimberti Sándor tehetségét ugyancsak Rippl-Rónai ismerte fel. E szál vezethette Dénes Zsófiát Hárs Évához.

A Siklósi Vár, mely filiáléként működött, befogadta a helyhiányos JPM kiállításainak egy részét. 1964-ben itt nyílt meg a Pécs-Baranyai Képtár, a kortárs festők első állandó kiállítása. Hárs Éva hangsúlyozta, hogy a Modern Magyar Képtár mellett a helyi művészet élet legutóbbi kiemelkedő eredményeire is figyel a múzeum. Martyn Ferenc, Gábor Jenő újabb művein kívül a Művészeti Gimnázium jelentős tanárai: Lantos Ferenc, Simon Béla, Bizse János művészetét emelték ki Soltra Elemér és mások képei mellett. Éppígy támogatta és propagálta Hárs Éva a *Mai Magyar Festészet* címmel a pécsi Képtár Mohácsra kihelyezett bemutatóját,⁸ ahol az ott élő, Európai Iskolá-s Martinszky János művei kiemelten szerepeltek az ugyancsak ottani Kolbe Mihály⁹ és a pécsi festők válogatott anyagával. Ezt sikerült bővíteni a Művészeti Alap vásárlásaiból megszerzett országos kortárs magyar kollekcióval 1969-ben. A minisztériumi, a Művészeti Alap és a Megyei és a Városi Tanács finanszírozta vásárlások mellé szerzett ajándékok tetemes kortárs gyűjteményi gyarapodáshoz vezettek.

Az országos hírűvé vált Modern Magyar Képtár munkálataihoz egyre több munkatársra volt szükség. Ezek közül a szekszárdi születésű Romváry Ferenc, aki Hárs Éva aspirantúrája alatt, 1963 őszétől dolgozott a múzeumban, nagy részt vállalt a vásárlások, az ajándékok szervezésében, az ügyek lebonyolításában a Tompa Kálmán-gyűjteménytől kezdve. A szobrászat elkötelezettjeként az országos Biennálék közül ő intézte 1967-től a Kispasztika-, 1970-től a Kerámia-biennálék Pécsen való megszervezését. A mértéktelenül ambíciózus, mindenkit lehengerlő stílusú kolléga a magángyűjtemények felkeresésének megszállottja lett. Saját bevallása szerint is nehéz természete, komplikált ügyei elég problémát okoztak munkatársként és vezetőként is Hárs Évának. Kiemelt megbízatása a Csontváry Múzeum volt. Dr. Gegesi Kiss Pál gyermekklinikai munkatársa, utána 1971–81 között a klinika vezetője barátja, Dr. Gerlóczy Ferenc lett. Ő féltetvére volt Gerlóczy Gedeon építésznek, aki Csontváry halála után a műtermi árverésen megvásárolta a művész képeinek javát. Mindhármukat jellemezte Csontváry művészetének csodálata. A művek és kéziratok problémái részben még ma is nyitottak. Gerlóczy Gedeon mintegy öt évtizeden át lakásán őrzött negyvenkét művet, melyeket a Csontváry-hagyatékból mentett meg. Hosszas tárgyalások után jutottak a képek a volt TIT-székház épületében kialakított pécsi Csontváry Múzeumba. Az 1958-as brüsszeli világkiállítási és az 1963-as székesfehérvári nagy siker után, Romváry közreműködésével hosszás ügyintézés után 1973-ban nyílt meg Pécsen az úgynevezett állandó Csontváry-kiállítás (a katalógus Hárs Éva bevezetőjével), mely azóta többször bővítve, átrendezve – az anyagot Budapesten és külföldön többfelé bemutatva – nagy látogatottságnak örvend.

1970-től Aknai Tamás művészettörténésszel tovább bővült a gárda. Ő a Martyn Ferenc és tanítványa, Lantos Ferenc nyomán felnőtt, az egyetemes kortárs művészettel tudatosan egyenértékűt alkotni szándékozó, új típusú, környezetorientált fiatalokkal foglalkozott, a Pécsi Műhely tagjaival. A csoport 1970-ben alakult, és Aknai közvetlenül kapcsolta össze őket a múzeummal. Egyik művészüik, Pinczehelyi Sándor 1969–77 között a múzeum munkatársaként dolgozott, főleg a kiállítások megrendezésében. Érdeklődtek a pop-art és

⁸ *Mai Magyar Festészet*. Kat. (Bev.: Hárs Éva) Pécs, 1968.; Hárs Éva: A mai magyar festészet galériája Mohács, *Jelenkor*, 1968/7–8, 703.

⁹ Hárs Éva később is foglalkozott a művésszel: *Kolbe Mihály negyven rajza*, Kat., Művészetek Háza, Pécs, 1987.

az újgeometria iránt, s így került a Domberger kiadó grafikai sorozata 1973-ban kiállításra, s lett a JPM tulajdona. Hárs Éva támogatta a fiatalokat, Aknai tudományos előmenetelét segítette abban, hogy 1972–75 az MTA aspiránsa lett, s 1980-ban kandidátusi fokozatot szerzett. Ő rendezte többek között Martyn barátja, az Európai Iskolá-s Fekete Nagy Béla kiállítását 1978-ban, és propagálta külföldön is a magyar konstruktív művészetet. (Lásd emlékeit a *Jelenkor* 2018. novemberi összeállításában.)

1974-ben került a munkatársak közé Mendöl Zsuzsa művészettörténész, akinek az évben jelent meg Málnai Béláról írt monográfiája az Akadémia kiadónál. Jeles festőinktől, köztük a pécsi múzeumból hiányzó római iskolás művészekről 1930-as években kapott alkotásokból állt a neves művészeti író, az Ernst Múzeumot igazgató Lázár Béla gyűjteménye. Ami a vészkorszakban megélt megpróbáltatások, s az azt követő anyagi nehézségek után megmaradt, özvegye hagyatékából ajándékként került a Hárs Éva vezette múzeumba. Ennek kiállítása volt Mendöl első fontos múzeumi munkája, melyet egyéb regionális kiállítási és széleskörű publikációs tevékenység követett. 1980–82-ben Csernitzky Máriával bővült a JPM Képző- és Iparművészeti osztálya Hárs Éva megyei múzeumigazgatósága alatt. Igyekezete révén a vidéki múzeumok közül Pécsen dolgozott a legtöbb művészettörténész. „Arra törekedtem, hogy az a kitűnő szellemi kapacitás, amely múzeológus munkatársainkat jellemezte, részükről a tudományos fokozat megszerzését eredményezze.” [...] „A különböző emberi magatartásokból fakadó konfliktusok feloldása minden szakmai tudásnál többet kíván és mindennél nehezebb” – nyilatkozta később némi kiábrándultsággal.¹⁰ Hárs Évára nagy súllyal nehezedtek a megyei múzeumigazgatói feladatok. A JPM öt múzeumi területének ügyei, a vezető széleskörű felelőssége a személyi ügyektől a gyűjtemény fejlesztésén, hazai és külföldi bemutatási gondjain át a karbantartás problémáig elvették idejét. 1975-ös vallomása szerint: művészettörténeti kutatási területére szívesen áldozott volna több időt. A Martyn-monográfia megjelenése után 1975-ben „a pécsi Modern Magyar Képtár tudományos katalógusának előkészítésén dolgozik, ami kb. két év múlva jelenik meg a Corvinánál”.¹¹

A *Modern Magyar Képtár Pécs* című kötetet végül társszerzőkkel, a teljes szakgárda összefogásával 1981-ben adták ki magyarul, a Körner Éva által 1975-ben a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményeivel indult könyvsorozat keretében,¹² melynek nagy jelentőségét az adta, hogy német és angol nyelven is megjelent. Így nagyban hozzájárult a Hárs Éva által is vallott célhoz, a magyar művészet nemzetközi megismertetéséhez. A bevezető tanulmányt Hárs Éva írta, a képeket Hárs Éva és Romváry Ferenc válogatta. Hárs Éva harminckilenc, Romváry Ferenc hetvenhét, Aknai Tamás tizenhat, Mendöl Zsuzsa tizenkét művész alkotásairól írt műelemzéseket.

Takács Gyula, a Baranya Megyei Tanács elnökhelyettese így összegzett 1994-ben: „A Modern Képtár fejlesztésében sokan közreműködtek: a korabeli megyei és városi vezetők, a pécsi püspök és a múzeum pesti szövetségesei. Kellott azonban ehhez Hárs Éva és Romvári (sic!) Ferenc művészettörténészek elkötelezett, szinte megszállott képtárárpító munkája.”¹³ Résztvevőként, Aczél baranyai jobb kezéként visszatekintve értékelte a Képtár sokoldalú teljességre törekvését, a máshol nem látható, sőt korábban a betiltott művek gyűjtését, noha Pécs nem tudott múzeumának „reprezentációs otthont teremteni”.

A város és múzeumának jelentős programja lett Pécs sajátossága, a „Múzeum utca”-rendszer. Az európeér pécsiek kiemelt bemutatása Hárs Éva tervei között fontos helyet

¹⁰ Hárs Éva: Tudományos kutatóhely, *Új Dunántúli Napló*, 1994. 11. 26.

¹¹ w. e. (Wallinger Endre): Dr. Hárs Éva, *Dunántúli Napló*, 1975. 08. 24

¹² Hárs Éva – Romváry Ferenc: *Modern Magyar Képtár Pécs*, Corvina Kiadó, Bp., 1981.

¹³ Takács Gyula: A baranyai modell, *Új Dunántúli Napló*, 1994. 11. 26. Romváry Ferenc *A képtárcsináló. Curriculum vitae* (Pécs, 2017) című, pontatlanságokkal teli, egocentrikus kötete alig-alig említi Hárs Éva nevét.

Hárs Éva Weöres Sándorral a Martyn Ferenc-kiállításon, 1978

Lantos Ferenc kiállításának megnyitója, 2013

kapott. Martyn Ferenc pécsi feleségének unokatestvére, a Svájcban élő László Károly (Carl László) is tárgyalásba kezdett Péccsel. 1971-ben először magyar és külföldi sokszorosított grafikákat ajándékozott. 1975-ben az is felmerült, hogy önálló múzeumot létesítsen a Káptalan u. 5-ben. Két évig további ajándékokat is küldött Pécsre. A Svájcban őrzött szer-
teágazó, feldolgozatlan, áttekinthetetlen, keleti anyagában és kortárs gyűjteményében is problémás, óriási darabszámú kollekció kérdése sokáig eldöntetlen maradt, végül váloga-
tott része nem Pécssett, hanem Veszprémben volt egy ideig kiállítva. 1983-ban, Hárs Éva nyugdíjba vonulása évében a Káptalan u. 5. alatt a pécsváradai születésű Nemes Endre
ajándékának bemutatását tervezték.¹⁴ Ez rövid ideig működött, míg a távolabbi elképze-
lésekből nem valósult meg Gádor István keramikus művész bemutatása, az egyházművé-
szet remekei csak 2017-től láthatók Püspöki KincsTár néven a Káptalan u. 6-ban. „Végül
pedig a régi megyeháza tekintélyes, barokk épületében kap majd helyet a Modern Magyar
Képtár gyűjteményes kiállítása, raktárai és egyéb kiszolgáló létesítményei.”¹⁵ Tudjuk,
hogy erre még több mint harminc évet kellett várni, az intézménynek több igazgatóváltá-
son kellett átesnie.

A külföldön élő híres magyar művészek közül Hárs Éva elsőként Victor Vasarelyvel
vette fel a kapcsolatot. Martyn és Vasarely viszonyáról az 1930-as években, egyidejű fran-
ciaországi tartózkodásukon túl nincsenek közelebbi adataim. Hárs Éva Vasarely címét – és
a biztatást hozzá – feltehetően Martyntól kapta meg, így aztán 1968 elején bátran fordult a
mesterhez: „Voltaképpen évek óta készülök a levél megírására, s most úgy érzem, már elég
jelentős a gyűjteményünk ahhoz, hogy egyáltalán életjelt adhassunk magunkról”.¹⁶ A
Franciaországban élő és onnan világhírűvé lett művésznek tehát 1968 tavaszán, még a bu-
dapesti műcsarnoki 1970-es gyűjteményes kiállítása előtt, írt egy bemutatkozó levelet a
Képtárról és magáról, és kért lehetőséget szerint néhány művet a múzeum részére.¹⁷ Vasarely
erre negyvenkét szerigráfiáját ajándékozta Pécsnek, melyeket Hárs Éva 1969 elején első-
ként ki is állított.¹⁸ A külföldi magyar avantgárd eredményeinek itthoni bemutatására, a
nemzetközi elzárkózás enyhítésére irányuló kultúrpolitikai nyitás adta a történelmi lehetősé-
séget. Hárs Éva hivatalosan kiutazhatott Párizsba, és a tárgyalással megelőzte az 1970-ben
Budapesten nyíló *XX. századi magyar származású művészek külföldön* című első nagy sereg-
szemlét.¹⁹ A híressé vált tárlat bezárása után itthon maradt anyag szétosztásakor sikerült
fontos műveket megszereznie Pécsnek. Freytag Zoltántól Weininger Andorig kerültek ed-
dig ismeretlen alkotások a JPM gyűjteményébe. Vasarely 1971-ben a feleségével együtt sze-
mélyesen újra Magyarországon járt, megtekintette pécsi szülőházát, és lelkesen előadta azt
az elképzelését, hogy saját műveiből állandó kiállítást, Vasarely Múzeumot rendez be
Pécssett. Az ehhez szükséges saját műveit – festmények, falitextilek, grafikák – felajánlotta,
valamint ígéretet tett arra is, hogy a pécsi Képtár gyarapítására a baráti köréhez tartozó
kortárs művészek anyagából gyűjteményt állít össze, és azt is a JPM-nek adományozza.²⁰ A
levelezés, találkozás meghozták az eredményt: 1974-ben Vasarely ötvenhárom alkotását,
valamint Spinner Klára, azaz Claire Vasarely, a szintén Bortnyik-tanítvány feleség negyven
művét és még tizennygy neves mester (köztük az Abstraction–Créationból Martyn által is

¹⁴ Nemes Endre 1938-tól Finnországban, majd Svédországban élt, 1985-ben Stockholmban halt meg. Ezelőtt egy évvel nyitották meg Pécssett a művész múzeumát, mely zománcképektől üveglakoko-
kig mutatta be a művész munkásságát. A múzeum bezárt, az anyagát Siklóson raktározták el.

¹⁵ Hárs Éva: *A Modern Magyar Képtár és gyűjteményei*. 1977. Kézirat.

¹⁶ Hárs Éva levele Victor Vasarelynek Annet-sur-Marne címmel 1968. 04. 24.

¹⁷ Uo.

¹⁸ *Vasarely*. Katalógus (szerk. Hárs Éva), JPM, Pécs, 1969.

¹⁹ A Magyarok Világszövetsége felhívására összegyűlt anyagot Passuth Krisztina rendezte, és ő ál-
lította össze a katalógust is (Műcsarnok, Budapest, 1970).

²⁰ Hárs Éva feljegyzése a Vasarely Múzeum létesítéséről, annak előzményeiről. 1974. Kézirat

ismert tagok: Arp, Herbin, Kupka, Seuphor stb.) egy-egy alkotását ajándékozta a pécsi Múzeumnak. A negyvenhárom festmény és tíz falikárpit Vasarely addigi munkásságából jó áttekintést adott. E nagyszabású, értékes ajándékot a város a művész deklarált születési helyén, a Káptalan u. 3. alatti házban már régóta létező múzeumban kívánta méltóképpen bemutatni. A Zsolnay Múzeummal szemben ezzel indult igazán méltóképpen a „múzeum utca”. Vasarely a kiadványokra vonatkozó engedéllyel is segítette pécsi múzeuma ügyét. „Külön köszönöm a Múzeum részére átengedett honorárium jogát, ami lehetővé teszi, hogy a Vasarely Múzeumot folyamatosan elláthassuk képeslapokkal, katalógussal” – írta a mesternek Hárs Éva 1976 elején.²¹ Az „op-art pápájának” kiállítása nagy sikerrel nyílt meg. 1981 elején további műveket küldött a mester Pécsre,²² százhusz művet ajándékozott a múzeumnak. A Vasarely Múzeum 1976-ban nyílt meg, és többszöri felújítással máig a Káptalan utca leglátogatottabb múzeuma a Zsolnay mellett. Hárs Éva munkássága mindkettőhöz szorosan kapcsolódott.²³

Vasarely felé a másik kapocs Martyn Ferenc és Kassák Lajos barátsága lehetett. 1961-ben megjelent Kassák és Vasarely híres nyitásnak számító közös mappája Párizsban. Kassák és Martyn összejártak, Martyn portrérájost is készített 1963-ban a klasszikus magyar avantgárd vezéréről, aki 1965-ben egy hónapot töltött Pécsen, és felmerült pécsi kiállításának terve, de ezt a minisztérium törölte, éppúgy, ahogy a JPM 1969-es gyűjteménygyarapítási tervéből Kassák százket művének életjáradékos megvásárlását. Bár Martyn közvetítésével 1966-ban felvették a Magyar Képzőművészek Szövetségébe, de Aczél figyelmeztetett: „Kassák nem mint festő kapta a Kossuth-díjat, hanem mint író.”²⁴

A külföldön élt avantgardistáink közül létrejött egy időre Kassák sógorának, a bécsi, párizsi, majd hosszas moszkvai emigráció után hazatért Uitz Bélának a múzeuma. Uitz 1968 őszén, a Nemzeti Galériában rendezett kiállításának megnyitása előtt járt néhány napra Pécsen, ahová magam kísértem el, a programot a minisztérium szervezte. Uitznak tetszett a város és a Modern Magyar Képtár kiállítása, ahol Hárs Éva fogadta. A művész műtermében hazaköltözésekor vele együtt kiválogattam azt a négyszáz darabos kollekciót, amelyet ajándékul a Nemzeti Galéria kapott meg mintegy kompenzációként a művész hazatelepítésekor. Uitz Moszkvában egy iskolából kialakított műteremház szobájában maradt dolgai is Magyarországra kerültek 1972-es halála után két évvel, s felsőbb döntés szerint a JPM-ben lettek elhelyezve. Az Uitz Múzeum csak évek múlva, feltehetően Aczél kifejezett támogatásával nyílt meg 1978-ban a kiállítás céljára helyreállított Káptalan u. 4. műemléki épületben. Ehhez a JPM korábban gyűjtött és utólag kapott művei nem voltak elegendek, így a sok helyet az MNG törzssanyagából válogatott legjava művekkel letétként kiegészítve töltöttük ki. A munkában magam is részt vettem, és az MNG részéről sajnáltuk, hogy a pécsiek nem fogadták el az aktivisták művészetének ketteremnyi bemutatóját saját gazdag gyűjteményükből.²⁵ Uitz munkássága a Múzeum utcában 1980-as évek közepéig volt látható, amikor a tartós fényhatásnak kitett papírművek konzerválási problémái és egyéb körülmények a bezáráshoz vezettek. Ez már Hárs Éva igazgatóságának vége, 1983 után volt, 1984-ben ő még publikált róla a pécsi múzeumok ismertetőiben.²⁶

A JPM művészeti gyűjteményeinek felvirágzását, Hárs Éva igazgatóságát követő nehezebb korszakban máig is maradtak a leglátogatottabbak a Zsolnay, a Csontváry és a

²¹ Hárs Éva levele Vasarelynek 1976. 02. 03. *Vasarely*. Katalógus, (szerk. Hárs Éva) Pécs, 1976.

²² Vasarely levele Hárs Évának 1981. 02. 17. „Kedves Hárs Évácska, Örömmel értesítem, hogy az újabb adomány útban van Pécs felé. Kérem majd nyugtázni.”

²³ A Vasarely-katalógusokon kívül Hárs Éva kismonográfiát írt a Corvina Kiadó felkérésére 1983-ban.

²⁴ *Kassák születésnapjai 1917–1967*, Kassák Múzeum, Budapest, 2005, 17.

²⁵ MNG Irattár 863-167/1977-84

²⁶ Hárs Éva: *Modern művészet a pécsi múzeumokban I–II.*, (Az én múzeumom sorozat), Képzőművészeti Alap Kiadó, Bp., 1983; Füzes Miklós – Hárs Éva: *Állandó múzeumi kiállítások Baranyában*, Pécs, 1984.

Vasarely Múzeumok. Hárs Éva nyugdíjba menetele után közel huszonöt éven át immár teljes intenzitással a Zsolnay-kutatásnak szentelte magát, illetve Martyn Ferenc 1986-os halálát követően a róla elnevezett alapítvány kuratóriumi elnökeként működött. 2006-os lemondásakor köszönetnyilvánításképp az a döntés született, hogy mint „a Martyn Ferenc-életmű kutatóját és a hagyaték gondozóját tiszteletbeli elnökként tanácskozási joggal meghívják a kuratórium üléseire”.²⁷ Sajnos manapság egyre inkább igaz, amit húsz éve így fogalmazott meg a most kilencvenéves Hárs Éva: „Kevés olyan munkaterület van, ahol a dolgozó maga tervezheti meg feladatait. A múzeumi munka egy része ilyen. Ám a muzeológus munkájával nemzeti értéket teremt és nemzeti vagyont gondoz. Ehhez képest bizony nem sok társadalmi megbecsülést élvez.”²⁸

Ezúton mondok köszönetet Sarkadi Eszternek kutatásaimhoz nyújtott szíves segítségéért.

²⁷ 2006. (06. 22.) sz. határozat a Martyn Ferenc Alapítvány alapító okiratának módosításáról.

²⁸ Hárs Éva: Tudományos kutatóhely, *Új Dunántúli Napló*, 1994. 11. 26.

A MODERNIZMUSTÓL A JELENKORIG

A Jelenkor 60 című pécsi kiállításáról

Jelenkor 60 címmel rangos programsorozattal ünnepelte indulásának kerek évfordulóját a folyóirat, ennek részeként a Pécsi Galériában Pinczehelyi Sándor rendezett ugyanezen címmel kiállítást november 2-a és december 2-a között. Az azonos cím akár arra is engedne következtetni, hogy a folyóirat egyfajta retrospektív önreflexiójaként olyan művészek munkáiból állt össze a kiállítás, akiknek munkásságával foglalkozott a története során a képzőművészetre hol több, hol kevesebb, de mindig figyelmet fordító folyóirat. De ezt a felmerülő gondolatot hamar elveti a kiállításra készülők, mikor azt latolgatja, vajon mit is fog látni, hiszen valljuk meg, ilyen koncepcióval lehetetlen lett volna kiállítást rendezni. Hiszen indulása óta a lap legtöbbször talán Csontváry festészetével foglalkozott, beszámolt a megnyíló fontos múzeumokról – például Uitz, Vasarely, Schaár –, időnként közölt kritikákat a rangos kiállításokról – például Korniss, Bauhaus, Privát nacionalizmus –, elemzéseket, beszámolókat jelentetett meg a legjelentősebb képzőművészekről – például Martyn, Lantos, Keserü –, azonban figyelme a képzőművészet terén is mindig túlnyúlt a megye határain. Így egy a folyóirathoz tematikusan kapcsolódó kiállítás szólhatott volna a város múzeumaiban, kiállítótereiben szereplő művészekről és alkotásaikról, a változó intézményekről vagy akár az elmúlt hat évtized tekintélyes pécsi kötődésű képzőművészeiről, de legfőképpen szólhatott volna ezen időszak legizgalmasabb magyar művészetéről. (De egy ilyen kiállítás az MNG dolga.) Mert az mindig is érdeme volt a *Jelenkornak*, hogy nem viselkedett „megyei lapként”, hanem csak arról közölt írást, aminek jelentősége nem regionális volt. Tehette ezt persze azért is, mert volt egy olyan megyei lap, a *Dunántúli Napló*, amelyben sokszor a szakma kritikusai publikáltak helyi vonatkozású, de nem csak helyi jelentőségű eseményekről színvonalas kritikákat. A *Jelenkor* két évtizeden át közölte rendszeresen Láncz Sándor kiváló *Képzőművészeti Krónikáit* és Bodri Ferenc *Művészeti könyvszemlét*, és talán ez, a hetvenes és nyolcvanas évek volt az az időszak, amikor a legkiszámíthatóbb rendszerességgel adott hírt az ország képzőművészeti életéről. Hadd álljon itt egy részleges névsora azoknak, akik képzőművészeti témában többé-kevésbé rendszeresen publikáltak/ publikálnak a lapban: Aradi Nóra, Balassa Péter, Forgács Éva, Földényi F. László, Hárs Éva, Keserü Katalin, Kovalovszky Márta, Körner Éva, Mélyi József, Mezei Árpád, Németh Lajos, Tímár Árpád, Várkonyi György – e névsor önmagában bizonyítéka, hogy mindig biztos minőségérzékkel, széles látókörrrel, elméleti igénnyel jelent meg a lapban a képzőművészet.

A *Jelenkor 60* című tárlat tehát nem kapcsolódik tematikusan a folyóirathoz, és e hatvan év pécsi művészetének kontinuos történeti ívét sem akarja megrajzolni, hanem mai pécsi művészeket hívott meg Pinczehelyi Sándor, hogy aktuális munkáikból rajzolódjon ki, mi is a „jelenkor”.

Éppen ez a „jelenkor”, vagyis a kortárs művészet mibenléte lehet a kiállítás címe kapcsán az alapvető kérdésünk. Azzal, hogy a folyóirat ünnepsorozatának címét átvette a kiállítás, egyben, akarva-akaratlanul, fontos művészeti kérdések közébe is utalta a kiállított munkákat, így e seregszemle keretében nemcsak arról lehetnek benyomásaink, hogy éppen mivel foglalkoznak ismert pécsi művészek, hanem talán arról is joggal faggathat-

Fejős Miklós: Tisztelet Gellér Brúnónak, 2018

Somody Péter: Cím nélkül, 2015

Makra Zoltán: Önreklám, 2018

Mosonyi Tamás: A kocka kivéreztetése, 2017

Mészáros Gergely: *Ha itt jársz, tudni fogod, hogy vártam rád*, 2017

Lengyel Péter: *Be nem nyújtott pályamű a Tisza István-szobor pályázathoz*, 2013

jük a kiállítást, hogy mit is gondol kortárs művészetnek. Ugyan a cím kapcsán csupán véletlen egybeesésről van szó, de éppen hat évtizede tart a művészetnek az az időszaka, amelyet a szakma általában mint jelenkori vagy kortárs művészetet jelöl. Szinte pontosan hatvan éve, 1960-ban írta Clement Greenberg *Modernista festészet* című rövid szövegét, amelyben így összegzi a modern művészet belátásait: „A festészet alapvető szabályai vagy konvenciói ugyanakkor azokat a korlátozó feltételeket is jelentik, amelyeknek egy képnek alkalmazkodnia kell ahhoz, hogy képként tapasztaljuk. A modernizmus rájött arra, hogy ezek a határok egészen addig kitolhatók, míg a kép nem szűnik meg képnek lenni, valamiféle esetleges tárggyá változva; ugyanakkor arra is rájött, hogy minél inkább kitolódnak ezek a határok, annál határozottabban kell megtartani és jelezni ezeket.” Ez a később emblematikussá váló írás programszerűen foglalta össze, hogy mi a *modernista* festészet, hogyan kell a festészetnek saját, minden más művészeti médiumtól különböző, lényegi alkotóelemeire fókuszálnia. Bármennyire is volt egy egész generáció esztétikai organonja a greenbergi diktum, a médium tisztasága felől közelítő, formalistaként aposztrofált értelmezései ortodoxiává váltak, és olyan új, alternatív művészeti gyakorlatok jelentek meg ezt követően, amelyek antitetikus viszonyban álltak e kritika követelményeivel. Ami röviden azt jelenti, hogy a művészet minden korlátozó feltételt, mediális kötöttséget levett magáról, bátran lett „esetleges tárgy”, vagy még a tárgyiságot is elhagyva testetlen fogalmisággá vált, hogy aztán persze újra minden visszatérjen, de már máshogyan. Vagyis ha az elmúlt hatvan év, a „jelenkor” művészetére kérdezzük rá a kiállítás kapcsán, azt kérdezzük, milyen az a művészet, ami *már nem modernista*, ami már csak a legbanálisabbban magyarázható stílus kategóriákkal, és ami plurális lehetőségeiben megsokszorozódva folyamatosan kiterjeszti azt a fogalmi és kulturális mezőt, amelyben magát elhelyezi. Persze nem a „poszt-modern” teljes történetének pécsi illusztrációját várja az ember a kiállítástól, hanem azt a kritikai perspektívát, amelyből talán minden kiállításnak és minden műnek önmagára kell pillantania, hogy a maga empirikus közegében mutassa meg, milyen művészi lehetőségeket tart érvényesnek.

Azért is tűnik központinak a modernista művészethez, különösen a festészethez való viszony, mert a kiállított alkotások nagy arányban az absztrakt festészeti és szobrászati hagyományt folytatják. Bár a modernista absztrakció örökségéből táplálkoznak, azonban az akkor definiált alkotóelemeket, festészeti, illetve szobrászati alapeszközöket újrakombinálják, új kísérleteket folytatnak. Relevanciájukat ezen alkotások onnan nyerik, hogy a modernitásban világosan felmutatott ellentmondásokat se újra demonstrálni, se feloldani nem akarják, hanem az ellentmondás elemeit állítják mindig hangsúlyos új és új viszonyba: transzparencia és átlátszatlanság ütközése (Jarmeczky István), a színek térbeli értékének és a képsíkok térbeli helyzetének feszültsége (Szentgróti Dávid), gesztus és faktúra egymásba lendülése (Nyilas Márta), a vászon mint festői sík és mint anyagi tárgy kontrasztja (Egle Anita), szín és kontúr, alak és háttér feszültsége (Somody Péter), egymás mellé és ugyanakkor mögé sorolt elemek, felületek induktív mozgása (Ernszt András) – mind olyan festészeti problémák, amelyekre lehetséges hiteles válaszokat kínálnak a kiállított művek. És a festészetnek az önmaga pozíciójához való viszonya sem marad reflektálatlanul, egészen annak szélső pontjáig, amennyiben ifj. Ficzek Ferenc műve talán értelmezhető a „festészet halálát” kimondó tételre adott válaszként is. Törésvonalaiiban a destruktív energia nemcsak egy törés képének ábrázolása, hanem egyben a festészet alapelemének, a vonalnak is széttörése, felszámolása. Ám ezt a semmibe tartó töredezett szétszóródást a grafikus és a fotografikus kölcsönös egymásra íródása képes valódi festői pillanattá változtatni. A fotografikus itt nem provokálja, nem lényegteleníti, nem helyettesíti a grafikus, hanem a kettő együtt képes a romboló mozgást megállítani és fényben láttatni.

Az absztrakt szobrászati művek is ellentétezőségeik feszültségében állnak: tektonika, azaz összeépítés és/vagy le/kibontás (Colin Foster), az anyag természetes állapotának

szilárd lehatároltsága szemben a megformálása keltette puha és mozgásban lévő érzettel (Kuti László), a szobor által teremtett tér viszonya a síkhoz (Rigó István), külső és belső tér, felület és vonal téri kiterjesztése (Orosz Klára, Burkus Judit), kompozíció és véletlen, mesterségbeli tudás és anoním véghezvitel (Nagy Márta). A kerámiák egy része pedig az organikus és a konstruktív közti feszültségben értelmezhető (K. Krawczun Halina, Füzesi-Heierli Zsuzsa).

A modernista művészet egyik fő oppozíciós párja, az absztrakció és figurativitás sem mint egymást kizáró lehetőségek jelennek meg a kiállításon. Hiszen az eleven látványhoz, a valamilyen elbeszélő jelleghez ragaszkodó művek sem állnak ellen annak a centripetális erőnek, amely a művészetet tovább nem redukálható lényegiségének irányába tartó pályára állította, vagyis a narratív módon leírható látvány ellenére e képek (Mátis Rita, Nyári Zsolt, Pinczehelyi András) mégiscsak leginkább a festészetről szólnak, azt bizonyítva, hogy valójában tautológia absztrakt festészetről beszélni, hiszen minden festészet absztrakt. A plasztikai munkák között is van amelyik az absztrakciót a metaforikus ábrázolás irányába tolja. Az egyik a zárt idom és mozgó alakzat kontrasztját mutatja játékosan (Mosonyi Tamás), a másik egy narratív fikcióba ágyazott fiktív szerkezet bonyolult zárt-ságát (Mészáros Gergely).

A modernista *utáni* művészetben egyrészt új mediális megközelítések – például performansz, installáció, videó, mediális hibridizáció, helyspecifikus alkotások, újmedia, művészkönyv – hoztak létre új gyakorlatokat, másrészt a belső lényegi meghatározottságokra való fókuszálás ellenpontjaként a művészet kontextusára terelődő figyelem váltott ki új művészi magatartásokat, például intézménykritika, (kollektív) aktivizmus vagy feminizmus. A kiállításon csak néhány mű oldja fel a hagyományos műfaji és mediális határokat, hogy egyszerre fogalmazzon meg absztrakt formai és egzisztenciális kérdéseket (Palatinus Dóra). Az absztrakt művek mindig kissé enigmatikus elégikusságát a társadalmi érzékenység inspirálta alkotások iróniával lazítják, bár a kritikus habitus egyik mű esetében sem valami lazaság, sokkal inkább az alkotás fegyelmzettsége rendezi azt, ami talán társadalmilag tűrhetetlen. Az egyértelmű humort csak egyetlen mű, Pál Zoltán pazarul kivitelezett plasztikai metaforája, a közmunka kifigurázása képviseli. Hogy kicsit keveselli recenziens az úgymond kritikai gesztusokat a kiállításról, egyáltalán nem jelenti azt, hogy világos-zavaros kérdésekre világos válaszokat várna művészekről. Két derékszögű festő négyzetének a szobrászati összege és így tovább (vö. EP). A művészetben nem színt, inkább színeket kell vallani. De ez a kiállítás mégis nagyobb levegőket vesz, mintegy kitágítja önterét Lengyel Péter és Rezsonya Kata munkáival. A Tisza István-szobor-pályázathoz be nem nyújtott pályamű a ledöntött szobor töredezett fejével, valamint az öncenzúrát befelé álló szögekkel kivert kabátként felkínáló mű iróniája, szerencsére nem a „gépesített”, kötelező irónia, hanem finom, szellemes, mély ügy. Varga Rita *Lélekkabátjai* a kiállítás végére kerültek. Nem tudom, tudatos volt-e az elhelyezésük, de szerencsés megoldás. Nem lezárja, összegezi ez a munka a látottakat, inkább kicsit magányos mű – csak Rezsonya Kata munkájával rokonítható, s távolról sem azért, mert mindketten kabátokkal dolgoznak –, viszont egyértelmű állítás arról, hogy milyen is a kortárs, a jelenkori mű. Elsősorban koncepcionális persze, és milyen jó, hogy ettől már nem szabadulunk, ugyanakkor a tapasztalat különböző regisztereit – esztétikai, kognitív, kritikai – hozza konstellációba. Vállfára lógat triptichonként három, maga által varrt fehér kabátot, melyeknek divatosan „steppelt” felszínébe apró fotókat helyez el. Technikai sokszorosítással készült képek „díszítik” a saját kézzel készített hétköznapi tárgyat, hogy az ellentmondások egybefogása itt se maradjon el. A fotók maguk is ismétlődnek, sokszorosított a lélek. A képeken egy nő két mozdulata ismétlődik, de míg a triptichon két szélső darabján az alak mint egy arab nő teljesen elfedi magát, így valójában apró fekete képeket látunk, a középső darab képein a nő mezítelen, csak felirat látható (de alig olvasható) testén, és

színes és fekete-fehér képek váltják egymást. Rövidre fogva: finom, sőt elegáns, ugyanakkor vad mű. Teret enged a társadalmi, kritikai értelmezésnek, ám én mégis a személyesre hajlanék. Szókimondó csöndet burkol be e három kabát, lógnak csak a falon, a közhely igazi színeváltozásaként.

A kiállítás példásan képviseli a nemek egyenlőségét és a művészgenerációk békés egymás mellett élését – az ötvenes években születettektől a nyolcvanas születésű generációig szerepelnek kiállítók. A *Jelenkor 60* világosan mutatja, hogy az alkotók szervesen benne állnak a „pécsi iskola” absztrakt művészeti hagyományában, amely most sokágú prizmafényként halad tovább. De azért a hagyomány mindig súlyos, akár simulva, akár ellenfeszülve viszonyulunk hozzá. Ezért hát összességében nem provokatív, nem megfajlásra váró, nem szertelen, nem könnyed, nem monumentális, nem patetikus az összegyűjtött anyag. Van benne viszont sűrűsödés és tágulás, koncentráció és laza szerkezet, kimért egyensúly és az egyensúly utáni sóvárgás. Jelenkorunkban szabad minden művésznek másként látnia, így ha a *Jelenkor 60* című kiállítás csak kevés műve teszi is fel a „mi a művészet ma” kérdést, attól még olyan hiteles alkotások gyűltek benne egybe, amelyek lehetnek mércéi a jelenkornak.

KÖLTŐ

Marno János: Szereposzlás

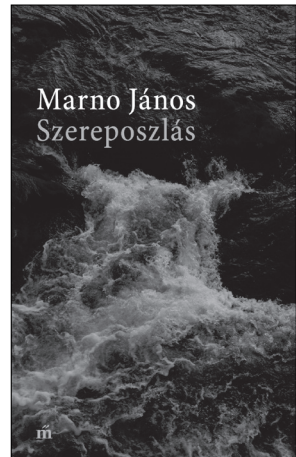
Ha azt a szót hallom, hogy *költő*, akkor nagyon gyakran Marno János jut eszembe.

Költő az, aki kizárólag a költészettel *törődik*. Más szóval csakis azzal *hajlandó* foglalkozni, ami közvetlenül a költészethez tartozik. A Hölderlin-féle (Rilke-féle, Celan-féle, Pilinszky-féle, Tandori-féle...) *költői lakozáshoz*. A nyelvi és egzisztenciális értelemben vett *tiszta költészethez*. Márpedig Marno éppen ilyen költő.

Tulajdonképpen nem is annyira szabályos alakiségű kritikát írnék Marno új verseskötetéről, mint inkább elgondolkodnék költészetének egyre nyilvánvalóbb léptékéről, amely már messze túlnőtt azon a zavaron, illetve a zavar értelmezői kezelésmódján, ahogyan például Varga Lajos Márton közelített egy ósrégi rádiós irodalmi beszélgetésben *A cselekmény – isten ha egyszer lábrakap* című, 1990-es Marno-kötethez: „a töredékesség nyelvét beszéli egészelvű világképpel”. Nem lehet, nem kellene ugyanis erre a világos, talán túlságosan is világos ellentmondásra egyszerűsíteni Marno költészetét, mert akkor retorikusan könnyen átbillenhetünk a *káromkodásból katedrális építő* költészet kissé avittas (bár ez ízlés dolga) pátozának légritka terébe. Marno nem a „töredékesség” és az „egészelvűség”, nem a „nyelv” és a „világkép” kozmikus ellentmondásaitól szenved, legelső kötetétől mindmáig, hanem a nyelv egzisztenciális komolyan vételétől – ami ugyanakkor nem zárja ki, sőt éppen hogy lehetővé teszi, a játékosságot. A Marno-játékosságot. A Marno-komolyságon, vagy inkább Marno-komorságon belül.

De most ott folytatnám, hogy a *Szereposzlás* költője a fentebbi második bekezdés értelmében *költő*.

Ahogy például József Attiláról beszél, hangsúlyosan a „József Attila-i hagyománynak” hátat fordító, fityiszt mutató Petri után, a visszafordulás jegyében – de nem az ideologikus vagy érzületi harsányságokkal kiüresített és lestrapált „hagyományhoz”, hanem a mindeközben elhagyott, nyelvi létezésében elárvult költőhöz, az ő lírai magányához (nem Nagy László harsányan lobogó *vértanújához* tehát, hanem Pilinszky szálkasivatagban didergő *bakájához*). Vagy ahogyan ellene megy bizonyos kortárs költészeti folyamatoknak, kényszermozgásoknak, megszokásoknak és divatoknak. Pontosabban morcos derűvel nem követi azokat. Még pontosabban derűs morcosággal nem *törődik* velük. Pedig komoly becse van a nála jóval fiatalabb lírikusok körében, talán leginkább ezekben az ifjú szívekben él igazán a költészet. Ugyanakkor igaza van Radics Viktóriának abban, hogy „a magyar irodalmi élet [...] nem fogékony (erre) a költészetre, erre a hiperaktív nyelvre és metapoétikai, bölcseleti gondolkodásra, meditációra”. Marno monomániás voltában deleje-

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
264 oldal, 3999 Ft

ző költői mozgáskultúrájára, mentálisan kimélyített hapax-alakzatainak hipertrofikus logisztikájára, a József Attila által emlegetett lírai logika sajátos tovább-, sőt túlhúzására. Arra az önteremtő és önmozgó, meghökkenítő mutációkban gazdag folyamatra, ahogyan Marno csökönyösen csakis az általa kimért és gondozott magányterület nyelvi tömegvonzásának enged, engedi át magát valamiféle száraz és hideglelős kéjjel. Ahogyan például jó ideje odaveti költői önmagát, önnön költészetének nyelvtestét – és itt már a legutóbbi kötetéről beszélek – a testi esettség és hanyatlás konok és fájdalmas, ám járulékos szellemi kéjektől nem mentes tapasztalás-spiráljának. És ahogyan beengedi az epekeserű iróniát ebbe a jellegzetes nyelvi és világszemléleti, sőt létértelmező térbe, a tragikus léttel okosan perelő teremtmény (vagy inkább halandó) szövegbörtönébe, miközben azért a tér *árva lécekkel* és *mozdulatlan ketrecekkel* tagolt alapszerkezete engesztelhetetlenül tragikus marad. És folytathatnám a *Szereposzlás* költőjének *költő* mivolta melletti érvelést még sokáig. De inkább lezárom azzal a könnyen félreérthető (ám nem félreértendő) summázattal, hogy Marno költészete megvesztegethetetlenül korszerűtlen. Mintha az újraépített elméjű Nietzsche dús bajusszal koronázott szellemajka súgna a visszaillesztett fejű Robespierrenek, hogyan írjon Hölderlin-verseket a (modernista) költői nagyotmondás harcos időszakát követő (posztmodernista) fuvolázó békekorban. Mert noha a 2018-as *Szereposzlás* szerzője is játékosan fuvolázik (mutatja ezt már a kötet cím összetett szava is), ámde az 1934-es József Attila-kötet, a *Medvetánc* mottójában emlegetett, kérlelhetetlenül pokolra menő dudáshoz fogható szenvedéllyel.

És ha már pokol. És ha már dudás.

„Két dudás egy csárdában: / az maga a pokol” – olvashattuk a *Nárcisz készül* című, 2007-ben megjelent, alak- és szerephalmozó Marno-kötet egyik kétsorosában (*Utóhang*). A legújabb kötet *Dudorászva* című hétsorosa meg az alábbi harsány opcióval nyit: „Fütyörészni a Paradicsomban, / vagy dudálni a pokolban.” Marnónál a szó- vagy nyelvjáték, például a nagyon gyakori parafrázis, jelen esetben a pokoli dudás többször felbukkanó motívuma, azért lesz lidérces, mert az olvasói tudat kettős könyvelésében egyfelől elemi erővel mulattat, másfelől tartós érvénnyel borzongat. De van, hogy csupán egytiszta borzongatásról beszélhetünk, a borzongatás nyelvjátékáról. Mert például, elbúcsúzva a dudástól, de maradva a pokolnál, *A Gonosz szálláshelye* című vers elbeszélő hőse és az ő ikerhúga között – a novemberi buszmegállóban töltött „szűk húsz percben” – nem esik szó „sem a gyerek-, sem az ifjú- / korról”, hanem csupán a „pokolról”. Mindenesetre az önnön tükörképében minduntalan megkettőződő, sőt felsokszorozódó, azon belül hol centrifugálisan szétszóródó, hol centripetálisan összetömörülő, gyógyíthatatlanul narcisztikus költőlény – aki tehát szakadatlan koncentrikus mozgásával azt jelzi nekünk, hogy talán van, kell, hogy legyen centrum, vagy legalábbis érzékelteti annak hasító hiányát – most egyenesen „szereposzlásnak” indul, azazhogy poétikus önmagába fordulása újabb és újabb, túlzóbbnál túlzóbb formákat ölt. Mondván és cselekedvén – és megint csak dudaszóra: „Az ismétlés a dudás anyja” (*Éjjel a szennyben*).

Itt még a nála oly gyakori, már-már védjegyértékű szójáték vagy szóvicc is másként hangzik, vagy ami ugyanaz, másként létezik. Hiszen Marno nem csupán viccesen alkalmazza a szót, hanem meg is billenti, meg is karcolja, ami vad jelentésmozgást, megállíthatatlan jelentésrombolást eredményez – például az alábbiakhoz hasonló „versbelezések” *szóbelezéseiben*: „főleg ismerősökbe botlottam / mindenfelé, idegenekre nem emlékszem, / csak arra, hogy ismerősöktől / idegenkedtem.” (*Versbelezés*); „Meg / vagyok veszve néhány hete a / természetért, kivéve a saját / természetemet, amitől egy percre / nem szabadulhatok” (*Az árva szó*). Noha azért akadnak kevésbé sikerült, a Marno-nívóhoz képest olcsóbb helyi értékű szóviccek is, mint amilyen például *A Nap lombhullása* című költemény „Akár egy a májába beletúró történész” hasonlatához társított lábjeget az alábbi szószaporítása, élesebben mondva – *A fájdalom* című darab fordula-

tával – „nyelvpoecskölása” (az viszont a szerző arányérzékét dicséri, hogy nem engedte be a testidegen anyagot a verstestbe, ámde valamennyire mégiscsak elcsúfította azt a lábjegyzetfityegővel): „A hangalaki egyezés a belső szerv egyes szám első személyű birtokos esetével a véletlen műve, a szó helyes értelmezése [...]” – brr, nem is folytatom. Inkább szelíden utalok arra, hogy nagyon más beszédhelyzetet, nagyon más műfaji szabályokat érzékelünk akkor, amikor az Ady-költészet túlságait gúnyoló Kosztolányi játszik el történetesen ugyanezzel a szóval, tudniillik az egyik feledhető Ady-vers bombasztikus kijelentését aláaknázó „hangalaki egyezéssel”, sőt egyezésekkel: „Nemegyszer ezt olvassuk: *Mák*, ami nem az ismert növény, hanem a »ma« többes száma, s egy ízben ezt is olvassuk: »életemnek csak *mája* fázik«, ami nem az ismert epeválasztó szerv, hanem a »ma« egyes száma.” Mindazonáltal Marno szóvicceinek jelentésrombolása párhuzamban áll, sokszor együtt jelentkezik a versek képrombolásával, azazhogy a képek hozott jelentéseinek lerombolásával, visszavonásával, eltörlésével és lecserélésével, mondjuk az *Éjjel a szennyben* című hosszúvers temetésábrázolásának egyik – feltehetően valamelyik természetfilmből vett – segédhasonlatában, annak provokatívan nem-szentimentális, nem-humanisztikus kizsigelésében:

*[...] Meg lehet fagyni, ott
ácsorogva a gödör mellett abban
a farkasordító hidegben, hacsak nem
veszik körül az embert a sírnál
annyian mégis, mint északon, egész fent,
a pingvinek egymást, s csaknem egész lent,
a lábuk közt a tojást, a jégen, hogy mégse
fagyjon meg, hanem keljen. Bennem
félelmet kelt már a látványuk, nem-
hogy vágnék befurakodni közéjük,
mert megkap az életigenlésük.*

Ebben a nyelvi térben nincs érzelmes túlbeszélés, irányzatos ráérzékelés, moralizáló mellesbeszélés, humanisztikus megszépítés, tehát nincs semmiféle esztétikai vigasz – hacsak nem a tragikus látásmódú Nietzsche által tulajdonított értelemben. Mert ha a létezés iszonyata csakis esztétikailag, valamilyen művészi (de nem feltétlenül művészeti) látszatalakzat segítségével igazolható, azaz viselhető el, akkor bizony meg kell látnunk a *Dudorászva* alábbi hasonlatának vastag szépségét is, örülnünk kell annak, amit olvasva látunk, a test bensőséges ridegséggel megrajzolt képének: „Szemhéjam megvastagszik, illetve / kisörtésedik, mint a szalonnabőr.”

A kötet fülszövegéből (minden bizonnyal a szerkesztő Szegő Jánostól) idézek, az egyszerűség és pontosság kedvéért: „Egysoros mesterdarabok és katartikus hosszúversek [...] váltakoznak ritmikusan a *Szereposzlás* lapjain.” A két verstípus jellemzéséhez meg a címadó költemény alábbi leírását vélem használhatónak, jobban mondva *megvilágítónak*:

*[...] Vizolygok a mennyezet-
világítástól, amikor mindenre
fény derül a szobában, s nekem abban
a derűben semmi örömöm. Ha van
vigasztalan derű, az a mennyezet-
világítástól van, gondolom gyerek-
korom óta, míg a mellém helyezett,
fejmagasságból világító testek*

*hamar idomultak a kedélyemhez,
és támogattak megfeledezmem
a kedvemet szegő körülményektől.*

Ismerünk lámpákról, azaz meghitt világosságot árasztó használati tárgyakról szóló épületes verseket, megindító történeteket. Marno nem ezeknek a számát gyarapítja. Költeményének részlete számomra most inkább az ő két fontos verstípusának különbségéről szól allegorikusan: míg a „mennyezetvilágítás” kellemetlen élessége a hosszúversek könyörtelen nyelvi-szemléleti huzagolására emlékeztet, addig a „fejmagasságból világító testek” bensőséges érzete a rövidebb darabok jóval kedélyesebb retorikáját idézi. Persze az, hogy *kedélyes*, csakis a Marno-kedély vagy Marno-közérzet keretein belül, Nárcisz tükörországának szigorúan kimért határain belül értendő.

Ráadásul az előző kötetben (*Hideghullám*, 2015) felhalmozott életrajzi-magánéleti morzsalékanyagok bőséggel megjelennek itt is (uszoda, gesztenyesor, ágy, ablak, hűtőszekrény, tőkvelő...), és itt is ugyanúgy költői alapanyagként, jellegzetes tükörfoncsor-alakzatokban. Vagyis a megvesztegethetetlenül korszerűtlen Nárcisz nem vész el a látszólag Marno-idegen vallomásformában, csak átalakul annak Marno-vízjellel ellátott, roncsolt tükörváltozataiban. A testi szervek roncsolódásaival párhuzamos nyelvi roncsolódásokban. A hátborzongató lírai roncsstelep megejtő törmelékalakzataiban továbbra is Nárcisz botorkáló alakja tükröződik. Legyen szó akár a már idézett buszmegálló családianekdotáról, akár az egyszemélyes magánmitológia hol rövidebb-aforisztikusabb, hol hosszabb-elégikusabb helyzetgyakorlatainak valamelyikéről. Ahogyan például – és hadd emeljek ki most végül egyetlen darabot a tizenegy ciklusba rendezett sokaságból – egy mentális utazástörténettel egybekötött önismereti monológ során, a fiatal nő alakhoz tartozó „két drága kéz” látványa lágyítja érzelmessé a szervköltészet kíméletlenül terminologikus logikáját, narcisztikus terminológiáját az eredetileg Szűcs Attila *Vizsgálat* című festményéhez írott *Képtörésekben*, amelynek címalakzata (a cím kiemelt *hapax legomenonja*) érvényesen újratördeli a Marno-verscímek egyik gyakori formáját, az összetett szószerkezetet:

[...] A
portré, amit delejezetten bámul már mióta, semmit
sem árul el a fájdalom erejéről, mélységéről,
nagyságáról vagy méltatlanságáról,
nagyjából csupán a helyéről sejtet valamit, körül-
belül a rekeszizomtól jobbra, szorosan a
bordaív alatt, amely mögött a májat és a patkó-, más néven:
nyom-
belet detektálja reflexből a tudat; ott tehát,
ahol a két drága kéz, egymást is tapintva,
puhatolózhat.

Hát igen, valahogyan így lehet érvényesen helyzetbe hozni a költészetben valamely önmagában csupán érzelmes, mégpedig gyanúsán érzelmes, szókapcsolatot, mint amilyen a „drága kéz”. (Hogyan is mondaná Pilinszky? *Ezért tanultam írni! Ezekért a kései, drága kezéért.*) A szóttestében kíméletlenül kettészakított „nyom- / belet” egyfelől tehát „detektálja” a „tudat”, másfelől meg „tapintja” a „két drága kéz”. Azután meg a portrén szereplő lány „mellei sírva fakasztják / az embert”. Ám a törekeny szépségen elérzékenyülő, nem kevésbé törekeny „ember” lelki mozgását ábrázoló, antropológiai szikárságú és kegyetlenségű vers (pontosabban annak első szakasza) végül mégiscsak beletorkollik a „gyomrot”, a „beleket” fáradhatatlanul „mardosó”, továbbá a „szívet” – igen, a *szívet!* – engesztelhetetlenül

„összemarkoló” testi-lelki megrázkódtatás felszólítás-alakzatába, amely egyenértékű, sőt azonos lesz a „törés” szó címbe emelése nyomán induló vers önmagával (és olvasójával) is kegyetlen beszédcselekedetének hirtelen letiltásával, azazhogy retorikai berekesztésével, poétikai „képtörésével”: „álljon már le!”

Értelem és érzelem, konokság és engedékenység, keménység és lágyság – egyáltalán nem feszültségmentes – együttállása. Ennél többet nem adhat a költészet. És éppen ezt adja Marno költészete. Ezért neveztem őt írásom címében és első mondatában nyomatékosan *költőnek*. (Még akkor is, ha teljességgel egyetértek az ő egyik interjúbeli gondolatával, amelyben a huszadik századi két magyar *költő*, József Attila és Pilinszky mellé sorolt Tandori költői otthonosságának vonatkozásában használja az egyik legpontosabb metaforát saját *költői lakozására*: „nekem nem otthonom úgy a költészet, mint neki, én hajléktalan-ként húzom meg magam egy-egy versben.”)

VOLT, VAN, LESZ

Sándor Iván: *A hetedik nap*

Sándor Iván regényeinek címei között található a jelenleginél, strukturális értelemben, gyengébbeket, azaz olyanokat, melyeknek tágas a jelentésszóródásuk, nem kapcsolhatók hozzájuk erős vagy kizárólagos konnotációjú értelmek. *Századvégi történet*, *Drága Liv*, *A futár* és még lehetne említeni jó párat. Az ilyen „gyenge” címek (hogy mástól is említsek egyet: *Háború és béke*) bár felhívhatják éppen a figyelmet az adott műre, de „gyengeségük-nél” fogva nem írják elő, nem határozzák meg igazán, hogy valójában milyen tartalmat jelölnek, s ezért a befogadó eleve sokféle képzetet láthat beléjük, s majd csak a mű vége felől fogjuk megérteni, miért is az a szó vagy az a szókapcsolat jelölte meg az egész alkotást. *A hetedik nap* nem ilyen, azaz erős cím, mely határozottan szűkített jelentéscélzattal rendelkezik, az olvasó nem vetíthet belé bármilyen tartalmakat, sőt figyelme ezen erős cím által kifejezetten egy irányba terelődik: egy másik könyvre fog gondolni, nevezetesen a Bibliára s rajta keresztül a teremtéstörténetre. A címben már a „hét” számjegy említése is ezzel kapcsolatos, hiszen nincs még egy „mű”, mely e számot olyan gyakorisággal említené és helyezné kultikus-mitikus aurába, mint a Biblia. A szókapcsolat pedig, legalább is a zsidó-keresztény kultúrkörben, jelentésanilag teljes mértékben foglalt: a teremtéstörténet idejében a „hetedik nap” az a nap, melyen az Úr, miután látá, hogy amit teremtett, az jó, megpihent. Mellékszál, nem idetartozik, hogy aztán a bibliai hetedik nap hogyan vált az emberiség (egy része) történetének mindennapjaivá, s lett mitikus ontológiai jelentésnyezőből emberi hétköznapi, lényegében eredeti jelentésétől megfosztva, egyszerű „pihenő napjává”, vasárnapá.

Egy könyv, nem mindig, nem minden formában, de jó esetben: műtárgy. Ami csak annyit jelent, hogy nem feltétlenül pusztán az adott alkotás szövege az, amely az olvasót befolyásolja; nyilván elsősorban az, de nem feltétlen csak az. A címről az előbb már egyet s mászt megelölgeztem, most még annyit teszek hozzá, hogy a szöveg és a cím között nagyon erős viszonynak kell lennie jó esetben, a cím mintegy előreutal arra, ami majd a szövegben be fog következni, anélkül, hogy „elárulná”, mi is lesz az, ami ténylegesen bekövetkezik. A „gyenge” címeknél ez nem így működik, a felhívó jelleg épp az ellenkezőben, abban bontakozik ki, hogy sokféle jelentése lehet. Sándor Iván regényének erős címe tehát a bibliai teremtéstörténet felé irányítja az olvasót, s majd talán sikerül bizonyítanom részletesebben is, hogy ez valóban így történik, valóban ez áll a történet háttérében, de a könyv mint műtárgy – ebben az esetben külső megjelenése, a borítója – eltéríti az olvasót attól a (tév)képzettől, hogy pozitív kicsengésű (ál)kreacionista történettel szembesül. A

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
256 oldal, 3299 Ft

könyv borítóján ugyanis baljós atmoszférájú fekete fellegeket és hasonlóan fenyegető vad tengerhullámzást láthatunk, mely kép meglehetősen ellentétes a „hetedik nap” első jelentéssugallatával. Sándor Iván legutóbbi esszékötetének a borítója is egy képzőművészeti alkotás felhasználásával jött létre, Corot Lót Szodomából való menekülését ábrázoló festmény(részlet)ét emelték rá. A mostani esetben Carl Blechen XIX. századi német romantikus festő lenyűgöző tengeri „tájképét” tette uralkodóvá a műtárgyon a tervező (felteszem, az íróval egyetértésben, vagy pláne esetleg Sándor Iván kérésére/tanácsára). A kép (*Stürmische See mit Leuchtturm*, 1826 körül) híres, a romantika sok külsőleges jegyét viseli magán, ugyanakkor nyilvánvalóan nem igazi tájkép, hanem sokkal inkább metaforikus, a belső individuális érzeteket külsővé transzformáló festmény. A hátsó és az elülső borító (a képet amúgy is szétvágva) azonban nagyon brutálisan át van „tervezve”, s mielőtt valaki ezt negatív értékítéletnek tartaná: most kijelentem, hogy az „áttervezés” tökéletesen illeszkedik Sándor Iván könyvének szövegéhez. Ahhoz azonban, hogy tényleg értsük, mit is jelent ez, muszáj pár szót szólni az eredeti festményről.

Amint a festmény címe is jelzi, a viharos tenger áll Blechen művének a fókuszában, iszonyatos hullámokkal, sötétebbnél sötétebb tónusokban megjelenítve, s a látszólag mindent elnyelő, elpusztító hullámok egy kvázi utolsó bástyát, a néhány sziklára épült világítótoronyot ostromolják immáron. Blechen festményének valóságos középpontjában ez a világítótorony áll, mely maga szinte nem is ad fényt, de a fölötté tornyosuló borzalmas fekete felhőket átszakítva mintha valamiféle isteni fény ereszkedne alá: nem tudjuk, a torony fénye tükröződik vissza, a sötét fellegek szakadoznak egy ponton, s lőn világosság, vagy valamiféle isteni kegyelem kezd áradni a mindent elborító vizek fölött még álló világítótoronyra. Blechen képén egyébként maga a torony (elnagyolt ábrázolásban) majdnem olyan, mint egy széttárt karú Krisztus, akire Atyjától árad a megváltó fény a tenger éjszakájában. Röviden és összefoglalva: a Blechen-kép bemutatja annak a lehetőségét, hogy a háborgó tenger mindent elpusztít, ami emberi (innen a végtelenül sötét tónusa a képnek), de mintegy felvillantja a „menekülés” irányát és lehetőségét is, a szerző vallási meggyőződésétől sem független „megválthatóságot”. A *hetedik nap* borítója azonban nem erről beszél, hiszen ahogy említettem már, áttervezték: a világítótorony egyáltalán nem jelenik meg rajta, következésképpen a Blechen által fontosnak tartott világosság, megvilágosodás, isteni kegyelem és hit e kegyelemben Sándor Iván regényének nem „tartozéka”. De akkor az is felmerül, hogy a cím végül mire utal. Újra a Bibliához kell fordulnunk: ha a „hetedik nap”, ezek szerint, nyilvánvalóan nem az Úr önelégült megpihenésének napja (ami egyben azt is jelenti, hogy a „világ jó”), akkor a cím a műtárgyként kezelt könyv borítójának sugallata szerint egy másik „hetedik napra” utal. És ahogy említettem már, a Bibliában rengeteg „hét” van, hullámhegyekkel, borzasztó vizekkel kapcsolatos azonban csak egy: az az özönvíz, mely Noé bárkájának megépítése után a hetedik napon tört föl a föld alól és zúdult a mennyek vizeiből alá. Eljutottunk Sándor Iván könyvének (regénynek nem nevezném, még akkor sem, ha ma már minden nem rímelő szöveget regénynek neveznek) központi szervező elvéhez, a pusztulás képeinek megörökítéséhez.

Az előbbiek értelmében A *hetedik nap* nehezen meghatározható műfajú (próza?) szöveg. A fülszövegben Sándor Iván kategorikusan elveti, hogy történelmi regény volna, sőt, hogy általában történelmi regényeket írna. Egyet is lehet érteni vele, noha nyilvánvaló, hogy regényei között például műfaji értelemben nagy különbségek vannak, hiszen a *Századvégi történet* vagy *A futár* mindamelllett, hogy általános erkölcsi és történelmi kérdéseket is feszeget, a középpontba helyezett kort is pontosan felidézi. S akkor sincs történelmi hitelességi probléma, ha *Az éjszaka mélyén 1914* valóságában ugyan elképzelhető, de a történelmi valóságban aligha Kiss Ádám ide-oda sodródó figurája (mint azt Gyáni Gábor kiváló esszéjében megvilágította; 1914 – a „szokásos idő” jele, *Forrás*, 2013/1, 12–18.). És természetesen az a probléma is felmerülhet (s erre is utal Gyáni Gábor hivatkozott esszé-

je), hogy mely ponttól tekintünk egy szöveget „történelminek”. A *futár* vagy különösen a *Századvégi történet* abban a tekintetben nevezhető történelmi regénynek, hogy noha a szerző valójában nem annak szánta őket, de felidézük azt a kort is, melyben játszódnak. Gyáni Gábor ebből kiindulva jelzi (helyesen), hogy például az első világháborús *A éjszaka mélyén 1914* még abban a bizonytalan léthelyzetben van, hogy egyaránt eredhet a történelmi emlékezet vagy a kommunikációs emlékezet forrásából, azaz utóbbi esetében a történelmi sorsforduló, az Európa sorsát alapvetően befolyásoló világháború még élő eseményként is fölfogható (s persze még inkább így van ez a II. világháborúval vagy a holokauszttal is foglalkozó művei esetében). A *hetedik nap* a szerző intenciója (s a fülszövegben tett nyilatkozata) szerint nem történelmi regény, noha egy meglehetősen távoli történelmi korban, a XVI. században és Németalföldön játszódik, nincs egyetlen központi hőse, a történet (ha van egyáltalán történet) négy ember alakja köré szövődik, akiknek a sorsa/élete különböző pontokon valamilyen módon összefonódik, mintegy egyé válnak (de elmondható ez a kevésbé fontos szereplőkről is, előbb-utóbb kiderül, valamiképpen mindenki mindenkivel „összetalálkozik”, azaz, némileg előrefutva a következtetésekben, mindenkinek ugyanaz a sorsa). A hely és az idő azonban inkább csak halvány jelzésekből, utalásokból fejthető fel, mint például Leiden városának, illetve bizonyos művészeti alkotások, elsősorban korabeli festmények említéséből (például Lucas van Leyden Lót meneküléseket említett képe, amely egyébként már nem a menekülést, hanem Lótot és leányait ábrázolja a megmenekülés után, a vérfertőzés kezdeti állapotában [*Lót és leányai*, 1520 körül]), bár kétségtelenül látszik a háttérben Szodoma égő, szétporló városa). Mindössze annyiban kapcsolható a térhez a történet, hogy (bár kétséges, az olvasó mennyit tud minderről) a kor Németalföldjét évtizedeken át szabdalta, rombolta a háború: a németalföldi szabadságharc a spanyol gyarmatosítók ellen, amelybe persze beleszórtak a különböző vallási háborúk a katolikusok és az új vallás, a reformáció hívei között, s persze, mint ahogy az lenni szokott, az éhező parasztek alkalmankénti felkelései gazdáik, uralkodóik ellen. Egyszerre van jelen a középkor a spanyol inkvizíció formájában, és a reneszánsz humanizmusa, művészete. Kétségtelen, hogy a kor az öldöklés és a gyűlölködés ideje, melyben szinte nem tudni, ki miért és hogyan támad a másokra, és ahogy a korszaknak, úgy Sándor Iván művének is a „menekülés” lesz az egyik fő motívuma. Nem véletlenül utalnak erre a könyv nyitó szavai: „Fuss! Menekül! kiáltotta az apja”, hogy aztán mintegy zenei motívumként a teljes szöveget hol csak utalásszerűen, hol a szavakat pontosan ismételve átszöji. A szöveg főbb szereplői is állandóan mozgásban vannak, vándorolnak délről északra, keletről nyugatra, s ebben a hőmpolygó vándorlásban velük mozognak Németalföld lakói is. Mindenki „menekül”, senki sem jut se megnyugvásra, se otthonra. S miközben ez a hullámzó mozgás tömegeket érint, valójában az egyszerű parasztoktól a zsidó bőrösön át a hercegekig – mindenki öli egymást (bár azért az is nyilvánvaló egyes történetelemekből, hogy ebben a menekülésben mindenki másként részesül).

A zenei jelleg más formai mozzanatokban is észrevehető, például feltűnő a szöveg különös tagoltsága, mellyel a szerző felrúgja a hétköznapi, megszokott írásmódot mind a központozásban, mind a kis- és nagybetű alkalmazásában. Ennek megfelelően a bekezdések kisbetűvel kezdődnek, és zárásukkor semmiféle írásjel nem tudósítja az olvasót arról, hogy befejeződött volna az éppen adott bekezdés (miközben az egy bekezdésen belüli szöveget azért tagolják vesszők, de más írásjelek nem). Röviden, Sándor Iván a mondat szerkezetet alakítja át, vagy talán pontosabb így: tünteti el. Tipográfiai szempontból ugyan megtartja látszólag a hagyományos próza tördelését, tehát elvileg vannak bekezdések, vannak dialógusok, de ezek a látvány ellenére, hogy úgy mondjam, a mélystruktúrában összeolvadnak. Bár talán még helyesebb volna azt írni, hogy látszólag megszakadnak ugyan, de valójában folytatódnak egymásban. Nyilván nem avantgárd megfontolásokból történik ez így, hanem a mű lényegéből fakadóan, az pedig minden látszat ellenére nem

epikus, hanem sokkal inkább zenei természetű: öt tételre osztódik, melyekben egy hang vagy zenei motívum ismétlődik újra és újra, noha apró módosulásokkal. Ez történik a könyv első négy fejezetében, vagy talán inkább szövegműveiben, melyektől ugyan hangnemből nem különbözik, de mindenképpen lezáró tételként viselkedik az ötödik. Jól jelzi ezt az is, hogy az első négy tétel egy-egy névhez (*Thomas, Jensen, Mathias, Eliz*) van kötve, míg az utolsó a kissé talányos és nem konkrét *Sehol* címet viseli. A zeneiségét tovább erősíti, hogy az olvasónak folyamatosan azzal kell szembesülnie, hogy mintha mindig minden újra és újra ismétlődne. Ez pedig a jelenséggel is összefügg, hogy ugyan néha alig észrevehető utalás történik egyes szereplőkkel kapcsolatban, például hogy Thomas, a talán a többi szereplő közül kicsit kiemelkedő figura már nem gyerek, de nem ez a lényeges. Sokkal inkább az, hogy mintha állna az idő (és abban a vonatkozásban is, hogy ez az örökös menekülés-motívum alig köthető valóságos térhez). Thomas apja mondja ki a következtetést (de a szövegben számtalan más megfogalmazásban is olvashatjuk): „nem hagy nyugodni, állandóság van abban, ami történik, minden, ami egyszer megtörtént, megtörténhet újra” (26.). És valóban, események, emberi gesztusok, történetelemek ismétlődő sorozatával van dolgunk, melyek szorításából a szereplők nem tudnak kitörni; vagy beletörődnek az ismétlődés körforgásába, vagy belepusztulnak, ha mégis kitörnének belőle (mint Thomas a mű végén). (Csak zárójelben: külön érdekesség, hogy a szövegben felbukkannak idézetek Sándor Iván korábbi „történelmi” regényeiből, részben szó szerint, részben deformált alakban. Például a borítóra is kiemelt „hosszú az út az emlékezéstől a felejtésig, még hosszabb a felejtéstől az emlékezésig” eredetileg *A éjszaka mélyén* 1914-ben szerepelt, míg *A hetedik nap* szövegében sűrűn előforduló természeti kép az őszi sárról: „sárban gázolunk, az egész világ sártenger” (215.) és: „sáros az út, az egész világ iszap tenger” (192.) a *Századvégi történet* iszamós, sáros, örökké esős világát eleveníti föl nagy erővel. Mindezek a mozzanatok a mű biblikus atmoszféráját határozzák meg (ahogy például újra és újra megjelenik a bárka-motívum, az emberi pusztulásban az isteni pusztítás is). Ennek megfelelően nyilvánvalóan a szöveg dimenziói már rendszert alkotnak, mintha egy valószerű és valóságos történelmi regény volna. A rítusszerű ismétlődések, az éppen csak jelzett történelmi díszletek, az álló időben mintegy összemerosó és eltűnő valóságos történések és idők (és néha talán szándékosan összekeveredő igazi és képzelt valóságok hitelessége, illetve pontatlansága; a „londoni színben” Shakespeare *Macbeth*-je későbbi fejlemény, mint ahogy a színház Jansen elmeséli barátainak). De a cél persze nem is a történelmi hitelesség csupasz megjelenítése, hanem a részletekből kirakott vízió, látomás hihetősége (itt említettem meg a Toronylakó figuráját, mely a teljes könyvre jellemző metaforikus értelmet kap azzal, ahogy egy törött kancsó darabjait próbálja összeragasztani: „Ragasztom a darabokat. Szétesnek. Újrakezdem. Újra szétesik.” – 211.). Más nézőpontból, de ugyanez hangzik el Thomas és egy festő között, amikor a szénásszekérről azt állítják, hogy ilyen nincs is a valóságban: „a festő nem azt festi, amit lát, hanem azt, amit érez, mondta... látomást...”, majd újabb kérdésre válaszolva még hozzáteszi: „mi a látomás? / megérteni az emberi helyzetet” (127.). Itt persze Boschról van szó, és az ő *A szénásszekér* című festményéről, amely szintén metaforaként is szolgál Sándor Iván művéhez, s csak mellékesen jegyzem meg, előző esszékötetében (*A jövő árnyéka*, 2016) is fontos szerepet töltött be (s akkor nyilván egy kis műhelytitokhoz is eljutunk, hiszen felteszem, a prózaíró már ekkor foglalkoztatta *A hetedik nap* szövege és világa). *A hetedik nap* tehát az előzőek értelmében vízió, bizonyos fokig a valóságtól elrugaszzkodó látomás a gyűlöletről, az erőszakról, a sorstalan életekről, néhol biblikus hangnemből. Erre is hozok egy korábbi példát az esszékötetből, ahol is Mészöly Miklóst idézve arról értekezik Sándor Iván, hogy: „a vízió igazsága valóban tartósabb, mint a logikáé. Indíthat akár egy regényt.” (i. m., 18.) A látomás persze magával vonzza, hogy a történések olykor allegorikusak, a szereplő személyek főleg egy-egy oldalukat mutatják az olvasónak, s nem feltétlen többdi-

menziós életükkel tűnnek föl. S természetesen az is igaz, hogy az „emberi helyzet”, a mindenkori emberi helyzet megértése parabolikus színezetű. Érezzük, szinte tapintjuk, hogy a XVI. századi németalföldi történet valójában a mai Németalföldről, vagyis inkább Európáról szól; tömegek tántorgásáról az országutakon. E parabolaiban a múltni amúgy sem akaró idő minden időbeli dimenziót összeránt, ahogy olvasható a következő mondatban: „A rabbik tekintete hasonló volt, mintha az Idő pillantásukban bújít volna meg, az is, ami volt, az is, ami van, és a sejtése annak, ami lehet” (179.).

Sándor Ivánnak vannak emlékezetes regényei, esszéi, sok közülük szívemhez közel álló, de ilyen félelmetesen sötét tónusú, mondhatnám, keresetlen szóval, reménytelenségével szorongató szerintem nincs több a pályáján. A regény talányos befejezése is ezt erősíti, nem fogjuk pontosan megtudni, hogy a „koncentrációs” táborból megszökő Thomast egyszerűen elnyeli a tenger, emlékezetének minden tárgyi formáival (apja görög fordítását, a rabbi arcképét, más apróságokat a zsákjában), vagy pedig mégiscsak az oly sokat említett özönvíz tör a földre. A befejezés biblikus hangvétele és ereje engem inkább arra terel, hogy az utóbbi mellett foglaljak állást („minden sugárzott, az ég, a föld, a víz, a levegő, nem lehetett megkülönböztetni magasságot és mélységet” – 254.). Egyvalamire azonban még kitérek röviden. A figyelmesebb olvasónak föl fog tűnni, hogy az általános pusztulásban/pusztításban a szereplők sokszor jelöletlenül, máskor pontosan megjelölve hivatkoznak egyrészt az ókor nagyjaira, Apuleiusra és *Az aranyszámúra* (az első regényre), Hérodotoszra, Tacitusra, Szophoklészra (vele kapcsolatban állandó motívum lesz a színház mint az élet tükre, aminek sajátos megjelenési formája volt a Leydeni Anatómai Színház Andreas Vesaliusszal), de megjelennek így-úgy a nagy németalföldi alkotók, Bosch (bizonytalan vagyok, mintha id. Pieter Bruegel is), vagy felvillannak a vicenzai Teatro Olimpico színház előadásai is. Értelmezésemben az, hogy (időben keveredve) csupa nagy művész, nagy alkotó áll a szöveg „siralomvölgyében”, talán arra utal (ami Sándor Iván műveiben vissza-visszatérő elem), hogy az emberi helyzetek tárgyi és emlékezetbeli rögzítése e művek ethoszára való hivatkozással lehetséges. A 165. oldalon Thomas apja, aki ókori nagyok szövegeit fordítja, megidézi saját Professzora szavait: „a görögök, ismételte óráin a Professzorunk is, a görögök munkáiban van... töprengett, hogyan folytassa, megtalálta, a tárgyalási alap, mondta”, amihez aztán hozzáteszi: „csak hogy közben Athénban is egymást vádolták, egymás ellen szótták a merényleteket... ott is vér... áru-lás”. Nyilván a mű annak keresése, hogy hogyan lehet ellenállni a pusztításnak, s a ki-mondatlan, de érzékeltetett következtetés az, hogy bár *kell*, de nem lehet. E tekintetben eltér Sándor Iván minden más regényétől, esszéjétől.

MI A MACSKA?

Pajtim Statovci: *Macskám, Jugoszlávia*

„A vándorlás a sivatagban végtelennek tűnik.”

(Srećko Horvat és Igor Štik: Welcome to the Desert of Post-Socialism)

Sokáig fogja még Jugoszlávia mozgatni a fantáziánkat. A története elbeszélhető úgy is, mint egy eleve kudarcra ítélt kísérlet – mint ahogyan minden kommunista kísérlet eleve kudarc. Ezek alapján már csak a nevének feltűnése is nyugtalanító, negálnunk kell: nem is történt semmi említésre méltó, legfeljebb annyi, hogy a vérben és erőszakban született totalitárius (balkáni) ország hosszú és keserves agónia után vérben és erőszakban múlt ki. Elmondható a történet azután nosztalgiával: lám, valaha létezett a népeknek eme olvasztótégelye, a szovjet befolyástól és a kapitalista Nyugattól egyként távolságot tartó állam. Jólét, önfeledtség, kényelem és Tito. Megfakult képeslapok az Adriáról. A ködkép, amellyel semmit sem kezdhünk, zárójelezhető: Jugoszlávia bukása kellett ahhoz, hogy a már benne rejlő különbségek érvényt nyerjenek: a piacgazdaság mérlegén most megmutatkozik a volt tagországok valódi súlya. Az eredmény, természetesen, lesújtó: Szlovénia és Horvátország még mindig az elmúlt rendszer örökségével küzdenek, képtelenek alkalmazkodni „a 21. század kihívásaihoz”; Szerbiának és Montenegrónak sokkal nagyobb erőfeszítésekre lesz szüksége, hogy „csatlakozzanak Európához”, egyszerűen „nem elég lelkesek”. A többi volt tagköztársaságot akár el is feledhetjük. Bosznia-Hercegovina és Macedónia (Észak-Macedónia) csak az államiság peremén egyensúlyoznak. S végül megemlíthetjük Koszovót, a valamikori jugoszláv tartományt, amely tíz esztendővel ezelőtt nyilvánította ki egyoldalúan a függetlenségét. De beszélhetünk-e egyáltalán Koszovóról, amikor, lám, Szerbia külügyének közbenjárására a Comore-szigetek a minap vontak vissza Koszovó függetlenségének elismerését?

A Koszovóban született, kétéves korától Finnországban élő Pajtim Statovci első, rögvest több nyelvre lefordított, jelentős irodalmi orgánumban méltatott regényében, a *Macskám, Jugoszláviában* megteszi ezt: Koszovóról is beszél. Nem tulajdoníthatunk elég nagy jelentőséget a gesztusnak, a Koszovóval kapcsolatos irodalmi élményeink csekélyek, a térségben születő irodalmi próbálkozások ugyanis nagyon nehezen törnek maguknak utat a szélesebb olvasóközönség felé. Din Mehmeti és Eqrem Basha versei, Rifat Kukaj prózája vagy Rexhep Qosja (aki a kilencvenes években Hashim Thaçi mellett tűnt fel) esszéi (köztük a jugoszláviai albán irodalomról szóló tanulmánya,

Magvető Kiadó

Fordította Huotari Olga

Budapest, 2017

288 oldal, 3499 Ft

amely magyarul is olvasható¹) támaszkodhattak a jugoszláv és albán közvetítésre, ám ma már csak az utóbbi út járható. A mai koszovói irodalom elképesztően megosztott, elég csak utalnunk rá, hogy legjelesebb művelői Albániában és Montenegróban csakúgy megtalálhatók, mint Mexikóban (Xhevdet Bajraj) vagy Nyugat-Európában, jelesül Belgiumban (Skënder Sherifi). Emellett a koszovói irodalomhoz tartoznak az ottani nemzetiségi nyelvek, szerbül, törökül, torlaki nyelvjárásban és roma nyelven születő munkák is. Ráadásul az újabb koszovói irodalmárok immár elsősorban nem a standardizált albán nyelven (toszk), hanem ennek északi dialektusában, a sokáig alulértékelt, a negatív mozhősök szájába adott geg (gheg) nyelven írnak.²

Pajtim Statovci pedig finnül.

Statovci fő irodalmi referenciái nem kötődnek Koszovóhoz, ihletet inkább Bulgakovból és Salman Rushdie-ből merít. Adja magát, hogy két történetzálon futó regényét kívándorlásregényként értelmezzük. Ám nagyon is sajátos kívándorlástörténetről van szó.

A Helsinkiben élő Bekim melegeknek szóló internetes oldalakon keresztül keres magának partnereket, mindenkitől elszigetelten él, legkedvesebb társa egy királyboa, tisztaság-mániás, és az egyik estén különös teremtménnyel találkozik: egy homofób és bevándorlásellenes macskával. Bekim álneveket használ, koszovói származását elhallgatja, s noha jó képességeit kamatoztathatná az egyetemen, rendre-módra a társadalom ellenállásába ütközik. „Finnországban élni és iskolába járni igazi főnyeremény, ezt jól jegyezd meg!” (69.) Az állampolgárság immár kiváltság, ki kell tehát érdemelni. Lojalitás, alázat és odaadás, valamint elvonulás, a magánéletbe zárkózás, a létezés négy fal közé szorítása annak az éremnek a két oldala, amelyen Bekim királyboát vásárol magának az állatkereskedésben. Az egykori jóléti államban is kísértő etnicizmus mellett pedig lassan képet kapunk Bekim családjáról is, amely a kilencvenes évek elején volt kénytelen elhagyni Pristinát: az új körülmények közt magát feltalálni képtelen apát (Bajramot) és a férje árnyékában élő anyát (Eminét). Új hazájában a gyermek első és döntő érzése a szegény: „Amikor szüleim tört finn nyelven útbaigazítást kértek, olyan kicsivé kuporodtam a hátsó ülésen, hogy senki sem látott [...]. Amikor a boltban az élelmiszerek disznóhústartalma után érdeklődtek, az eladók úgy méregették őket, mint a bűnözőket [...]. Amikor kötelezték őket, hogy szülői értékekre menjenek, fohászkodtam, hogy maradjanak csöndben [...]. Sokáig azt hittem, egyszerűen nem értik, milyennek látják őket mások [...]. Később jöttem rá, hogy csak úgy tettek, mintha nem értenék, mert így sokkal könnyebb volt élni.” (105–106.) Statovci könyvének pesszimista állítása, hogy a bevándorlók első generációja a legnagyobb áldozatok árán sem képes megbékíteni magát a befogadó ország társadalmával: az egyik oldalon a bizalmatlanság, a sajátnak tudott értékek féltése áll, míg a másikon a bizalmatlanság korbácsolta düh, az öngyarmatosítás és az önrasszizmus. „Én fehérnek hittem magamat, de az ő szemükben nem voltunk egyformán fehérek” (169.) – mondja Bekim édesanyja a menekültszállón. A befogadó államban a befogadott számára két út lehetséges: vagy a különbözősége alapján kíván érvényesülni, s ekkor a különbözőségét mindig felemlégetik, s pozitív megkülönböztetést gyanítanak ott is, ahol érdem rejlik; vagy a többség ruházatát magára öltve lesz fölényesebb a többségnél is, ám legyen ez a ruha bármennyire díszes, testhezálló és állig begombolt, a polgári társadalomban a „kulturális különbségek” mégis kiütözköznek rajta.

Bekim története mellett párhuzamosan fut édesanyjának története. Statovci ezáltal a regény cselekményét kiterjeszti az 1980-as évekre is, a *Macskám, Jugoszlávia* így mintegy 35 esztendőfő fog át.

¹ *Híd*, 1976/5. Junger Ferenc fordítása. http://adattar.vmmi.org/folyoiratszamok/1202/hid_1976_05_pdf

² Vö. <https://www.worldliteraturetoday.org/2016/january/young-literary-scene-kosovo-conversation-ragip-luta-peter-constantine>

Emine egy vidéki tanyán nevelkedik, népszerű jugoszláv dalokat hallgat, nővééréssel pedig akkor szembesül első alkalommal, amikor édesapjával Pristinába látogatva illetlen célzásokat tesz rá egy kereskedő. A világtól elzárt koszovói vidéket bizony Jugoszlávia képtelen volt modernizálni: évszázados hagyományok élnek itt, még ha az udvarban Yugo személygépkocsi parkol is. Nemi egyenlőségről szó sincs: Eminének bocsánatot kell kérnie édesapjától, amiért kikezdték vele. Hamarosan azonban döntő esemény éri: a hegyekben sétálva felfigyel rá egy férfi, majd feleségül kéri a családjától anélkül, hogy ebbe Eminének bármi beleszólása is lehetne. Egyetlen lehetősége: az odaadás. Bajram erőszakosságával csak az esküvőjük napján szembesül, ám ekkorra már úgy tűnik, örökre férjéhez és férje házához láncolódik az élete. Másnap reggel, amikor hagyományosan az érdeklődők szeme elé kell tárnia a nász elhálásakor való érintetlenségét bizonyító vérfoltos lepedőt, a rádió bemondja Josip Broz Tito halálhírét.

Statovci regényének szereplői számára evidens, hogy Jugoszláviát egyedül Tito tartotta egybe – a halálával elkerülhetetlenül a megszűnés felé sodródik az ország. Noha a jugoszláv elképzelések mintha már 1968, azaz a diáktüntetések ideje után veszíteni kezdtek volna erejükből: a munkástanácsok (amelyek példaként szolgáltak az 1956-os munkástanácsok számára) befolyása csökkent, a hetvenes évektől kezdődően egyre nagyobb teret hódított magának a piacgazdaság, s ezzel egy időben szólaltak meg az etnicista-nacionalista hangok is. A „jugoszlávtság” problémásan egyesítette magában az etnikai identitásokat, és valóban kudarcot vallott – többek közt – az albán és magyar kisebbség esetében.³ Emine édesapja szívből megveti a „gonosz” szerbeket, a „hazudós” boszniaikat és a „kapzsi” bolgárokat (81.). Bajram legfőbb vágya pedig az lesz, hogy csatlakozzék a Koszovói Felszabadítási Hadsereghez.

Bekim és Emine történeteszállai természetesen találkoznak: a regény egyszerű szerkezete nem is enged meg váratlanabb módot az összefonódásra. Statovci ugyanakkor tehetséges regényíró: Emine történetében vegyíti az én-elbeszélés és az egyes szám harmadik személyű megszólalás beszédmódját, a történeteszállakat pedig gazdag jelképiség révén is összefűzi. Mind Emine életében, mind pedig Bekim történetében meghatározó erővel bírnak a kígyók és a macskák. Traumatikus és fenyegető állatokról van szó, a gyermek Bekim sokáig csak rajzokon jeleníti meg apjával kapcsolatos félelmeit (amelyeket Bajram egy kurzusló török imám segítségével gyógyíttatna), míg maga mellé nem vesz egy királybogat, s meg nem jelenik életében a Macska. Emine házassága első napján figyel fel először a kérlelhetetlenül miákoló állatra, békét kötni vele pedig csak idős asszony korában sikerül, miután elhagyja Bajramot. Bekimnek azonban le kell számolnia az állataival: el kell pusztítania őket, s ezt csakis azáltal teheti meg, ha visszalátogat Koszovóba.

Statovci regényének nemcsak az az érdeme, hogy többféle szempontból engedi láttatni a bevándorlás nehézségeit: az elutasításra elutasítással felelő Bajramon, a sorstársai közt végül közösségre találó Emine történetén, a második generációs bevándorlóként élő Bekimen és a befogadó társadalom kevésbé befogadó részének hangot adó Macskán keresztül, de beszédek a csendjei, elhallgatásai is.

A megrajzolt konstelláció előlegezi, hogy politikai regénnyel legyen dolgunk. Úgy tűnik, hogy a fenyegető állatok jobban kísértének bennünket, mint bármikor máskor.

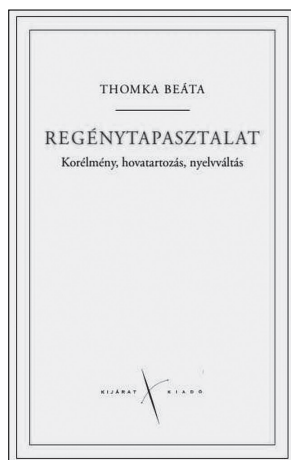
³ Vö. Losoncz Márk: Mi lesz veled, posztjugoszláv világ...? https://dinamo.blog.hu/2015/01/23/mi_lesz_veled_posztjugoszlav_vilag – „Vö. Losoncz Márk: Mi lesz veled, posztjugoszláv világ...? Különös tekintettel az „excesszusról, mint tiszta formáról” mondottakra. https://dinamo.blog.hu/2015/01/23/mi_lesz_veled_posztjugoszlav_vilag

AZ IDEGENSÉGTŐL A VILÁGIRODALOMIG

Thomka Beáta: *Regénytapasztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelvvoáltás*

Párizs, az én Bakonyom.¹
Soha nem múlt el az érzés, hogy idegen vagyok.²

„A modern kori nemzeti irodalmak némelyike gazdag belső átitatódásról tanúskodik.” (23.) Ezzel a mondattal kezdődik Thomka Beáta kötetének egyik legfontosabb tanulmánya. S ebből mindenekelőtt az következik, hogy már a modernség egész korszakában sem volt evidens „magyar”, „német” vagy „francia” irodalomról beszélni, ami pedig az irodalomtörténetben hagyományos elbeszélési formának számított. Ezt a formát problematizálta már Horváth János 1908-ban, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* című munkájában. „Ha tehát tételszerűleg felsorakoztatjuk, hogy mikor mit tartottak irodalomnak, nem csupán a magyar irodalomtörténeti szintézis fejlődési fokozatairól kapunk felvilágosítást, hanem figyelmeztető ujjmutatást visszamenőleg magának az irodalomnak fejlődési mozzanataira is. S nagy megnyugvás lesz számunkra, hogy mind elvi megfontolásunk, mind pedig majd kifejtendő fejlődésszemléletünk ily valóságos történeti hitelű okmányok tanulságai-ból merített eszmélet.”³ Vagyis egyáltalán nem magától értetődő, hogy mit is nevezünk magyar irodalomnak.⁴ A „magyar irodalom” jelentése ugyanis a 19. század során folyamatosan szűkült, és ezt a szűkülést a nemzeti eszme határozta meg; míg végül az irodalom már csak a nemzeti eszme lecsapódásaként jelenik meg. Első megközelítésben Horváth János ezt mintha el is engedné a füle mellett, és csak egy nagyon általános következtetés kimondására szorítkozik: „Az irodalom fogalma nem állandó, hanem történelmileg alakuló, változó fogalom; a kor szerinti megkötöttségében nem fogadható el vezérel-

¹ Ady Endre: *Összes versei*, Osiris Kiadó, Bp., 2006, 90.

² V. S. Naipaul: *Olvadás és írás* (ford. Egri Zsolt), *Nagyvilág*, 2001/12, 1888.

³ Horváth János: *Irodalomtörténeti munkák I*, Osiris Kiadó, Bp., 2005, 66.

⁴ Nézzünk egy rövid áttekintést: „Pápaynál e fogalom már csak a magyar nyelvű irodalmat öleli fel (kizárván az »idegen«-nek mondott latin nyelvűt), Toldynál csak az olyan magyar nyelvűt, mely egyúttal a nemzeti szellem megnyilatkozása; Beöthynél a nemzeti szellem művészi megnyilatkozásait. A szűkülés fokozatai tehát ezek: magyarországi, magyar nyelvű, nemzeti tartalmú, művészi. Minden utóbbi fokozat tovább szűkíti a megelőzőt.” Uo., 67.

Kijárat Kiadó
Budapest, 2018
264 oldal, 3200 Ft

vül egy, az irodalom egész történeti anyagát rendszerező szintézis számára.”⁵ A nemzeti elv viszont nem rendelhető az irodalom fölé; bár Horváth János is úgy gondolja, hogy ez az elv „tárgyi igazságon” alapszik, s ezzel talán többet ismer el, mint amit feltétlenül kellene. A 20. század elején vagyunk: ez az elv már-már természetesnek tűnik, holott azt is mondhatnánk, hogy egy hatalmas asszimilációs-elynyomó gyakorlatot takar. „A nemzeti elv [azonban] nem kizárólag az irodalomé, nem saját elve az irodalmiságnak. Márpedig az irodalomtörténet önálló vagy önállóulni kívánó tudomány-egyed; a nemzeti elv alá foglalva azonban segédtanulmány szerepére utaltatik”.⁶ Horváth János figyelmeztetése ellenére ennek az elvnek a karrierje töretlen volt a 20. században (a 20. századi magyar irodalomtörténet-írásban).⁷ Thomka Beáta könyvének talán az a legfontosabb és legáltalánosabb üzenete, hogy az ezredforduló körüli időtől kezdve újabb motivációk szólnak ennek az elvnek a megkérdőjelezése mellett.

(I. Az idegenség) A könyv abból a megfigyelésből indul ki, hogy a globalizációs folyamatok, a háborúk, a száműzetések és az emigrációk eredményeként az ezredforduló környékén az „idegenség” eszméje az irodalom meghatározó szervezőelvévé vált. Méghozzá egy nagyon konkrét formában: a kis kultúrákból érkező szerzők sorra és sikeresen épülnek be a nemzetközi irodalmi nyilvánosságba.⁸ Thomka Beáta első megközelítésben az esszéisztikus-vallomások irodalom alapján mutatja be az idegenség problémáját. (Az alábbiakban ebből az anyagból próbálok összeállítani egy csokorra valót.)

V. S. Naipaul a Karibi-térségbeli Trinidadban született, indiai származású családban. Egy ösztöndíj tette lehetővé számára, hogy tizennyolc éves korától Oxfordban tanuljon. „Majd egész felnőtt életem olyan országokban telt, ahol idegen voltam. Mint író nem tudtam túltenni magam ezen az élményen. Hogy ehhez az élményhez hú maradjak, olyan emberekről kellett írnom, akik ilyen helyzetben voltak. Volt pár elképzelésem arról, hogy ezt miként lehet megtenni, ráadásul a belső kényszerem sem hagyott alább.”⁹ De ez nem volt könnyű: nem tudjuk persze, hogy Naipaul mit és mennyit stilizál az erősen vallomások esszéiben, de állandóan azt hangsúlyozza, hogy ő maga milyen nehezen vált olvasóvá és íróvá. Erre most csak egy példát idézek: „Egészen huszonöt éves koromig nem tartottam magam avatott olvasónak. Pedig ekkor már hét éve Angliában voltam, ebből négyet Oxfordban töltöttem, és mégsem volt annyi társadalmi háttértudásom, amennyi pedig szükséges volt az angol és európai fikció megértéséhez. Autodidakta módon lettem író”.¹⁰

Ilja Kabakov korunk legjelentősebb képzőművészei közé tartozik, eredetileg a moszkvai konceptualisták tagja volt, a Szovjetunióból való 1988-as menekülése óta New Yorkban él. Az egyik utolsó kiállításának (*Not Everyone Will Be Taken Into the Future*)¹¹ műsorfüzetében ezt olvashatjuk: „Kabakov a generációjának leghíresebb művészei közé tartozik, első-

⁵ Uo. (Az eredetiben az egész mondat kurzív.)

⁶ Uo. 68.

⁷ Az utolsó ilyen vállalkozás Szegedy-Maszák Mihály főszerkesztésével készült, *A magyar irodalom története* című háromkötetes könyv.

⁸ A kötet szerkesztője, Kisantal Tamás ezt tekinti a címben szereplő „regénytapasztalat” elsődleges és meghatározó jelentésének. (259.)

⁹ Naipaul, i. m., 1893.

¹⁰ Uo., 1889. Kiemelés tőlem: W. J. – Naipaul ez év augusztusában halt meg. A *Die Zeit* megemlékezésében olvassuk: „Kritikusok azt vetik Naipaul szemére, az arrogancián és a nyerségen túl, hogy a világra mindenekelőtt a gyarmatosítók szempontjából tekint. A szerző vonakodott a déli országok romantikus idealizálásától, és a szegénységért és az alulfejlettségért nagyrészt őket magukat tette felelőssé. A muszlimokat azzal a kijelentéssel háborította föl, hogy az iszlám a nem-arab országokban, mint például Indiában, több kárt okozott, mint maga a kolonializmus.” *Die Zeit*, 2018. augusztus 12.

¹¹ Tate Modern Exhibition, 2017. október 18 – 2018. január 28.

sorban a nagyszabású installációiról ismert [...]. Bírálja a művészettörténeti konvenciókat, és visszanyúl az egykori Szovjetunió vizuális kultúrájához (a vigasztalan közösségi lakásokhoz, a propagandaművészethez és a szovjet élet rendkívül optimista ábrázolásához). Munkái az utópia és a fantázia univerzális képzeteivel foglalkoznak: a reménnyel és a szorongással.”¹² Kabakov maga néhány évvel az emigrálása után ezt írta: „És éppen azt kell kitalálnom, hogy mi az bennem, ami tipikus, és én – azt hiszem kitaláltam: áttelepült ember vagyok. Miközben egy bizonyos kulturális régióban nevelkedtem, és meghatározóan az formált, most már hosszú ideje egy másikban élek. Kulturális múltam összeütközik a kulturális jelenemmel. Megtanultam úszni egy tóban, és most fulladozva evickélek egy (új) tengerben, noha a víz összetétele teljesen különböző. Manapság tucatjával, ha nem százával vannak az ilyen evickélők, akik hol felbukkannak a felszínre, hol ismét alámerülnek.”¹³

James Wood a Harvard University irodalmár professzora és korunk egyik vezető irodalomkritikusa. „A világ leghíresebb irodalomkritikusa nem sztár (tehát nem olyan nagy baj, ha a kedves olvasó még sohasem hallotta a nevét), de mégis olyan autoritás, akinek a szava sok országban nagy súllyal rendelkezik. Wood a *New Yorker*nek ír, és a tekintélye azért lépheti át a határokat, mert angolszász irodalomkritikusként szert lehet tenni olyan hírnévre, ami átlépi a határokat.”¹⁴ Wood nem érintettnek, hanem bizonyos értelemben kívülállónak írja le a jelenséget, és a „not going home” kategóriájával próbálja megragadni. A legtöbb ember önként vagy kényszerből elhagyja a maga otthonát: „ebben az értelemben nagyon sokan hontalanok vagyunk”.¹⁵ „A száműzetés különös módon ösztönöz arra, hogy elgondolkodjunk rajta, de megtapasztalni szörnyű. Áthidalhatatlan szakadék jön létre egy emberi lény és a születési helye között, az én és az igazi otthona között: ennek a lényegi szomorúságát sohasem lehet legyőzni. És amíg az irodalom és a történelem magában foglalja a hősiességet, a romantikusságot és a dicsőséget, addig a száműzetés diadalmas epizódjai olyan erőfeszítések, amelyek az elidegenedtség bénító szomorúságának legyőzésére irányulnak. A száműzetés teljesítményeit mindig aláaknázza valaminek az elvesztése, ami mindörökké eltűnt.”¹⁶

Az idegenség tapasztalata általánosodik, egyre több az idegen, és tulajdonképpen mindannyian idegenek vagyunk. De nekünk az idegenség egy speciálisabb jelentésére lesz szükségünk.

(II. A regény) A könyv egy helyén roppant érdekes Kant-filológiával találkozhatunk. Az *emberiség egyetlen eszméje világpolgári szemszögből* című dolgozat kilencedik tételében Kant „az emberi nem tökéletes polgári egyesülését” „regényes történethez” hasonlítja.¹⁷ A magyar fordító mintha nem akart volna hinni a szemének, itt ugyanis valójában a „regény” szó áll: „es scheint, in einer solchen Absicht könne nur ein Roman zu Stande kommen”.¹⁸ És innen kikövetkeztethetjük, hogy Kant milyen jelentést kötött a „regény”-

¹² <https://www.tate.org.uk/whats-on/tate-modern/exhibition/ilya-and-emilia-kabakov> – A pontosság kedvéért a kiállítás Ilja Kabakov és Emilia Kabakov (a felesége) közös kiállítása, így az eredetiben a fenti mondatok is többes számban állnak.

¹³ Ilja Kabakov: Egy kulturálisan áttelepült személy története (ford. Simon Balázs), *Magyar Lettre International*, 1995. tél, 49.

¹⁴ Ijoma Mangold: Der beste Leser, *Die Zeit*, 2011. július 18.

¹⁵ James Wood: On Not Going Home, *London Review of Books*, 2014. február 20.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Immanuel Kant: *A vallás a puszta ész határain belül és más írások* (ford. Vidrányi Katalin), Gondolat, Bp., 1974, 77.

¹⁸ <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa08/029.html>

hez: „meghökkenítő és értelmetlen ötlet”.¹⁹ Teljesen hasonló fölfogással találkozhatunk (teszem hozzá) már Leibniznél is: „Aki több elmés regényt olvas és több érdekes elbeszélést hall, az több tudásra tesz szert, mint mások, még ha egy szó sem igaz abból, amit leírtak vagy lefestettek előtte. Az ilyen ember gyakorlottá válik abban, hogy kifejező és tényleges ideákat [...] jelenítsen meg az elméjében.”²⁰ Ma már alig érezzük, micsoda bátorság rejtett Leibniz és Kant szavaiban: a regények olvasását mindketten hasznosnak tartják a filozófia művelése számára. (Kant a filozófiai elméletalkotó, Leibniz a filozófia tanulmányozója szempontjából.) Az ő szavaikból pedig következtethetünk arra, hogy milyen lehetett a regény általános megítélése abban a korban. Talán nem árt felütni az egyik legelső regényelméleti munkát: „Lehet, hogy [az elméletírók] úgy tartották eddig, hogy nem éri meg a fáradságot az írások egy olyan műfajáról gondolkodni, amely csak a tömeg szóraztatását szolgálja? – Úgy tűnik, valóban erről van szó; de éppen ezáltal válik ez a gondatlanság problematikusá. Nem kellene-e, hogy eszünkbe jusson, hogy az emberi nem legnagyobb részének egészséges táplálékáról is gondoskodnunk kell?”²¹ A regény a 18. században a kultúra és a művelődés populáris műfajának számított. Itt – úgy tűnik – a regénynek még semmi köze az idegenséghez; a társadalom túlnyomó és nem igazán művelt többségének a szellemi tápláléka. A 20. század második évtizedének vége felé aztán Lukács György az „idegenséget” a regény univerzumának centrumába helyezi (de mint témát, és nem a befogadókhoz való viszonyában). Ebből persze már következik, ha nem is az, hogy minden olvasónak idegennek kell lennie, de az mindenképpen, hogy minden olvasónak ismernie kell az „idegenség” érzését. Lukács elemzéseinek kiindulópontja egy Novalis-idézet: „A filozófia tulajdonképpen honvágy” – vagyis a filozófia az otthon elvesztésének talaján sarjad. „Ezért a filozófia akár életformaként, akár a költészet formameghatározó és tartalomadó elemeként mindig az odakint és az odabent meghasadásának a tünete, az én és a világ lényegi különbözőségének, a lélek és a tett meg nem felelésének a jele.”²² A filozófia világa pedig egybeesik a regény világával. Ezt a tézist Lukács ugyan nem bontja ki részletesen, de mégiscsak kimondja: „a regény formája [...] transzcendentális hajléktalanság kifejezője”.²³

Thomka Beáta könyvének alapvető kérdése, hogy mi történik a regénnyel a *jelenlegi* körülmények között. „A világméretű migráció és a transzkulturális folyamatok új kihívásokat jelentenek a regény számára [is].” (14.) Vagyis alapvetően két folyamattal van dolgunk: egyrészt a menekültek megjelenésével a radikális értelemben vett idegenség napi tapasztalattá válik, másrészt a mindennapi életünk mikroszintjén is felnagyul az idegenség szerepe. Wolfgang Welsch írja egy híres cikkében: „A többszintű kulturális kapcsolatok a legtöbbször számunkra meghatározóak kulturális létrejöttünk folyamatában. Kulturális hibridek vagyunk.” (21.) Mindezek eredményeként: „ma a legfeltűnőbb az irodalom nemzeti meghatározottságától való szabadulás” (14.). Vagyis az irodalom (és ezen belül elsősorban a regényirodalom) a világirodalom felé tolódik el. Igaza lehetett tehát már Horváth Jánosnak is a 20. század elején. A 20. század végén pedig Milan Kundera újra ezt hangsúlyozza: „[A regény] története nemzeten túli; hogy a francia regény, az angol regény, a magyar regény nem képes megalkotni a maga autonóm történetét, hanem mind egy nem-

¹⁹ Kant: *A vallás a pusztán ész határain belül és más írások*, i. m., 77.

²⁰ Gottfried Wilhelm Leibniz: *Újabb értekezések az emberi értelemről* (ford. Boros Gábor et al.), L'Harmattan, Bp., 2005, 339.

²¹ Christian Friedrich von Blankenburg: *Versuch über den Roman*, bey David Sitgers Wittwe, 1774, 2.

²² Lukács György: *A regény elmélete | Dosztojevszkij-jegyzetek* (ford. Tandori Dezső), Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2009, 25.

²³ Uo., 37. Az idegenség és az otthonatlanság tematikája Lukácsnál az eposz és a regény szembeállításából adódott. Egy ilyen fajta szembeállítás már von Blankenburgnál is megtalálható. Lásd i. m., 11.

zetek fölötti történés részese, ez az egyetlen összefüggésrendszer, amelyben egyfelől a regény fejlődésének értelme, iránya, másfelől egy-egy mű értéke megnyilvánulhat.”²⁴

Most azonban a „világirodalom” nagyon határozott és sajátos jelentésével van dolgunk. Ennek alapvető gondolata, hogy az idegen kérdése (mint a fentiekben Naipaulnál és Kabakovnál) az idegen felől érkezik, ahogy Derrida mondta.²⁵ A kérdést akár úgy is megfogalmazhatjuk, hogy mi lesz a regényirodalommal, ha az idegenek szólnak meg a maguk tapasztalati és problémavilágával. Ennek az irodalomnak a tipikus alakja (Németországban) Adalbert von Chamisso volt. Most egy pillanatra az 1810-ből származó híres sorait szeretném felidézni: „Francia vagyok Németországban, és német vagyok Franciaországban, katolikus vagyok a protestánsok, protestáns a katolikusok között, filozófus vagyok a hívők, és hívő a szabad szellemek között [...], jakobinus vagyok az arisztokraták között, a demokraták körében pedig nemes, az ancien régime embere stb. stb. Én sehová sem tartozom, mindenütt idegen vagyok.”²⁶ Chamisso – ha az írói gyakorlatát nézzük – ebben a levélrészletben legalább kétféle „torzítást” végrehajt: egyrészt kitágítja és univerzalizálja az idegenség képét, másrészt a német és a francia kötődését teljesen szimmetrikusként mutatja be. Pedig a döntő kérdés egyszerűen megfogalmazható: milyen az, amikor az ember Németországban élő franciaként *németül* írja a műveit (és válik a kor egyik legjelentősebb írójává)?²⁷ Ez a minta lesz most meghatározó: az idegen és az idegenség nemcsak a regények témája, hanem a bennük megjelenő tapasztalat egyetemes forrása is. A regénynek ez az alakzata, ennek az alakzatnak a meghatározóvá válása az, ami most beteljesítheti az irodalom világirodalom-jellegét.

(III. Diaszporikus fikciók – fikciós diaszpórák) Thomka Beáta számos íróat említ, és számos művet elemez, de a legérdekesebben talán mégis a délszláv országokból nyugatra került írók munkáit tárgyalja. „A 21. század elején több exjugoszláv prózaíró munkásságára is felfigyelt a nemzetközi kritika. A szerzők gyermekként vagy fiatalon kerültek idegen nyelvi környezetbe, és külföldön kezdték meg munkásságukat. Nem anyanyelvük, hanem a szerzett nyelv és az új kultúra vált műveik természetes közegévé.” (78.) Ennek az irodalomnak Németországban az egyik legjelentősebb és legismertebb alakja (sztárja) Saša Stanišić.²⁸ (Az alábbiakban ezt az új irodalmi paradigmát rajta keresztül szeretném bemutatni – Thomka Beáta is újra és újra visszatér rá.) Első regénye 2006-ban jelent meg németül, *Wie der Soldat das Grammophon repariert* címmel. A mű egy gyermek perspektívájából meséli el a háborút, pontosabban egyáltalán nem meséli el, hanem inkább leírni, rögzíteni akarja azokat az élményfoszlányokat, amelyeket a háború jelent.²⁹ Thomka Beáta

²⁴ Milan Kundera: *Elárult testamentumok* (ford. Réz Pál), Európa Könyvkiadó, Bp., 1996, 30. – Persze Kundera ennél többet akar mondani: az európai regénynek mértékadó szerepe volt az európai modernség alakításában is. De erre az aspektusra most nem tudok kitérni, lásd Uo., 11.

²⁵ Lásd Biczó Gábor: *Az idegen – variációk Simmeltől Derridáig* (ford. Boros János – Orbán Jolán), Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004, 29. „Az idegen az, aki már jelenlétével kérdésessé tesz, és aki életre hívja a kérdést, ezért lehet a xenofóbia, az idegengyűlölet alapja az önmagaság fenyegetettségének érzése. Ehhez azonban az kell, hogy az idegen már ne legyen radikálisan idegen, abszolút jövevény”. Lamár Erzsébet: Szavak és határok. Az idegenség tapasztalata Derridánál, *International Relations Quarterly*, 2013/1, 6.

²⁶ Idézi Karl-Heinz Ebnet: Einleitung, in: Adalbert von Chamisso: *Peter Schlemihls wundersame Geschichte*, SWAN Buch-Vertrieb, 1994, 5.

²⁷ A Robert Bosch Alapítvány kezdeményezésére 1985-ben Németországban létrehozták az Adalbert von Chamisso-díjat, amelyet 2017-ig ítéltek oda. Olyan Magyarországról származó írók kapták meg, mint Dalos György (1995), Zsuzsanna Gahse (2006), Terézia Mora (2010).

²⁸ A rengeteg díja közül most csak a 2008-ban megkapott Adalbert von Chamisso-díjat szeretném kiemelni.

²⁹ „Aleksandar, a koravén gyerek Višegradból, aki itt mesél, olyan nyelven próbál tudósítani a ma-

ezt írja: „A gyermeklátószög kizárja a regényeket gyakran veszélyeztető öncélú bölcseledést” (105.).³⁰ A bölcseledés hiánya azt jelenti, hogy nincs áttekintés, nincsenek ok-okozati összefüggések, és nincs totalitás sem. Életképek vannak – de a borzalom már az életképekben benne rejlő keménységgel, durvasággal és erőszakkal érzékeltethető. „Gyűlölöm a lövéseket az éjszakában és a hullákat a folyóban, és gyűlölöm, hogy nem hallani a vizet, amikor a test belezuhan, és gyűlölöm, hogy mindentől olyan távol vagyok, a hatalomtól is meg a bátorságtól is; gyűlölöm magamat, mert odafent rejtőzöm [...], és gyűlölöm a szememet, mert nem ismeri fel pontosan, kik is azok, akiket a mélybe löknek, és akiket a vízben, vagy talán már estükben agyonlőnek. Másokat már a hídon megölnek, és másnap reggel az asszonyok ott térdelnek, és súrolják le a vért.”³¹ Iris Radisch tetszését ez a regény nem nyerte el: szerinte a gyerek perspektívájából való elbeszélés itt (ellentétben Günter Grass *A bádogdobjával* és Kertész Imre *Sorstalanságával*) beleesett a giccs csapdájába. A regény egyik legjobb része a futballmeccs leírása – ezt emeli ki Thomka Beáta is. „A futballmeccs a mű legelgondolkodtatóbb és értelemmel nehezen feldolgozható epizódja. Töménysége és kegyetlensége semmiféle stílári törést nem hoz magával, inkább azáltal válik olvasói számára traumatikus élménnyé, hogy a változatlanul szelíd, már-már naiv, közvetlen narrátori hanghordozás ellenére azon öntudatlan reakciók és ellenreakciók hajszálszerű naraja, amelyek a közönséges sportversengést észrevétlenül embertelen leszámolásba, kíméletlenségbe, genocídiumba fordították át.” (110.) (Itt meglehetősen messzire sodródunk az oly divatos fociirodalom általános képétől.)³² Ismerjük a régi legendát: a front két oldalán harcolók egy barátságos focimeccsen találkoznak, és tulajdonképpen különbékét kötnek. Stanišić is ezt használja háttérként: „A szerbek öt-kettőre és kettő-egyre győztek az utóbbi két fegyverszünetben.”³³ „Ekkora béke, mint most a kezdőrúgás előtt [...] már régóta nem volt az Isten háta mögött.”³⁴ „Kiko a második féldő negyedik percében fejelte a kettő-egyet, ugyanabban a pillanatban, amikor odalent a völgyben egy nagyobb robbanás volt.”³⁵ Thomka Beáta így ecseteli a körülményeket: „A Szarajevót övező hegykoszorúk egyik ellátási útvonalán a támadók és a védők lövészárkaiban valamikori barátok, iskolatársak, testvérek, helybeliek sorakoznak föl egymás ellen a távolról hallatkozó tüzérségi támadás háttérzaja mellett. Az igmani tűzszünet idején az ismerősök koráb-

ga háborús éveiről, amely egy korán kamaszodó fiú nyelvét akarja egyszerre imitálni és poétikailag kifényezni.” Iris Radisch: *Der Krieg trägt Kittelschürze, Die Zeit*, 2006. október 5.

³⁰ Néha persze már-már elmozdulunk a bölcseledés irányába: „Ma éjszaka hallottam, amint anya álmában sóhajtozik, reggelre vér száradt az orra alatt. A szomszédokkal az a baj, hogy túl közel vagyunk hozzájuk, és ők nem szeretik ezt a közelséget. Ha nekik is volna egy háborújuk, azonnal lőnének ránk. A vallás nem a nép ópiuma, hanem a pusztulása. Legalábbis ezt mondja az apám. Egy fiú az utcából fattyúnak nevezett. Az anyám megmérgezte a szerb véretem. Nem tudtam, hogy összeverjem-e, vagy inkább dacos és büszke legyek. Se büszke, se dacos nem voltam, és összevertem.” Saša Stanišić: *Hogy javítja a katona a gramofont* (ford. Farkas Tünde), Szó Kiadó 2008, 130.

³¹ Uo., 142.

³² A foci sokak szerint a kontigencia, az „itt minden lehetséges” elv miatt vált alkalmassá az életünk (a modern vagy posztmodern élet) általános modellezésére. „Aki sokáig vezetett, a végén gyakran üres kézzel távozik; és végül gyakran úgy tűnik, mintha egy magasabb segítőn múlna, a foci szemtelen Ámorától függne, hogy melyik csapat is győz.” Norbert Kron / Albert Ostermaier / Klaus Cäsar Zehrer (szerk.): *Fußball ist unser Lieben*, Suhrkamp Verlag, 2011, 13. És Stanišić regényében: „Annyi mindennek nem kellene elkészülnie – a vasárnapoknak, hogy ne jöjjenek a hétfők, a gátaknak, hogy a folyók futása ne akadjon el. Az asztalokat nem kellene lelakkozni, megfájdul a fejem a szagtól, a szünetet nem kellene, hogy felváltsa az iskolakezdés, a rajzfilmet a híradó.” Stanišić, i. m. 23.

³³ I. m. 233.

³⁴ I. m. 238.

³⁵ I. m. 244.

bi szokásaiknak megfelelően adogatják a labdát.” (110.) Azt végig nem lehet eldönteni, hogy a meccs elszigetelt cselekmény vagy a háború általános szimbóluma. „Mi ez most? Ordította a tábornok [...]. Játékosai, egyik a másik után, leültek a fűre. Tehát puccs... nevette a tábornok. Dezertőrök! Szökevények! Csapkodott maga körül, haditörvényszéket ülök rajtatok! A külső vonalat jelző katonák is leültek a fűre, néhányan azonban készenlétbe helyezték fegyvereiket, bizonytalanul, hogy akkor most a saját embereikre célozzanak-e.” (250.)³⁶ Szürrealis leírás, amely mintha radikalizálná az ok-okozati viszonyok fölfüggesztését és a totalitással való kapcsolat hiányát. És itt már nem lehetünk biztosak benne, hogy még mindig egy gyerek hangját halljuk-e.

És mégis egyetérték Thomka Beáta azon megállapításával, hogy a nyugati kritika általában leragadt a „gyermeklátószögből elbeszélte történelmi eseménysor” értékelésénél, és nem vette figyelembe, hogy az „elbeszélő [...] elsődlegesen önmagát fordítja és közvetíti új közegének” (108–109.). Iris Radisch ebből megsejtett valamit: „A jugoszláviai háború elvárászlása és gyermeki poetizálása, a háború átláthatatlansága és titokzatosága, amely bele van zárva ebbe a maníros gyermeki elbeszélő beállítottságba, teljesen megfelel annak a diffúz érzésnek, amely a nyugat-európai szemlélőt mind a mai napig összeköti ezzel a háborúval. Az, hogy itt tulajdonképpen ki volt ki ellen, és hogy az egész nem volt-e egy örökre feltárhatalatlan gyerekjáték, az – úgy tűnik – mind a mai napig nem dönthető el.”³⁷ Valószínűleg ebben kellene látni a mű jelentőségét: a gyerekelbeszélő perspektívája (és ennek működtetési módja) nagyon is összhangban van a nyugat-európai szemlélő általános tanácsstalanságával.³⁸

(IV. Kitekintés: Terézia Mora) Az új regényirodalmi paradigma legsikeresebb írója Németországban minden bizonnyal Terézia Mora. Vele kapcsolatban Thomka Beáta mindenekelőtt azt emeli ki, hogy a „lételmény” nála „magatartást és a fikciót meghatározó tényező” (21.). Ezek a tényezők azonban másképp jelennek meg az első és másképpen a második regényében.

A lételmény kulcsfogalmai az idegenség és az erőszak. Ezt a két fogalmat Anke Biendarra – a University of Kalifornia professzornője – kötötte össze egy interjúban. „Számomra az idegenség érzése és az erőszak benyomása nagyon domináns az ön összes történetében. Mind a *Különös anyag*, mind a *Nap mint nap* című művekben. Ön ezeket a témákat – erőszak és idegenség – kapcsolatba hozná egymással? Ezek az ön számára párt alkotnak?”³⁹ Terézia Mora kitér a gyors és könnyed összekapcsolás elől: „Nem tudom, hogy párt alkotnak-e. ... De az tény, hogy mindkettő hozzátartozik az örökségemhez. Ezt hoztam magammal, és ezért dominánsak ezek a témák az első két művemben.”⁴⁰ A két

³⁶ A futballmeccs-fejezet fordításakor enyhe bizonytalanságok érezhetők. Például a fordító mintha nem tudná, hogy a Schiri a „Schiedsrichter” (játékvezető) szó rövidítése a foci-szlengeben, és egyszerű tulajdonnévnek tekinti.

³⁷ Radisch, i. m.

³⁸ „Aleksandar a maga sebeit az elbeszéléssel gyógyítja be. A regény elején a nagyapjának éppen ezt ígéri meg: sohasem fogja abbahagyni a mesélést.” Kristina Marijanović: *Das Bild Bosnien-Herzegowinas und die Kriegsrepräsentationen in der deutschsprachigen Literatur in den 1990ern*. „Mindig más-más utat választunk, és történeteket találunk ki, ez a nagyszerű itt Višegradban, sohasem fogunk ki az utakból, és soha a történetekből – kicsik, nagyok, furák, szomorúak ezek a mi történeteink.” Stanišić: i. m. 30. „A gyermeki perspektíva, valamint az első személyű elbeszélés [jelent] azoknak a sebeknek a begyógyítását, amelyek az egykori jugoszláv identitás széteséséből jöttek létre [...]” Marijanović: i. m. <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/5091/1/2015%20Marijanovic,%20Magisterarbeit.pdf>

³⁹ Anke Biendarra: „Schriftstellerin zu sein und in seinem Leben anwesend zu sein, ist für mich eins”: Ein Gespräch mit Terézia Mora, <https://literaturkritik.de/id/11845>

⁴⁰ Uo.

fogalom a két műben valóban másképp és másképp kapcsolódik össze. „A *Különös anyag*-ban még azt a sokkot kellett feldolgoznom, hogy tizenkilenc évig éltem valahol, ahová egyáltalán nem illek, és ahol féltennem kellett az életemet.”⁴¹ Terézia Mora első regénye egy olyan világot mutat be (egy olyan országot), ahol nagy a szegénység, a gyerekek kemény fizikai munkát végeznek, a fejüket kopaszra nyírják, szegény a tájszólás, a buszok meg vagy járnak, vagy nem.⁴² Első megközelítésben talán inkább azt mondanánk, hogy mind-ezek az általános brutalitás jegyei. De már ennek a brutalitásnak a megszólaltatása mutatja, hogy itt jelen van a kívülállás csírája; csak olyan valaki veszi észre, aki nem illik bele maradéktalanul ebbe a világba. „Mindenütt a világon [...], minden helyen, még azon a helyen is, ahol születtem, szinte őrülden és irritálóan idegennek érzem magam.”⁴³ A *Nap mint nap* című könyvben a háttérben háború zajlik, az erőszak így a történesek általános kulisszájaként jelenik meg. „A főhős idegenszerűsége azonban nagyon sokféle.”⁴⁴ Elsődlegesen egy emigráns (akinek mindenekelőtt „papírokra és nyelvre van szüksége”): „Ezért minden, amit mond, olyan, hogy is mondjam, *hely nélküli*, olyan tiszta, ahogyan ember még nem hallotta, semmi akcentus, semmi – úgy beszél, mint aki sehonnan se jött.”⁴⁵ Ebben a könyvben az erőszak és az idegenség között a kapcsolat már nem olyan közvetlen. És ezzel együtt jár az idegen, az idegenség-érzés általánossá válása. „[A főhős] nemcsak objektíve idegen, hanem olyan jellem, aki ezzel az idegenséggel mint alkattal van megverve.”⁴⁶ (És mivel a fenti interjú is röviddel e regény után készült, ugyanezt a felfogást képviseli.)

De talán nem is az a jó kérdésfeltevés, hogyan függ össze az erőszak és az idegenség, hanem inkább az, hogy az eredeti „létélmény” hogyan fejezhető ki egy új kulturális (és nyelvi) közegben. Egy közelmúltban készült interjúban⁴⁷ egy televíziós újságíró (Vivian Perkovic) ezt kérdezte az írónőtől: „Hogyan határozza meg az ön kétnyelvűsége a nyelvhez való viszonyát?” A válasz pedig: „Mint kétnyelvű, az ember úgy nő fel, hogy reggeltől estig fordítania kell. És nemcsak a környezettel való beszélgetésben, hanem a belső monológban is. Vagyis, ha az ember nekilát annak, hogy valamit megfogalmazzon, azonnal csinál egy ilyen próbát, hogy hogy is szólna ez a másik nyelven. És ezzel az ember megszokja, hogy állandóan vizsgálja, pontosan mit is mondott. Hogyan használja a szavakat, hogyan építi fel a mondatokat. És ez a praxis egészen automatikusan játszódik le. [...] A legkedvesebb hobbim ez volt gyerekkorom óta, és ez hozta magával, hogy alapjában véve egész életemben a mai hivatásomra készültem, mintha mindez olyan egyenes vonalú lett volna, pedig nem volt az.”⁴⁸ Morának van egy fogalma, egy foglatatossága, amely ilyen írói programra predesztinálta: ez a fordítás (amely a gyermekkori kétnyelvűségben gyökerezik). (Ez az eredendő kétnyelvűség ugyanakkor valamelyest el is választja Terézia Morát az új paradigma legtöbb képviselőjétől.) „A fordítás – az »átvitel« – folyamata során [...] veszendőbe mennek a mögöttes – illetve azok a többes [...] – jelentések, amelyeket a kontextus ereje tömörít össze egyazon szóban. Következésképp a fordítás technikája főleg a kifejtésből áll, azaz mindenekelőtt explikatív. A fordítás explikálja [...] az eredeti szemantikai tartalmát, és igyekszik a lehető legtöbbet bemutatni belőle. A fordító arra törek-

⁴¹ Uo.

⁴² Lásd Terézia Mora: *Különös anyag* (ford. Rác Erzsébet), Magvető, Bp., 2001, 5–14.

⁴³ Biendarra, i. m.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Terézia Mora: *Nap mint nap* (ford. Nádori Lídia), Magvető, Bp., 2006, 15.

⁴⁶ Biendarra, i. m.

⁴⁷ A beszélgetésre abból az alkalomból került sor, hogy ez év október 27-én Terézia Mora megkapta a legrangosabb német irodalmi díjat, a Georg Büchner-díjat.

⁴⁸ <http://www.3sat.de/mediathek/?mode=play&obj=76785>

szik, hogy megmutassa azt, »ami ott van.«⁴⁹ Nemcsak a fordító törekszik erre, hanem a nyelv- és kultúraváltó írók is.⁵⁰ A szóban forgó explikációnak két változata van Terézia Mora műveiben: először a negativitás erején keresztül az új világnak bemutatni egy brutálisan élhetetlen világot; aztán annak a felismerésnek köszönhetően, hogy az emigrációs lét árnyéka nem ugorható át, a fordítás azt jelenti, hogy ezek az írók olyan „lételményekkel” rendelkeznek, amelyek kiszakíthatók az adott kontextusból, mert (ha nem is a brutalitás, de) az idegenség univerzális érvényű és jelentőségű. Erre a regényre maximálisan igaz Thomka Beáta következő kommentárja: „A második kultúrájukba szervesen beilleszkedett alkotók kérdéssé teszik az immigráns fikció gyűjtőfogalmát, rámutatnak a kategória átmenetiségére, opuszaikkal pedig közlendőjük egyetemes vonatkozásaira.” (21.)

Thomka Beáta ezt írta a könyv elején: „Töprengéseim irányát az a kérdés szabja meg, hogy megvan-e a mai regényben [...] a képesség, amellyel megváltoztathatja látásmódunkat.” (11.) Számos briliáns elemzésen végighaladva a kérdésre csakis igennel válaszolhatunk.

⁴⁹ George Steiner: *Bábel után. Nyelv és fordítás* (ford. Bart István), 1. kötet, Corvina, Bp., 2005, 241. (Kiemelés tőlem: W.J.)

⁵⁰ Noha a másod-, harmadgenerációs emigránsok esetében ez a fogalomalkotás is érvényét veszti: „A bevándorlók leszármazottai közül sokan nem bilingvisek, hagyományos értelemben tehát nem is nyelvváltók. A nagyszülők nyelvét nem beszélik, a szülők szellemi, nyelvi hagyományának és emlékezetének is már csak közvetett részesei, alkotóként tehát egy másik nyelvi kultúra cselekvő tényezőivé váltak.” (32.)